

Trauma, Schaamte en Communicatie

Een exploratief onderzoek naar de relaties tussen Trauma, Schaamte en Communicatie

Afstudeeronderzoek voor de opleiding
Toegepaste Communicatiewetenschap

Universiteit Twente
de ondernemende universiteit

Enschede, 11 november 2005
Sharon Vonk
Studentnummer 0083585

Afstudeercommissie:
Prof. dr. J.J. Baneke
Drs. G.W. Brinkman

Samenvatting

Ervaringen van een traumatische jeugd zijn pijnlijk en zeer ingrijpend. Gevoelens van schaamte zijn vaak groot en communicatie stagneert. Dit onderzoek heeft als doel om vanuit de communicatiewetenschap een bijdrage te kunnen leveren aan verbeteringen van de gevolgen van een traumatische jeugd. In een exploratief onderzoek wordt gezocht naar de relaties tussen trauma, schaamte en communicatie. Een verbindende factor bij deze begrippen is betekenisgeving. Een concrete vorm van betekenisgeving wordt onderzocht door binnen een geschreven tekst te herleiden op welke manier door personen betekenis wordt gegeven aan het begrip schaamte. Op basis van literatuurstudie wordt een tekstanalytisch model ontwikkeld met daarin talige en niet-talige elementen, geclusterd rondom de thema's schaamteherkenning en schaamteverwoording. Twee sets van persoonlijke verhalen over schaamte worden met dit model geanalyseerd. Met betrekking tot schaamteherkenning blijkt dat schuldervaringen vaak onder de noemer van schaamte worden geplaatst. Uit de schaamteverwoording blijkt dat personen moeite hebben met een gestructureerde uitleg van de emotie die is ervaren. De innerlijke dialoog komt veelvuldig naar voren in de verhalen, vaak met een stigmatiserend karakter. Communicatieve intenties geven inzicht in de wensen en behoeften van de schrijvers van de verhalen. Eerste resultaten van een beperkt uitgevoerd vervolgonderzoek met vragenlijsten geven aanleiding tot nader onderzoek.

Summary

Experiences of childhood trauma are very painful and intense. There are feelings of shame, and communication gets difficult. This research project aims to contribute to knowledge of creating possibilities to lessen traumatic problems, from a Communication Studies point of view. Relationships between the subjects trauma, shame and communication are explored through their common link meaning. Meaning was observed by examining personal stories, which were elicited by asking for experiences with feelings of shame. The stories were analyzed by combining several methods in literature. A model is made for examining shame recognition, and narrative structures of shame, with elements from linguistics and other relevant aspects. It appears that guilt is often confused with shame. People have difficulties with a structured explanation of the emotional experience. People describe an inner dialogue that stigmatizes. Needs and wishes are found searching for communicative intentions. As part of the research a small section of the respondents was sent a questionnaire. The results were significant and further research using these questionnaires is recommended.

Voorwoord

Psychotherapeute Carolien Roodvoets heeft een praktijk in Deventer en in Holten waarbij zij zich richt op gezins- en relatietherapie, psychotherapie en seksuologie. Ze heeft 3 boeken geschreven: Nu alleen de liefde nog, De Duivelsdriehoek en Het Monsterverbond. Hiernaast schrijft zij als columniste voor de Twentsche Courant Tubantia, geeft zij diverse trainingen en verzorgt zij lezingen over verschillende onderwerpen. Op dit moment oriënteert zij zich op het schrijven van een nieuw boek met als thema de verwerking van een traumatische of onveilige jeugd. Mijn afstudeeronderzoek kan mogelijk ideeën of inzichten geven, die zij kan gebruiken bij de totstandkoming van haar boek. In dit onderzoek richt ik me op een onderzoeksbenadering waarin het communicatieve aspect van de verwerking van een traumatische jeugd centraal staat.

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Summary	3
Voorwoord	4
Inhoudsopgave	5
Inleiding	7
Hoofdstuk 1 Aanleiding onderzoek en probleemstelling	8
1.1 Inleiding	8
1.2 Aanleiding onderzoek	9
1.2.1 Wat is het probleem	9
1.2.2 Wat zijn oorzaken van het probleem	10
1.2.3 Aanwijzingen voor een oplossing	11
1.2.4 Onderzoeksplan	13
1.3 Doel onderzoek en probleemstelling	15
1.4 Methode	17
1.5 Samenvatting hoofdstuk 1	19
Hoofdstuk 2 Trauma en betekenisgeving	21
2.1 Inleiding	21
2.2 Wat is een trauma	21
2.3 Betekenisgeving	22
2.4 Samenvatting hoofdstuk 2	26
Hoofdstuk 3 Relatie tussen betekenisgeving en communicatie	27
3.1 Inleiding	27
3.2 Wat is communicatie	27
3.3 Welke rol speelt communicatie bij het model	29
3.4 Symbolische interactie	30
3.4.1 Wat zijn aspecten van de theorie	31
3.5 Wat is de invloed van betekenisgeving op communicatie	33
3.5.1 Zelfbeeld en innerlijke dialoog	33
3.5.2 Communicatie over emoties	35
3.5.3 Delen van ervaringen	37
3.5.4 Gebruik van taal	38
3.6 Samenvatting hoofdstuk 3	40

Hoofdstuk 4 Op welke wijze speelt het begrip schaamte een rol	41
4.1 Inleiding	41
4.2 Wat is schaamte	41
4.2.1 Het begrip schaamte	41
4.2.2 Herkennen van de emotie schaamte	42
4.2.3 Schaamte en persoonlijkheid	44
4.3 Schaamte en haar rol op betekenisgeving en communicatie	45
4.3.1 Schaamte; zelf en innerlijke dialoog	45
4.3.2 Schaamte en relaties met anderen	46
4.3.3 Waarom is verder onderzoek relevant	48
4.4 Samenvatting hoofdstuk 4	49
 Hoofdstuk 5 Tekstanalytisch model	 50
5.1 Inleiding	50
5.2 Betekenisgeving vanuit taalwetenschap	50
5.2.1 Betekenisgeving	50
5.2.2 Analyse-instrument	52
5.3 Methodologische keuze voor model	52
5.4 Tekstanalytisch model	53
5.5 Samenvatting hoofdstuk 5	59
 Hoofdstuk 6 Resultaten praktisch onderzoek	 60
6.1 Inleiding	60
6.2 Resultaten schaamteherkenning	60
6.3 Resultaten schaamteverwoording	69
6.4 Resultaten vragenlijsten	76
6.5 Samenvatting hoofdstuk 6	77
 Hoofdstuk 7 Eindconclusie	 78
7.1 Inleiding	78
7.2 Conclusie schaamteherkenning	78
7.3 Conclusie schaamteverwoording	79
7.4 Conclusie vragenlijsten	81
7.5 Beantwoording probleemstelling en aanbevelingen	81
7.6 Beperkingen onderzoek	83
 Nawoord	 85
Literatuurlijst	86

Inleiding

In deze scriptie wordt gezocht naar de relaties tussen Trauma, Schaamte en Communicatie. In het eerste hoofdstuk wordt uiteengezet wat de aanleiding voor dit onderzoek is en welke probleemstelling ik zal trachten te gaan beantwoorden. In de hoofdstukken twee, drie en vier volgt het literatuuronderzoek. In het vijfde hoofdstuk zal ik met behulp van de kennis uit het literatuuronderzoek komen tot een analysemodel dat ik tevens zal toepassen in een praktisch onderzoek. In hoofdstuk zes staan de resultaten van dit onderzoek en in het laatste hoofdstuk wordt een eindconclusie gegeven.

Hoofdstuk 1. Aanleiding onderzoek

1.1 Inleiding

“Er over communiceren” wordt aangenomen als een doeltreffende manier om ervaringen te verwerken (Mittendorf, 2004). Met name wanneer het gaat om ingrijpende ervaringen, zoals dat het geval is wanneer er sprake is van een traumatische jeugd. Toch wordt er vaak niet gesproken over deze gebeurtenissen. Soms zijn het diepgewortelde geheimen, soms worden gebeurtenissen ontkend en soms wil men niet dat het concreet benoemd wordt. Dit laatste, het concreet benoemen, behelst ook een aspect van erkenning. Om er over te kunnen communiceren, en om gebeurtenissen te kunnen verwerken, is het nodig dat de gebeurtenissen erkend worden (Kilborne, 1999). Een trauma zorgt voor een groot gevoel van schaamte. Het is een zeer ingrijpende gebeurtenis met gevolgen die van invloed zijn op het verdere leven. Een traumatische gebeurtenis kan de identiteit van een persoon aantasten. Traumatische ervaringen behelzen vaak een diepgewortelde pijn. Een pijn die voelbaar blijft. Bijvoorbeeld tijdens een moment dat een directe herinnering geeft aan deze eerdere ervaringen. Of wanneer er opnieuw over gebeurtenissen gesproken wordt (Kilborne, 1999). De pijn is zo groot dat veel personen bewust of onbewust proberen deze pijn te vermijden. Afweermechanismen treden op en ervaringen worden weggedrukt (Copping, 2001). In hoofdstuk twee wordt nader ingegaan op het begrip traumatische jeugd.

Deze paragraaf startte met de zin: “Er over communiceren”. Dit wordt gezien als een doeltreffende manier om ervaringen te verwerken. Schaamte wordt hier direct bij betrokken vanwege de verwantschap enerzijds met het trauma en anderzijds vanwege de blokkerende werking van schaamte op communicatie. Dit samen is een belangrijke reden om de verwerking van een traumatische jeugd als een communicatief probleem te benaderen. Hoewel de oplossing van het probleem slechts gedeeltelijk in communicatie of een verbeterde vorm van communicatie gezocht kan worden, is deze benadering relevant. Omdat de gevolgen van een traumatische jeugd zeer groot kunnen zijn, is het zeer belangrijk om vanuit diverse invalshoeken onderzoek te blijven doen naar traumatische ervaringen en naar mogelijkheden om de verwerking van deze ervaringen te verbeteren. Niet alleen vanuit bijvoorbeeld psychologisch opzicht, maar ook door de problematiek te benaderen als een communicatief probleem.

1.2 Aanleiding onderzoek

Bij het ontwerp voor dit onderzoek zullen drie vragen centraal staan. Ten eerste wordt het probleem geschetst aan de hand van de context van het probleem en de discrepantie tussen de huidige en gewenste situatie. Ten tweede zal gezocht worden naar mogelijke oorzaken van het probleem. Tot slot zullen er aanwijzingen gezocht worden voor een oplossing van het communicatief probleem. Deze drie vragen zullen kort worden toegelicht in dit hoofdstuk en zullen dienen als ontwerp voor de onderzoeksbenadering en de uitwerking van de verdere scriptie.

1.2.1 Wat is het probleem

Traumatische ervaringen zijn zeer ingrijpend en belemmeren in veel gevallen een normaal functioneren. Personen die dergelijke traumatische ervaringen hebben verliezen hun gevoel voor het dagelijks leven, gevoelens van veiligheid zijn vaak aangetast en het vertrouwen in medemensen is weg. De context van het probleem is zeer ingewikkeld. Dit heeft met name te maken met het feit dat zowel de traumatische ervaringen als de gevolgen zeer individueel van aard zijn. Voor ieder persoon hebben de ervaringen een ander karakter, een andere betekenis en daarmee ook andere gevolgen (Shaw, 2000). Daarbij zijn ook de individuele karaktereigenschappen van personen divers, waardoor op een andere manier met de situatie wordt omgegaan (Kilborne, 1999). Cyrulnik (2002) spreekt in dit kader ook wel over twee wonden; namelijk de wond van het trauma, maar ook de wond van de nasleep. Dit laatste zijn de gevolgen die indirect zijn ontstaan door het gebeuren, bijvoorbeeld door betekenisgeving. Gevoelens van schaamte moeten ook bij het probleem worden betrokken. Schaamte kan ontstaan door de traumatische ervaringen (Kilborne, 1999). Schaamte is een zeer pijnlijke emotie die het functioneren in het dagelijkse leven aantast. Door deze emotie voelt de persoon zich nietig en waardeloos. Kinderen betrekken ervaringen op zich zelf en voelen zich slecht, medeverantwoordelijk en schuldig.

Uiteindelijk doel is om het dagelijks functioneren te verbeteren en de negatieve gevolgen van een traumatische jeugd te verminderen. Dit is de discrepantie die zou moeten worden opgelost. Vanuit de huidige situatie van negatieve gevolgen naar een gewenste situatie zonder (of met verminderde) negatieve gevolgen. Om te kijken hoe de discrepantie met behulp van communicatie kan worden verbeterd, wordt er in de volgende paragraaf gekeken naar een aantal oorzaken, dat bijdraagt aan deze discrepantie.

1.2.2 Wat zijn oorzaken van het probleem

Er zijn verschillende factoren die een bijdrage leveren aan het probleem.

De belangrijkste oorzaak van het probleem zijn de situationele omstandigheden van waaruit een traumatische jeugd ontstaat voor een kind. Hoe is de situatie ontstaan die voor een kind als traumatisch wordt ervaren. Hoe is de relatie met de ouders/verzorgers. Zijn er andere direct betrokkenen die aandacht geven aan het kind. Is er sprake van hulpverlening wanneer ontdekt wordt hoe de situationele omstandigheden zijn voor een kind. De hechtingstheorie van Bowlby (1988) moet in dit kader worden genoemd. Miskennen wordt gevoeld door een kind wanneer er geen gezonde hechting met de ouder/verzorger kan worden opgebouwd. Dit zal verder worden toegelicht in hoofdstuk 2.2. Het feit dat er bij een traumatische jeugd veelal sprake is van een langdurige toestand met een dreigende aard, zorgt er voor dat de traumatische ervaringen voor het kind zich kunnen manifesteren in ongewenste persoonlijke eigenschappen (Kilborne, 1999).

Erkenning en herkenning van gevolgen van een traumatische jeugd vindt niet op een zuivere wijze plaats, maar is gekleurd door het referentiekader van een persoon. Dit referentiekader ontstaat door de ingrijpende ervaringen, maar ook het zelfbeeld van een persoon, de persoonlijkheid en relaties met anderen (Shalev, 2000). Hetzelfde geldt voor betekenisgeving aan de gevolgen van deze ervaringen. Ook dit kan onzuiver zijn door het referentiekader. Hierbij geldt ook dat erkenning door anderen niet altijd plaatsvindt. Slachtoffers kunnen aanlopen tegen ontkenning van de gebeurtenissen en onbegrip vanuit de directe omgeving.

De rol van schaamte is al als probleem genoemd, tegelijkertijd is schaamte ook een oorzaak van het probleem. De emotie ontstaat veelal door de traumatische ervaringen (Kilborne, 1999). Schaamte is een belemmerende factor in communicatie. Schaamte is ook een belangrijk en ingrijpend gevolg. Personen die schaamte ervaren, voelen zich vaak minderwaardig, nietig en schaamte legt een grote druk op het functioneren in het dagelijkse leven. Dit functioneren kan gericht zijn op het ontlopen van schaamte waardoor personen aangepast gedrag laten zien, en sommige activiteiten volledig mijden (Nathanson, 1992).

Relaties met anderen kunnen moeizaam zijn of komen geheel niet tot stand. Dit maakt dat een persoon zich alleen en onbegrepen voelt. Personen voelen zich in de war, begrijpen niet wat er is gebeurd en raken controle kwijt (Lewis, 1992). Deze gevoelens blokkeren mogelijkheden om de ervaringen te verwerken.

1.2.3 Aanwijzingen voor een oplossing (van het communicatief probleem)

Zoals eerder benoemd kan communicatie alleen het probleem van traumatische ervaringen niet oplossen. Wel kan communicatie bijdragen aan verbetering in de verwerking van deze ervaringen, en op die manier de discrepantie die genoemd is in paragraaf 1.2.1 verkleinen. Op basis van de schets van het probleem en de benoeming van een aantal oorzaken van het probleem, kan communicatie worden ingezet om verbetering te bieden op de volgende terreinen:

- De herkenning en erkenning van de gevolgen van een traumatische jeugd
- Het koppelen van de juiste betekenis aan de traumatische ervaringen
- De (on)mogelijkheden om over de ervaringen en om over de gevolgen te communiceren
- Het ervaren van schaamte, zowel als gevolg zijnde en tevens als belemmerende factor in communicatie

Deze terreinen zullen integraal worden benaderd. Dit wordt gedaan door een toelichting te geven op het verband tussen trauma en betekenisgeving, de relatie tussen betekenisgeving en communicatie en als derde de rol van het begrip schaamte. Omdat het probleem wordt benaderd als communicatief probleem zal betekenisgeving ook als notie binnen de taalwetenschap worden besproken. De rol van taal en het gebruik van taal, is zeer relevant. Kennis van taalwetenschap kan mogelijk ook een bijdrage leveren aan het te onderzoeken probleem.

Trauma en betekenisgeving

De rol van betekenisgeving bij de ervaringen van een traumatische jeugd lijkt zeer belangrijk. Ervaringen zijn zeer individueel, en dit komt vooral door deze betekenisgeving. Personen geven een waarde aan hun ervaringen, en met deze waarde koppelen zij hun ervaringen aan het heden (Shalev, 2000). Op deze manier kan het zijn dat zij gedrag uit het heden verbinden aan eerdere gebeurtenissen. Dit hoeft echter niet het geval te zijn. Personen kunnen ook hun ervaringen zover naar de achtergrond drukken, dat zij deze helemaal niet verbinden met het leven van nu. De rol van betekenisgeving is echter zeer interessant om verder te onderzoeken omdat hierbij meer inzicht kan worden verkregen in individuele verschillen, en wellicht ook hoe deze verschillen ontstaan. In hoofdstuk twee wordt getracht om de rol van betekenisgeving schematisch weer te geven. Dit model, en de toelichting op het model, staat beschreven in paragraaf 2.3. Met behulp van dit model en met inzicht in betekenisgeving zijn er mogelijk aanwijzingen te vinden om deze betekenisgeving te wijzigen of te beïnvloeden. Op deze manier kan op een indirecte wijze mogelijk een bijdrage worden gegeven aan het verminderen van negatieve gevolgen.

Betekenisgeving en communicatie

Betekenisgeving is nauw verwant aan communicatie. Enerzijds ontstaat betekenisgeving door communicatie. De theorie van de Symbolische Interactie stelt dat alle communicatie voortkomt uit interpretatie en betekenisgeving van alle actoren uit een omgeving en uit zichzelf (Charon, 1989). Dit wordt nader toegelicht in paragraaf 3.4.1. Met communicatie wordt hier niet alleen communicatie met anderen bedoeld, maar ook communicatie met zichzelf, intrapersoonlijke communicatie. Deze laatste vorm uit zich voornamelijk in een innerlijke dialoog. Hermans (1996) legt uit dat met behulp van de innerlijke dialoog een continue evaluatie over het zelf van een persoon plaats vindt. Deze evaluatie is feitelijk een vorm van betekenisgeving. Dit is nader uitgewerkt in paragraaf 3.5.1. Verder is betekenisgeving ook aan communicatie verwant doordat communicatieve vaardigheden aangetast kunnen zijn door traumatische ervaringen. Dit komt in verschillende aspecten terug. Betekenisgeving kan zorgen voor een bepaalde interpretatie van communicatie, dit kan zorgen voor onzuivere communicatie. Tevens kunnen traumatische gevolgen door de emotionele betekenis zorgen voor communicatiemoeilijkheden of zelfs voor een totale blokkade van communicatie (Rimé, 2002). Dit staat verder toegelicht in paragraaf 3.5.2. De rol van taal is ook belangrijk. Door het met woorden benoemen van ervaringen wordt er een betekenis gegeven. Maar woorden brengen een beperking met zich mee. Woorden dekken voor een persoon niet altijd het juiste gevoel (Josselson, 2004). Hier wordt in paragraaf 3.5.4 verder op in gegaan. Ook de rol van emoties, het communiceren over emoties en het voelen van emoties speelt hierin mee. Is het altijd duidelijk welke emoties gevoeld worden, zijn deze gevoelens met woorden over te brengen. Worden emoties letterlijk uitgedrukt, of worden emoties eerder geïnterpreteerd vanuit intonatie of bepaald taalgebruik. In hoofdstuk drie zal de rol van communicatie verder worden toegelicht.

Rol van begrip schaamte

Nu duidelijk is dat de begrippen communicatie en trauma vooral door de rol van betekenisgeving aan elkaar worden gekoppeld, kan het begrip schaamte hier aan worden toegevoegd. Schaamte is in dit opzicht zeer relevant omdat gevoelens van schaamte een directe invloed op betekenisgeving hebben. Schaamte is een aspect dat ontstaat bij het ervaren van traumatische gebeurtenissen en ook veroorzaakt wordt door deze gebeurtenissen. Verder zijn schaamtegevoelens ook een duidelijk gevolg van traumatische gebeurtenissen. Schaamte blokkeert communicatie (Tangney, 2002). Personen vinden het moeilijk om gevoelens onder woorden te brengen en om de juiste emotie te herkennen. Deze moeilijkheid met het onder woorden brengen en de herkenningproblematiek versterkt elkaar. Schaamte heeft een grote reikwijdte want het is een emotie die zorgt voor veel beperkingen, pijnlijke gevoelens en vermijdingsgedrag (Nathanson, 1992). De rol van schaamte wordt verder uit een gezet in hoofdstuk vier.

Betekenisgeving vanuit de Taalwetenschap

Semantiek is het vakgebied van de Taalwetenschap dat zich bezig houdt met de studie van betekenis. Betekenis wordt gedefinieerd als: datgene wat door een woord, zin of uiting wordt uitgedrukt of gecommuniceerd (Janssen, 2003). Het is een complex begrip doordat betekenisgeving dynamisch is. Dit komt doordat de betekenis afhankelijk is van een context. Een context is aan grote verandering onderhevig en feitelijk kan een context bijna niet identiek zijn. Tegelijkertijd is een betekenis wel aan restricties gebonden, los van de context zijn er wel voorwaarden gesteld om een bepaalde betekenis aan iets te geven. Om de werking van betekenisgeving bij personen te kunnen herkennen, is begrip vanuit de taalwetenschap nodig. Met name bij de vaststelling van de identiteit van een woord, of woorden. De verbanden die een persoon legt in het communiceren, kunnen ook worden bekeken. Zijn deze verbanden logisch, gestructureerd of zijn er geen verbanden. Pander Maat (2002) gebruikt hiervoor de referentiële structuur en referentiële identiteit. Een voorbeeld van gebruik van de referentiële structuur is een structuur van een tekst waarin een conclusie wordt getrokken op basis van eerder gegeven informatie uit dezelfde tekst. De schrijver trekt deze conclusie, maar de lezer kan op basis van de gegeven tekst dezelfde conclusie trekken en daardoor de schrijver begrijpen en interpreteren. Bij referentiële identiteit wordt met name gelet op verwijzingen binnen een tekst naar een bepaald begrip. Op deze manier geeft de schrijver informatie over de identiteit van het begrip. Ook kan worden bekeken met behulp van de taalwetenschap wat mogelijke intenties zijn van communicatie. Bepaalde woordkeuze kan voortkomen vanuit een intentie van de gebruiker. Verder kan de interactie die een taalgebruiker aangaat worden bekeken (Janssen, 2003). Met deze kennis kan wellicht de herkenning en erkenning van gevolgen van een traumatische jeugd positief worden beïnvloed. Op deze manier kan de taalwetenschap worden ingezet om erkenning en herkenning te bevorderen en kan worden bekeken of de juiste betekenis wordt toegekend. De mogelijkheid om taalwetenschap te gebruiken als analysemethode zal verder worden uitgelegd in hoofdstuk 5.

1.2.4 Onderzoeksplan

Bij de centrale gebieden die in de voorgaande paragraaf zijn benoemd worden de onderwerpen Trauma, Communicatie en Schaamte door betekenisgeving aan elkaar gerelateerd. Om de rol van betekenisgeving te kunnen onderzoeken, kan er studie worden verricht naar een specifieke communicatievorm waarin betekenisgeving plaats vindt. De keuze wordt gemaakt om onderzoek te doen naar betekenisgeving binnen geschreven teksten. Enerzijds is dit om een duidelijke afbakening te treffen, waardoor het onderzoek uitvoerbaar blijft. Anderzijds is een duidelijke keuze gemaakt voor onderzoek binnen geschreven teksten. Van Hees (1992) stelt dat een tekst, als product van taal en verbeelding van een persoon, inzichten geeft in onbewuste dimensies en dat het

wetenschappelijk relevant is om onderzoek te doen naar het verhelderen van deze teksten. Dit kan zijn door het analyseren van de woorden, maar ook door middel van verwijzingen in teksten en lege plekken. Scheff (2001) geeft aan dat er binnen taalgebruik een bedoeling, intentie en betekenisgeving te vinden is door middel van woordkeuze, intonatie en keuze van onderwerp. Ook Hermans (1974) geeft aan dat taal het mogelijk maakt om betekenisgeving te verlenen aan een persoonlijkheid, tijd en omgeving. Door middel van taaluitingen, bijvoorbeeld geschreven teksten, is een uiting zichtbaar waarbij de persoonlijkheid en omgeving in relatie tot elkaar treden en kan zicht worden verkregen op deze beïnvloeding van elkaar. Baneke (2004) merkt op dat het verhaal dat een persoon over zichzelf vertelt, bepaald wordt door schaamte of juist door een gebrek aan schaamte. De verwachting is dit terug te zien in de geschreven teksten. Daarbij gaat de schrijver van een tekst een interactie aan met de uiteindelijke lezer. Deze interactie vindt niet direct plaats, waardoor de schrijver geen enkele belemmering ondervindt van de directe reactie van de lezer. Dit maakt dat in teksten zichtbaar is hoe de schrijver denkt, verbeeldt en mogelijk verwachtingen heeft ten aanzien van de genoemde reactie. Verder zijn teksten geschikt voor onderzoek omdat er tussen soortgelijke teksten naar overeenkomsten en verschillen gezocht kan worden. Een tekst is een communicatieve uiting, die nadat deze geschreven is, niet meer wijzigt. Het is een persoonlijk verhaal, met beschreven elementen die belangrijk zijn voor de schrijver en die meetbaar zijn doordat er een concrete benoeming heeft plaatsgevonden. Doordat de verhalen op papier staan is het onderzoek te verifiëren en kan de betrouwbaarheid worden vastgesteld.

Wanneer de geschreven teksten worden gecombineerd met de elementen betrekking hebbende op communicatie en schaamte, wordt gekomen tot het volgende onderzoeksvoorstel. Het analyseren van geschreven teksten waarin een persoonlijke schaamte-ervaring wordt verwoord. Op deze manier kunnen geschreven teksten nader worden beschouwd. Door het verwoorden van een persoonlijke schaamte-ervaring is het mogelijk om te analyseren wat een schaamte ervaring is en welke betekenis hieraan wordt gehecht. Daarbij kan de communicatievorm worden bekeken door te letten op het taalgebruik, op verwoording van begrip en op mogelijke communicatieve intenties.

De inzichten die tekstanalyse naar verwoording van een schaamte ervaring geeft, kan gekoppeld worden aan de literatuur over trauma. Aspecten als betekenisgeving, communiceren over emoties, analyse van verwoording en herkenning van gevoelens zijn zeer relevant voor traumaverwerking. Omdat schaamte een direct gevolg is van traumatische gebeurtenissen, is schaamte relevant om te beschouwen voor meer inzicht in traumaverwerking.

1.3 Doel onderzoek en probleemstelling

Dit onderzoek richt zich op de begrippen Trauma, Schaamte en Communicatie. Met name de manier waarop de begrippen Schaamte en Communicatie bij een persoon beïnvloed kunnen zijn door betekenisgeving aan het

trauma is interessant. En om na te gaan of dit op een concreet waarneembare wijze te meten is, zal in de literatuur, zowel in de traumaliteratuur als de taalwetenschap, gezocht worden naar een methode waarbij de begrippen Trauma, Betekenisgeving, Schaamte en Communicatie in waarneembare verschijnselen uitgedrukt kunnen worden. Met deze methode kan daarna ook een praktisch onderzoek worden verricht om te kijken of hier interessante resultaten of aanwijzingen ten opzichte van het onderzoek te vinden zijn.

Met behulp van de onderzoeksvraag kan een antwoord worden gegeven op de mate van herkenning en erkenning van het begrip schaamte. Dit wordt onderzocht door te kijken naar de verwoording in de tekst van dit begrip. De rol van communicatie wordt onderzocht doordat een geschreven tekst, een communicatie-uiting wordt bestudeerd. Doordat in de teksten geschreven wordt over een persoonlijke ervaring met schaamte kan ook meer te weten worden gekomen over betekenisgeving van schaamte. De verwachting is in de verhalen terug te kunnen vinden wat schaamte voor de personen betekent, hoe zij reageren op een schaamtessituatie en hoe zij hier mee omgaan. De geschreven teksten zullen op een systematische manier worden geanalyseerd. Met een nog te ontwikkelen model zal worden getracht om met behulp van de kennis over schaamte en communicatie, iets te zeggen over betekenisgeving. Dit sluit dan aan bij de cyclus van het model van Trauma, Betekenis en Gevolgen. De relatie naar een traumatische jeugd kan vanaf daar gelegd worden. Maar ook kan bekeken worden of het te ontwikkelen model ingezet kan worden bij onderzoek naar getraumatiseerde personen.

De probleemstelling van het onderzoek luidt als volgt:

Betekenisgeving lijkt een belangrijke rol te spelen bij de erkenning van gevolgen van een traumatische jeugd. Welke rol spelen communicatie en schaamte bij deze betekenisgeving. Is er een model te ontwikkelen dat elementen van betekenisgeving met betrekking tot communicatie en schaamte als waarneembaar verschijnsel uitdrukt. En welke resultaten geeft onderzoek naar deze waarneembare verschijnselen?

De probleemstelling wordt beantwoord met behulp van zowel een literatuurstudie alsmede door praktisch onderzoek. Hiertoe zijn een aantal onderzoeksvragen geformuleerd.

1) Hoe is het verband tussen trauma en betekenisgeving.

Voor het beantwoorden van deze vraag wordt uit een gezet wat een trauma is en welke processen plaats vinden bij personen die een traumatische achtergrond hebben. Met behulp van deze kennis zal geprobeerd worden te komen tot een schematische weergave van de relatie die wordt gelegd tussen trauma en betekenisgeving.

2) Hoe is de relatie tussen betekenisgeving en communicatie.

Hierbij zal worden ingegaan op het ontstaan van betekenisgeving, hoe vindt deze plaats. Hiertoe zal gebruik gemaakt worden van de theorie van de symbolische interactie. Verder zal de invloed van betekenisgeving op communicatie nader worden toegelicht. Ook zal worden besproken welke elementen uit de communicatie een belangrijke rol spelen bij betekenisgeving. Te denken valt bijvoorbeeld aan een toelichting op taalgebruik, innerlijke dialoog en de rol van anderen.

3) De rol van het begrip schaamte.

Het begrip schaamte zal nader worden toegelicht. Tevens wordt onderzocht wat de rol van schaamte op zowel betekenisgeving als op communicatie is.

4) Hoe kan de kennis over trauma, communicatie en schaamte worden geoperationaliseerd voor analyse van de geschreven teksten.

Dit de hoofdvraag van het onderzoek. Om deze vraag te kunnen beantwoorden zal de kennis van de voorgaande onderzoeksvragen worden geïntegreerd. Doel is om te komen tot waarneembare verschijnselen van de begrippen Trauma, Communicatie en Betekenisgeving, die zijn te meten in een praktische opstelling. Betekenisgeving zal hierbij ook vanuit de taalwetenschap worden benaderd om op die manier de taalwetenschap als analysemethode te kunnen inzetten.

5) Welke resultaten geeft analyse van de geschreven teksten

Met behulp van de praktische opstelling die wordt gezocht bij vraag 4 zullen een aantal geschreven teksten worden geanalyseerd. De resultaten van deze analyse zullen worden gerelateerd aan de eerder gevonden literatuur.

1.4 Methode

De hoofdvraag zal worden onderzocht door middel van het analyseren van teksten die geschreven zijn over schaamte. Dit zal worden gedaan door middel van een casestudy. Verwoording en herkenning van schaamte is het te onderzoeken verschijnsel van het onderzoek. De respondenten zijn de personen die een verhaal ter beschikking hebben gesteld. De verhalen zijn geschreven teksten, verhalen, over een persoonlijke schaamte-ervaring.

De methode van onderzoek sluit aan bij de methode die Scheff (2001) gebruikt. Hij onderzoekt tot in kleine details een individuele respondent om met de details van meerdere individuele respondenten te komen tot een theorie, die iets zegt over een verschijnsel bij een grotere groep. Volgens Scheff is deze methode zeer bruikbaar bij onderzoek naar menselijk gedrag, met name bij taalgebruik. Volgens hem is er een bedoeling en een betekenis te vinden bij woordkeuze, intonatie en dergelijke. Om een complete analyse te maken moet er met name worden gekeken naar: woordgebruik, manier van expressie, bedoelingen en intenties en de beschrijving van gevoelens en emoties.

Het betreft een fundamenteel onderzoek. Dat wil zeggen dat het onderzoek is gericht op het komen tot een theorie, of een voorstel dat kan leiden tot een theorie. Het onderzoek is een pars-pro-toto onderzoek (Swanborn 1996). Dit houdt in dat het verschijnsel schaamteverwoording wordt onderzocht bij deze respondenten, om daarmee iets te kunnen zeggen over een grotere verzameling personen. Met andere woorden: het doel is om het verschijnsel te analyseren bij verschillende personen, waarbij de nadruk niet ligt op de resultaten van een individuele respondent. Resultaten van dit fundamenteel onderzoek kunnen mogelijk hypothesen opleveren of aanwijzingen voor oplossing voor het communicatief probleem. Het onderzoek is exploratief doordat op een verkennende wijze wordt gezocht naar mogelijke relaties tussen de begrippen Trauma, Schaamte en Communicatie.

Het analyseren van de teksten zal worden gedaan met een nog te ontwerpen model. De aspecten trauma, communicatie, betekenisgeving, schaamte en taalwetenschap zullen in de literatuur nader worden onderzocht. Deze literatuurstudie leidt mogelijk naar een aantal vragen waarmee de teksten kunnen worden geanalyseerd. Deze vragen samen vormen dan het tekstanalytisch model.

De data

Voor deze analyse zijn twee sets van teksten beschikbaar. Beide groepen van respondenten hebben een verhaal geschreven over een persoonlijke schaamte-ervaring.

De eerste set bestaat uit verhalen van 43 respondenten. Deze respondenten zijn lezers van het tijdschrift Psychologie Magazine. Dit tijdschrift heeft eerder dit jaar een wedstrijd uitgeschreven waarin gevraagd werd om verhalen in te sturen over schaamte. De opdracht was om een persoonlijke schaamte-ervaring te beschrijven in ongeveer 500 woorden. Voor deze wedstrijd zijn een aantal cadeaubonnen ter beschikking gesteld. De verhalen mochten anoniem of onder pseudoniem worden ingestuurd. Aan de uiteindelijke deelnemers van deze wedstrijd is gevraagd om het verhaal ter beschikking te stellen voor dit onderzoek, 43 personen hebben hiertoe toestemming verleend.

N=43

Aantal mannen: 5

Leeftijd tussen 24 en 40 (3x onbekend)

Aantal vrouwen: 38

Leeftijd tussen 20 en 66 (10x onbekend)

De tweede set teksten bestaat uit 38 verhalen van studenten van de opleiding psychologie. Tijdens een college is aan studenten gevraagd om een verhaal in te leveren over een schaamte-ervaring. Er zijn geen verdere aanwijzingen gegeven voor dit verhaal. Studenten konden dit verhaal ook anoniem inleveren.

N= 38

Aantal mannen:12

Leeftijd tussen 18 en 25

Aantal vrouwen: 26

Leeftijd tussen 18 en 41

Naast deze 2 sets van verhalen kan bij dit onderzoek worden betrokken:

19 ingevulde ESS-lijsten. Ervaringen met Schaamte Schaal. Andrews, 2002. Nederlandse vertaling: Baneke 2003.

19 ingevulde CES-D lijsten. Vragenlijst om kenmerken van gevoelens van depressiviteit te meten. Bouma, Groningen 1995.

Aan alle 43 deelnemers van de eerste groep is gevraagd mee te werken aan het vervolgonderzoek. De vragenlijsten zijn ingevuld door 19 respondenten van de eerste groep. Van de tweede groep zijn deze gegevens niet beschikbaar.

Procedure

De procedurele methode ziet er als volgt uit:

Ten eerste zullen de verhalen worden benaderd met het tekstanalytisch model dat wordt ontworpen. Concreet houdt dit in dat met behulp van de vragen die samen het tekstanalytisch model vormen, de teksten worden geanalyseerd. Hierbij zullen de twee sets van teksten afzonderlijk worden benaderd. Om uit te sluiten dat de interpretatie van gegevens door de onderzoeker invloed heeft op de resultaten, zal een pilotanalyse worden uitgevoerd door twee andere personen. Zij zullen een aantal teksten met het tekstanalytisch model benaderen om te verifiëren of met hun analyse gelijke resultaten worden gevonden.

Daarna zal er binnen een set van teksten worden gekeken of er correlaties te vinden zijn tussen de verschillende onderzoeksresultaten. Vervolgens zullen de gevonden correlaties worden gelegd naast de resultaten van de tweede set van teksten. Op deze manier kan worden gekeken of er grote verschillen zichtbaar zijn of dat er juist overeenkomstige resultaten naar voren komen.

Op basis van de literatuurstudie kunnen mogelijk vooraf een aantal verwachtingen worden geformuleerd ten aanzien van de teksten. Met behulp van het tekstanalytisch model zal worden bekeken hoe de resultaten zijn ten aanzien van deze verwachtingen.

Tot slot zullen de resultaten van de analyse worden gerelateerd aan de literatuur en op basis van deze resultaten kunnen aanbevelingen worden gedaan voor verder onderzoek. Met behulp van de resultaten en de conclusies zal worden gekomen tot beantwoording van de probleemstelling en de onderzoeksvragen.

1.4 Samenvatting hoofdstuk 1

In dit hoofdstuk is de aanleiding van dit afstudeeronderzoek uit een gezet. De ervaringen van een traumatische jeugd en de verwerking daarvan zal als een communicatief probleem benaderd worden. Betekenisgeving, herkennen en erkennen van de gevolgen en communicatie over de gebeurtenissen, zullen als te verbeteren onderwerpen bekeken worden. Hierbij wordt van schaamte betrokken vanwege de rol van deze emotie bij zowel het trauma als bij de gevolgen van het trauma en de invloed die schaamte heeft op communicatie. De probleemstelling: “Betekenisgeving blijkt een belangrijke rol te spelen bij de erkenning van gevolgen van een traumatische jeugd. Welke rol spelen communicatie en schaamte bij deze betekenisgeving. Is er een model te ontwikkelen dat elementen van betekenisgeving met betrekking tot communicatie en schaamte als waarneembaar verschijnsel uitdrukt. En welke resultaten geeft onderzoek naar deze

waarneembare verschijnselen?” zal getracht te worden beantwoord door middel van een literatuurstudie en een praktisch onderzoek. Hiertoe zijn een vijftal onderzoeksvragen geformuleerd. Het praktisch onderzoek zal bestaan uit een analyse van geschreven teksten over een schaamte-ervaring. Met behulp van een tekstanalytisch model zullen deze teksten worden bekeken. Dit tekstanalytisch model zal worden samengesteld op basis van de literatuur over trauma, schaamte, communicatie en taalwetenschap.

Hoofdstuk 2 Trauma en betekenisgeving

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal eerst een toelichting op het begrip trauma worden gegeven. Daarna volgt een uiteenzetting over betekenisgeving. De rol van betekenisgeving zal met behulp van een model nader worden toegelicht.

2.2 Wat is een trauma

Het woord trauma is afgeleid van het Griekse woord voor wond. Wanneer we spreken over psychotrauma, bedoelen we geestelijke wonden. In dit document wordt met trauma de geestelijke wond bedoelt, het psychotrauma. Een trauma kenmerkt zich door een drietal eigenschappen (Mittendorf, 2004). Ten eerste dient er sprake te zijn van een bedreigende situatie of een confrontatie met een dreiging. Voorts horen bij deze situatie heftige gevoelens van verbijstering, machteloosheid en afschuw. De gebeurtenis hoort duidelijk niet bij een normale situatie, vandaar de heftigheid van de gevoelens. Het derde aspect is het feit dat de ervaring leidt tot blijvende negatieve gevolgen, die ingrijpend zijn voor het verdere leven. Binnen het begrip trauma worden 2 types onderscheiden (Shaw, 2000). Type 1 beschrijft een trauma van een eenmalige, ingrijpende gebeurtenis. Dit kan zijn een confrontatie met een bedreiging, het neerstorten van een vliegtuig. Kenmerkend voor trauma van het type 2 is dat het hier gaat om een gebeurtenis van langdurige aard, of van steeds opnieuw terugkerende confrontaties. Er is sprake van een langdurig, herhaald trauma. Voorbeelden hiervan zijn: jarenlange incest, verwaarlozing, fysieke en/of psychische mishandeling. Er is sprake van een dreigende omgeving, en het slachtoffer zit vast en gevangen in deze omgeving. De symptomen van een trauma van het type 2 zijn complex. Onder meer door de langdurigheid krijgt het trauma de kans om de persoonlijke identiteit van het slachtoffer aan te tasten. De fysieke en geestelijke gevolgen van het trauma zijn niet eenmalig maar manifesteren zich in de eigenschappen van een persoon (Copping, 2001). Wanneer er wordt gesproken over een traumatische of onveilige jeugd, wordt het trauma type 2 bedoeld.

In de totstandkoming van een onveilige of traumatische jeugd speelt in veel gevallen de hechtingstheorie van Bowlby (1988) een belangrijke rol. Onder een angstige gehechtheid verstaat Bowlby een binding tussen een ouder/verzorgen (gehechtheidfiguur) en het kind, dat is gebaseerd op onzekerheid. Deze onzekerheid wordt gevoeld door het kind. Het kind voelt angst om deze persoon kwijt te raken en er is geen basisvertrouwen dat het kind op iemand kan terugvallen. Deze onzekerheid zorgt ervoor dat kind zich ongewenst voelt en dit leidt tot een gevoel van miskenning en schaamte. Onzekere hechting zorgt er

vaak voor dat personen moeite hebben met het aangaan en onderhouden van sociale relaties (Stalker, 2005). Dit op zich heeft grote invloed op het welbevinden van een persoon. Helen Lewis (Gross, 2000) stelt dat afwijzing door een geliefde persoon, zoals de hechtingsfiguur verondersteld wordt te zijn, zorgt voor schaamte. Shaw (2000) voegt hier aan toe dat een jong kind alle ervaringen koppelt aan zichzelf, als model van uitleg. Afwijzing door hechtingsfiguren zal een kind interpreteren als gevolg van wie het kind is. Het wordt gevoeld als een afwijzing van het kind zijn of haar persoonlijkheid. Dit maakt dat het kind zich miskent voelt en ook dat het kind een negatief oordeel over zich zelf uitspreekt en schaamte ervaart.

Het hebben ervaren van een traumatische jeugd leidt tot ingrijpende gevolgen. Deze gevolgen zijn onder andere (Copping, 2001): herbelevingen, angst, vermijding en emotionele vervlakking, prikkelbaarheid en waakzaamheid. Concreet betekent dit onder andere moeite met functioneren in het dagelijkse leven, onvermogen te praten over gebeurtenissen, emotionele problemen, gevoelens van schaamte, minderwaardigheidsgevoel, aangepast gedrag, depressieve klachten en relationele problemen. De gevolgen zijn voor iedere persoon anders. De invloed van deze gevolgen op het dagelijkse leven is zeer groot. Een normaal gevoel van veiligheid, waardigheid en vertrouwen zijn voor veel personen zwaar aangetast en beschadigd. Schaamte is ook een gevolg van een traumatische jeugd (Kilborne, 1999). Het gevoel van hulpeloosheid en machteloosheid zorgt voor een schaamtegevoel. Voor het om hulp kunnen vragen moeten personen zich laten zien en ook hun schaamte tonen. Dit zorgt er voor dat er niet om hulp wordt gevraagd en dat er gezwezen wordt (Kilborne, 1999). Met name voor kinderen zijn traumatische ervaringen zeer ingrijpend. Doordat zij lichamelijk en geestelijk nog niet zijn volgroeid, kunnen bepaalde ontwikkelingen stagneren, blokkeren of anderszins niet tot stand komen. Hierbij kan gedacht worden aan de ontwikkeling van sociale vaardigheden, omgaan met emoties en ervaren van gevoelens van veiligheid (Copping, 2001).

Nu inzicht is gegeven in het begrip trauma en een traumatische jeugd, zal dit in de volgende paragraaf worden gerelateerd aan betekenisgeving.

2.3 Betekenisgeving

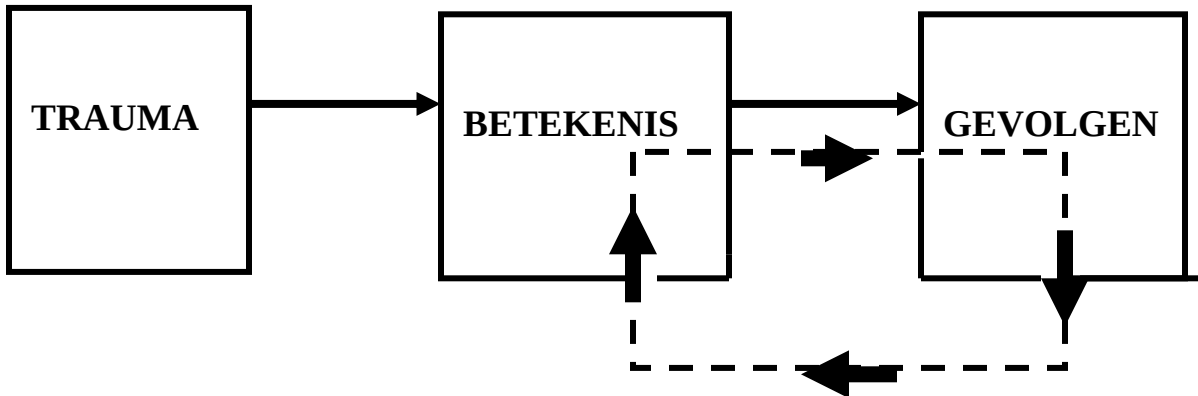
Alhoewel deze definitie en kenmerken van een trauma, een beeld schetsen van wat er met het begrip trauma wordt bedoeld, blijkt nu al dat het begrip niet eenduidig is. Het begrip is eerder een concept, een individueel te ervaren verschijnsel. Wat is een dreigende situatie? Hoe persoonsgebonden zijn de heftige gevoelens die bij een trauma horen? Wat is een normale situatie? Hoe ingrijpend dienen de negatieve gevolgen te zijn voordat er sprake is van een trauma? Deze vragen geven aan dat hoe de persoon, het slachtoffer, een en ander ervaart mede bepaalt of er sprake is van een trauma. Dit is een belangrijk punt,

want hiermee wordt geconcludeerd dat een trauma niet een gebeurtenis op zich is. Het is een concept, met als grondbeginsel de gebeurtenis en/of ervaring.

Wanneer er wordt gesproken over gevolgen van een trauma, ontstaat de vraag hoe men weet dat het gaat om een gevolg of dat het gaat om een willekeurige eigenschap. De individuele vaststelling, erkenning van de gevolgen, neemt hierbij een belangrijke rol in. Evenzo groot is de rol die erkenning van het trauma zelf inneemt. Gevoelens zoals schaamte, schuld, angst gezien te worden, zijn geen gevoelens die op zich staan. Dit zijn geen emoties die er zomaar zijn, hier behoort een ontstaansgeschiedenis bij. Om de gevolgen eventueel te verlichten of te verminderen is het noodzakelijk om de gevolgen als zodanig te herkennen en te erkennen. Er kan niet iets opgelost worden zonder dat bekend is waar het probleem uit voortkomt. Verschillende aspecten dragen bij aan het erkennen en het herkennen van de problematiek.

De beeldvorming en interpretatie, het concreet maken van de veelal abstracte gebeurtenissen, is een belangrijke factor in het erkennen en herkennen van de gebeurtenissen en ervaringen. Verschillen oorzaken leveren bijdragen aan de problematiek rondom het erkennen en herkennen van de gevolgen. De persoonlijke beoordeling op de situatie en de ervaringen door de persoon zelf. Hierbij spelen werking van het geheugen en het hebben van herinneringen een belangrijke rol (Shalev, 2000). Maar ook de beoordeling van de gevoelens van een persoon ten tijde van de ervaringen, en het oordeel over gevoelens die later zijn ontstaan. Deze beoordeling kan weer invloed hebben op de eigenwaarde van een persoon, maar ook de eigenwaarde kan de beoordeling beïnvloeden. De gedachten die een persoon zich vormt over de gebeurtenissen, de kritische blik op de gebeurtenissen en op de gedachten hieromtrent spelen een rol. En bijvoorbeeld ook het delen van deze gedachten, het toelaten van meningen van anderen en de innerlijke dialoog zijn hierbij van betekenis. Tot slot is er nog de vraag of het mogelijk is dat de gebeurtenissen worden beoordeeld. Hiervoor is een verhaal, een context nodig. In veel gevallen bestaat deze context niet, is er slechts een verzameling van losse fragmenten, van flarden van gevoelens en is er verwarring over het totaal van het geheel (Sorsoli, 2002).

Om voorgaand in een kader te plaatsen, heb ik een model ontwikkeld dat het proces van trauma, de gevolgen en de betekenisgeving schematisch weergeeft.

Model 1 De relatie tussen trauma, betekenisgeving en gevolgen.

Het trauma is het beginpunt van het model. Dit is de feitelijke weergave van hetgeen is voorgevallen. In dit blok passen de individuele gebeurtenissen. Termen als onveiligheid, verwaarlozing, fysieke mishandeling en dergelijke passen in dit gedeelte van het model. Vanuit het trauma is er een verbinding naar de Betekenis. De lijn is eenzijdig om aan te geven dat er aan de feitelijke voorvallen van het Trauma niets veranderd kan worden. Dit zijn feiten uit het verleden die niet meer veranderd kunnen worden. Het enige dat zich voor verandering leent, is de opgedane beschadiging, de wond van het nagebeuren. Cyrulnik (2002) spreekt van een wond van het traumatische gebeuren zelf en van de wond die na die tijd zich wortelt, door de indirecte gevolgen, de pijnlijke reactie en de blijvende beschadiging die is opgelopen. In het tweede blok wordt uit een gezet welke er betekenis er wordt gegeven aan het trauma. Het kan ook zijn dat er geen betekenis wordt gegeven. Bij betekenisgeving moet gedacht worden aan begrippen zoals: minderwaardigheid, schuldgevoelens en zelfbeeld. Het onderscheid tussen betekenisgeving en gevolgen kan klein zijn. Bijvoorbeeld schuldgevoelens kunnen onderdeel zijn van betekenisgeving, maar kunnen ook een gevolg zijn. Het wordt benoemd als een aspect van betekenisgeving zodra een persoon bepaalde verbindingen legt naar het trauma. Bij schuldgevoel is dit duidelijk wanneer een persoon met een traumatische achtergrond een verantwoordelijkheid voelt voor het gebeuren. Wanneer er wordt gesproken over het voorbeeld van minderwaardigheid, wordt dit vastgesteld als een aspect van betekenisgeving, zodra een persoon deze minderwaardigheid voelt als uiting

van hetgeen is voorgevallen. Vanuit de Betekenis is er een verbinding naar de Gevolgen. Het trauma heeft uiteindelijk gevolgen, en de betekenis die aan het trauma verbonden wordt, geeft mede vorm aan deze gevolgen. Bij gevolgen kan gedacht worden aan: relationele problemen, communicatieve problemen, (dogmatische) zelfschema's, stigmatisering en beperkingen in het dagelijks functioneren. De smalle lijn in het onderscheid tussen betekenisgeving en gevolgen is ook het gevolg van de cyclus die zich tussen deze twee noties laat zien. De cyclus die is getekend geeft aan dat een waarde of eigenschap door middel van betekenisgeving door een persoon als gevolg van het trauma kan worden erkend. Ook kan het zijn dat betekenisgeving maakt dat men een verschijnsel als gevolg typeert. Het gevolg kan ook een betekenis krijgen, en op die manier de cyclus doorlopen. Doordat het gevolg uitgangspunt kan zijn voor betekenisgeving van het trauma, maar ook dat men vanuit betekenisgeving kan beredeneren wat de gevolgen zijn, maakt dat er een cyclus ontstaat. Twee voorbeelden zullen dit nader toelichten.

Voorbeeld 1.

Persoon A heeft relationele problemen met haar vriend. Ze vertrouwt deze persoon niet, is bang dat hij niet genoeg van haar houdt en ze is bang dat hij de relatie zal verbreken. Persoon A is opgegroeid in een probleemgezin met een verslaafde moeder en een vader die het gezin in de steek heeft gelaten.

Voor persoon A is een gevolg het hebben van relationele problemen. Zij verbindt deze problemen niet aan haar achtergrond. Wanneer de cyclus van het model wordt gevolgd, zou zij bij betekenisgeving van haar achtergrond mogelijk inzicht kunnen verkrijgen in het feit dat zij mogelijk vreest voor verlating door haar partner, omdat ook haar vader haar heeft verlaten. Dit inzicht, dat het te maken kan hebben met eerdere ervaringen, kan haar helpen bij het verbeteren van haar relationele problemen. In het model is zichtbaar dat er eerst geen aandacht werd geschonken aan betekenisgeving, en dat daarmee de gevolgen moeilijk te verbeteren zijn. Zodra deze aandacht wel aanwezig is, de herkenning van de relatie tussen trauma en gevolg, kan verder gewerkt worden aan erkenning van dit probleem en naar oplossing hiervan.

Voorbeeld 2.

Persoon B is vroeger altijd gepest. Zij denkt nog steeds dat ze niet slim is en heeft daarom besloten om een aantal activiteiten niet meer te doen, omdat ze vindt dat ze daartoe niet capabel genoeg is.

In dit voorbeeld is zichtbaar dat een persoon met een traumatische ervaring, te weten het pesten, betekenisgeving zo invult dat de gevolgen van ingrijpende aard zijn. Door het pesten is haar zelfbeeld dusdanig aangetast dat ze niet meer gelooft in haar eigen capaciteiten en daardoor niet meer deelneemt aan bepaalde activiteiten. In dit geval geeft het inzicht in wat er gebeurt bij betekenisgeving. Hier ligt dan ook de mogelijkheid om de

negatieve gevolgen mogelijk te verminderen. In een therapie zou duidelijk gemaakt kunnen worden dat de conclusie dat ze niet capabel genoeg is, voortkomt uit het pesten en waarschijnlijk een onjuiste conclusie is. Zodra deze betekenisgeving kan worden bijgesteld, kunnen de negatieve gevolgen wijzigen. En kan ze wellicht opnieuw leren te vertrouwen op haar eigen zelfbeeld en haar capaciteiten, waardoor activiteiten niet meer hoeven te worden vermeden.

Beide voorbeelden geven aan dat inzicht in betekenisgeving, door de cyclische werking, een positieve bijdrage kan leveren aan het verminderen van de negatieve gevolgen. De traumatische ervaring zelf kan niet worden uitgewist, maar het ervaren van negatieve gevolgen kan mogelijk wel worden verbeterd. Het doorlopen van de cyclus maakt zichtbaar dat de gevolgen tot een ander niveau kunnen komen. Daarbij kan door het koppelen van een betekenis aan een ervaring, inzicht worden verkregen in het ontstaan van bepaalde gedragingen en of de totstandkoming van de gevolgen. Dit inzicht kan een breekpunt zijn om de negatieve gevolgen te verminderen.

2.4 Samenvatting hoofdstuk 2

In dit hoofdstuk is toegelicht wat het begrip trauma inhoudt. Het gaat hierbij om een gebeurtenis van ingrijpende aard, waar een persoon niet aan kan ontkomen en waar een dreigende situatie deel van uitmaakt. Trauma type 2 beschrijft een traumatische jeugd, kenmerkend is de langdurige aard van het trauma of het steeds terugkerende aspect van de gebeurtenis. Bij het ontstaan van een traumatische jeugd is er vaak sprake van een onveilige hechting met de ouder/verzorger, de hechtingsfiguur. De theorie van Bowlby spreekt van een onzekere hechting tussen de hechtingsfiguur en het kind waardoor het kind zich ongewenst, miskent en beschaamd voelt.

De rol van betekenisgeving is bij een traumatische jeugd erg belangrijk. Ervaringen zijn zeer individueel en de rol tussen trauma en gevolgen wordt vooral door betekenisgeving vastgesteld. Een schematische weergave laat deze werking zien. Het is wellicht mogelijk om met behulp van betekenisgeving meer inzicht te krijgen in het ontstaan van enkele gevolgen, en daarmee zijn er wellicht aanwijzingen te vinden om hieraan een positieve verandering te bewerkstelligen. Daartoe is het interessant om te weten hoe betekenisgeving plaats vindt. Mogelijk is in onderzoek te vinden welke betekenis er concreet door mensen wordt toegekend aan trauma, of een aspect van een trauma, zoals schaamte. De rol van communicatie, zal in het volgende hoofdstuk worden toegelicht. Wellicht volgt hieruit een inzicht naar mogelijkheden om concrete betekenisgeving waar te nemen.

Hoofdstuk 3 Relatie tussen betekenisgeving en communicatie

3.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is een model gepresenteerd. Dit model geeft weer hoe het proces verloopt tussen het trauma en de gevolgen. Belangrijk in het model is de cyclus tussen betekenisgeving en de uiteindelijke gevolgen.

Het is interessant om nu te kijken naar de rol van communicatie in dit proces. Vooral in het cyclische gedeelte van het model is communicatie van belang. Om de rol van communicatie op een zorgvuldige wijze te bekijken, zal dit worden gedaan aan de hand van een bestaande communicatietheorie. In dit hoofdstuk zal eerst worden toegelicht wat communicatie is. Daarna zal met behulp van de theorie van de Symbolische Interactie een aantal belangrijke elementen worden benoemd vanuit de communicatie, die ingezet worden bij betekenisgeving.

3.2 Wat is communicatie

De definitie van communicatie is als volgt (Oomkes, 2000):

het uitwisselen van symbolische informatie tussen mensen die zich van elkaars onmiddellijke of gemedieerde aanwezigheid bewust zijn, deze informatie wordt deels bewust, deels onbewust gegeven, ontvangen en geïnterpreteerd.

In deze definitie komt naar voren dat het van belang is dat de ontvanger en de verzender van de boodschap van elkaar weten dat er informatie wordt uitgewisseld. Het verschil tussen informatie en communicatie wordt verder duidelijk door het interpreteren van de boodschap. Wanneer de boodschap niet wordt geïnterpreteerd, is het informatie, wordt deze wel geïnterpreteerd, dan is het communicatie.

Wanneer communiceren in vereenvoudigde vorm wordt weergegeven zien we het volgende:

Tussen de elementen vindt het coderen en decoderen van de boodschap plaats. Het coderen en decoderen, of te wel het interpreteren, vindt plaats in een context. Deze context wordt mede bepaald door culturele, ruimtelijke en sociale aspecten.

Communicatie binnen een familie is een voorbeeld van een sociaal aspect wat van invloed kan zijn op het coderen. Daarnaast zijn ook de gebruikte kanalen van belang, bijvoorbeeld het gebruikte medium en taal.

Tijdens het decoderen kan er ruis optreden, dat wil zeggen dat de boodschap niet zo over komt zoals deze is bedoeld. Ruis kan fysiek van aard zijn, bijvoorbeeld door geluidsoverlast. Ruis kan ook psychologisch zijn, dat je elkaar niet begrijpt of ruis kan semantisch zijn, bijvoorbeeld wanneer in verschillende talen wordt gesproken.

Naast ruis zijn er ook aspecten van interpretatie die meespelen bij het overkomen van een boodschap. Het interpreteren van een boodschap behelst meerdere aspecten. Schulz von Thun (Oomkes, 2000) benoemt de volgende vier: 1) referentiële aspect, dit betreft de inhoudelijke, letterlijke kant van de boodschap, 2) expressieve aspect, wat zegt de boodschap over de zender, wat is zijn gemoedstoestand, zijn denkwereld, 3) relationele aspect, wat zegt de boodschap over de relatie tussen de zender en de ontvanger, “hoe” wordt de boodschap overgebracht, 4) appelerende aspect, wat wil de zender van de ontvanger met de boodschap. De boodschap kan ook in een inhouds- en betrekkingaspect worden verdeeld (Tannen, 2001). Het inhoudsaspect beslaat net als het referentiële aspect, de inhoudelijke weergave van de boodschap. Het betrekkingaspect geeft aan hoe de boodschap moet worden opgevat, datgene dat wel wordt bedoeld maar niet wordt uitgesproken. Dit zijn bijvoorbeeld de emoties die gepaard kunnen gaan met een boodschap, of een verwijt. Het betrekkingaspect lijkt vergelijkbaar met het totaal van het expressieve, relationele en appelerende aspect. Het betrekkingaspect wordt ook wel de metaboodschap genoemd. Scheff (2001) benoemt een soort gelijk aspect met betrekking tot betekenisgeving. Hij stelt dat taalgebruik wordt ingezet om bewust of onbewust een intentie of doel (betekenisgeving) met de boodschap mee te geven. Dit kan binnen taalgebruik door de inzet van bijvoorbeeld woordkeuze en intonatie.

Deze aspecten van de boodschap en de wijze van interpreteren staan zeer centraal bij betekenisgeving. Communicatieve intenties van iemand kunnen hiermee worden geanalyseerd. De metaboodschap is belangrijker dan de boodschap zelf. Maar een focus op de metaboodschap kan ook zorgen voor ruis. Juist doordat de metaboodschap niet concreet maar abstract is, weet zowel de zender als de ontvanger nooit zeker of het juiste uit de boodschap wordt opgemaakt. Andersom kan het ook zo zijn dat iemand iets wil duidelijk maken (de verzender van de boodschap) en dat deze persoon niet kan begrijpen dat iemand anders niet de juiste metaboodschap onttrekt.

In deze korte weergave over wat communicatie is, staat meteen al centraal hoe belangrijk het interpreteren van een boodschap is, wat voor aspecten van een boodschap er zijn en op welke wijze het decoderen al belemmerd kan raken. Het is dan ook zinvol om te kijken welke communicatieprocessen zich afspelen bij het in hoofdstuk twee getoonde model. In de volgende paragraaf zal dit nader worden bekeken.

3.3 Welke rol speelt communicatie bij het eerder getoonde model

“Je kunt niet niet communiceren” is een beroemde uitspraak van Watzlawick (1976). Deze uitspraak geeft aan dat communicatie bij alle aspecten van het model een rol speelt. Per notie uit het model zal dit nader worden beschreven.

Trauma

Het trauma ontstaat voor een gedeelte uit communicatie. Het zijn niet alleen de handelingen die plaats vinden die zorgen voor de ingrijpende ervaring. Dit gaat samen met taal en parataal. Dit laatste is de reeks tekens die verbale taal begeleidt en ondersteunt, zoals volume, toonhoogte, stiltes, stopwoordjes en in schrift het gebruik van interpunctie (Oomkes, 2000). Tijdens het ontstaan van het trauma wordt gecommuniceerd. Boodschappen worden verzonden, ontvangen en teruggezonden. Er vindt codering en decodering plaats en de context krijgt een invulling. De sociale context krijgt een vorm doordat er patronen ontstaan, er een geschiedenis is en er bepaalde verwachtingen zijn. Dit zelfde geldt voor de ruimtelijke context (wellicht het huis waar men woont) en de culturele context, hoe men in een bepaalde maatschappelijke verhouding met elkaar omgaat. De manier van communicatie, of interactie, die plaats vindt tijdens het ontstaan van het trauma speelt zeker een rol.

Betekenisgeving

Dat communicatie van belang is bij de betekenisgeving is vanzelfsprekend doordat betekenisgeving plaats vindt door middel van interactie, door communicatie. Voor het herkennen en erkennen van de gevolgen is communicatie van groot belang. In dit gedeelte van het proces worden relaties gelegd tussen de situatie van het individu in het heden, en zijn of haar verleden. Er worden verklaringen gezocht in de ervaringen van deze persoon en op welke manier deze ervaringen ontstaan kunnen zijn in het verleden van deze persoon. Betekenisgeving is hiermee een integraal onderdeel van het (h)erkennen van de gevolgen want dit geeft aan dat deze relaties worden gelegd. Ook in de situatie waarin de gevolgen nog niet worden gekoppeld aan eerdere traumatische ervaringen, is betekenisgeving van belang. Dan wordt via betekenisgeving gezocht naar een verklaring, alleen wordt nog geen relatie gelegd naar het trauma.

Gevolgen

Naast het zoeken naar relaties speelt communicatie ook een rol bij de gevolgen zelf. Het onvermogen tot communiceren kan een gevolg zijn van een traumatische jeugd. Uit

onderzoek blijkt heel duidelijk dat personen met een traumatische jeugd problemen hebben met communiceren (Rimé, 2002). Dit varieert van problemen met communicatie over de ervaring tot problemen met communicatie in het algemeen. En bij andere gevolgen die een persoon ondervindt, is ook communicatie een belangrijk aspect. Wanneer een gevolg van de ervaring bijvoorbeeld is dat iemand moeite heeft met sociale contacten, kan worden vastgesteld dat communicatie hiervan deel uit maakt.

Nu duidelijk is dat de rol van communicatie zeer groot is in het gepresenteerde model, wordt aan de hand van een communicatietheorie het proces nauwkeurig beschreven. Deze beschrijving leidt wellicht tot een aantal inzichten, dat voor verbetering kan zorgen in het communicatietraject op de verschillende plaatsen. De volgende stap is het vinden van een communicatietheorie die aansluit bij het model.

3.4 Symbolische Interactie

De rol van betekenisgeving zal in deze paragraaf worden beschreven aan de hand van een communicatietheorie. Afgeleid uit diverse wetenschappelijke disciplines zoals Psychologie, Sociologie en Taalwetenschap, veelal in een multidisciplinaire vorm, zijn er veel verschillende communicatietheorieën beschikbaar. Grofweg zijn de theorieën onder te verdelen in drie categorieën. In elk van deze categorieën staat een ander gedeelte van de communicatie centraal. Wanneer wordt teruggekeken naar het vereenvoudigde model van communicatie, zoals eerder beschreven, zijn deze categorieën zichtbaar.

In de eerste categorie staat de zender centraal. Deze theorieën nemen als invalshoek de zender. De zender bepaalt welke boodschap, en op welke manier de ontvanger deze boodschap ontvangt. De media kan bijvoorbeeld de zender zijn. In de tweede categorie staat de boodschap centraal. Leidend is dat de manier waarop de boodschap wordt overbracht, zowel het inhoudelijke aspect als het betrekkingaspect van de boodschap. De effectiviteit van kenmerken van de boodschap wordt hierin als belangrijkste onderwerp gehanteerd. De derde categorie is deze waarin de ontvanger centraal staat. Deze categorie van theorieën beschouwt met name de manier waarop ontvangers de boodschap verwerken. Het wordt ook wel een informatieverwerkingstheorie genoemd.

Doordat in de laatste categorie vooral de invloed van de boodschap op de individuele ontvanger wordt onderzocht, lijkt deze categorie het meest geschikt voor het eerder getoonde model. Binnen deze categorie zijn meerdere theorieën te onderscheiden. Omdat een theorie uit de interpersoonlijke communicatiewetenschap de voorkeur heeft (en niet

uit bijvoorbeeld massacommunicatie of groepscommunicatie) en omdat theorieën met een persuasieve doelstelling ongeschikt lijken, blijft de theorie van de Symbolische Interactie over. Deze theorie zal nader worden beschreven, om daarna de rol van betekenisgeving en communicatie met behulp van de theorie toe te lichten.

Eerst wordt uitgezet hoe de theorie werkt en wat elementen van de theorie zijn. Daarna zullen inzichten uit de theorie worden toegepast op de situatie van het model, het continue proces tussen betekenisgeving en gevolgen van een traumatische jeugd.

3.4.1 Wat zijn aspecten van de theorie

De theorie van de Symbolische Interactie kent haar oorsprong in de sociologie. De theorie veronderstelt dat een persoon elementen bij zich draagt, ten tijde van het starten van een interactie (Charon, 1989). Deze elementen en de manier waarop het individu deze beoordeelt, voelt of associeert met de nieuwe situatie van interactie, zullen van invloed zijn op de interactie. Deze elementen samen vormen het perspectief van het individu, en dit perspectief geeft richting aan de keuze van interactie die volgt. Het perspectief is een dynamisch gebeuren, aan continue verandering onderhevig. Het geeft ook niet aan op welke wijze de interactie plaats vindt, het fungeert als gids voor het individu. De situatie wordt geïnterpreteerd aan de hand van een viertal aspecten, dit zijn sociale objecten, symbolen, taal en perspectief. Sociale objecten kunnen verschillende vormen aannemen. Ze worden sociale objecten genoemd omdat ze als entiteit een rol vervullen en er ook kenmerken en gedragingen aan getypeerd kunnen worden, voorbeelden zijn dieren, andere mensen, ons verleden.

De interpretatie van een situatie gaat dan als volgt. De actor (het individu) ziet een aantal sociale objecten en definieert deze objecten. Het interpreteren en vaststellen van de sociale objecten gaat grotendeels volgens algemeen maatschappelijke definities (bijvoorbeeld de postbode die brieven in de brievenbus stopt of mensen die elkaar begroeten op straat). Naast de sociale objecten wordt ook vastgesteld welke symbolen een rol spelen. Symbolen zijn tekens die maatschappelijke vastgestelde definities kennen. Het benoemen van symbolen kan verwarrend zijn, doordat niet alle definities eenduidig zijn vastgesteld. Het zijn vaak tekens die niet letterlijk uitdrukken wat het is, waardoor het verschillend geïnterpreteerd kan worden. Taal bestaat uit zowel schriftelijke of mondelinge taal, maar kan ook parataal zijn. Tot slot wordt het perspectief van de persoon aan de situatie gekoppeld, dit doet een individu deels onbewust en deels bewust.

Aan de hand van de aspecten die zojuist zijn benoemd, geeft de theorie van de Symbolische Interactie een aantal componenten, dat tezamen zorgt voor de invulling van deze vier aspecten. Dit maakt voor een individu een totaal van elementen en indrukken die deze persoon heeft, voordat de communicatie start of verder gaat. Deze

componenten kunnen worden vertaald in een aantal noties, dat van belang is in het kader van de relatie tussen enerzijds communicatie en aan de andere kant het model van Trauma, Betekenisgeving en Gevolgen.

Symbolische Interactie →		Onderwerpen m.b.t. model
• Sociale objecten • Symbolen • Taal • Perspectief	• Zelf • (innerlijke)Gedachten • Belangrijke anderen • Verleden • Doel en belangen	• Zelfbeeld en innerlijke dialoog • Communicatie over emoties • Delen van ervaringen • Gebruik van taal

Figuur 1. Vanuit Symbolische Interactie naar onderwerpen m.b.t. model

De theorie van de Symbolische Interactie stelt dat een individu de wereld waarneemt aan de hand van de aspecten uit het eerste blokje. In het tweede blokje staan de componenten genoemd die de basis zijn voor de vaststelling van de eerder genoemde aspecten. Dit betekent dat bijvoorbeeld het verleden voor het individu waarneembaar wordt in sociale objecten, symbolen, taal en perspectief. Een voorbeeld zal dit illustreren. Een persoon neemt de omgeving waar door middel van het interpreteren van de sociale objecten, symbolen, taal en perspectief. Dit houdt in dat er op basis van deze interpretaties een beeld wordt verkregen. Deze beelden kunnen zich vormen rondom een thema. De symbolische interactie benoemt deze thema's, het zijn namelijk de onderwerpen uit het tweede blokje. Dit zijn: zelf, gedachten, belangrijke anderen, verleden en doel en belangen. Vanuit deze thema's kan er een vertaalslag worden gemaakt naar die onderwerpen die van belang zijn voor het onderwerp van dit onderzoek; het benaderen van het probleem van de verwerking van een traumatische jeugd, vanuit een communicatief perspectief. De drie blokken kunnen op allerlei wijzen met elkaar relateren. Zo kan bijvoorbeeld de lijn ontstaan: sociale objecten – zelf – zelfbeeld en innerlijke dialoog. Maar ook kan de lijn ontstaan: symbolen – belangrijke anderen – delen van ervaringen. De vier onderwerpen uit het derde blok zullen in de volgende paragraaf nader worden beschreven en toegelicht.

3.5 Wat is de invloed van betekenisgeving op communicatie

In voorgaande paragraaf is duidelijk geworden welke elementen een rol spelen bij betekenisgeving en hoe een persoon een situatie aanschouwt voordat deze persoon communicatie aangaat. Al deze elementen zorgen ervoor dat een persoon niet leeg een dialoog aangaat, maar dat deze persoon bewust en onbewust een totaal aan indrukken, gevoelens, gedachten, focussen en ervaringen heeft voordat hij met communicatie start. Door vanuit de invalshoek van de elementen van de symbolische interactie naar communicatie te kijken, komen er een aantal onderwerpen naar voren die van belang zijn in het kader van dit onderzoek. Deze onderwerpen zijn benoemd in het overzicht uit de vorige paragraaf en zullen nu per onderwerp worden toegelicht. Daarbij zal ook het belang worden benoemd voor het te ontwikkelen tekstanalytisch model.

3.5.1 Zelfbeeld en Innerlijke dialoog

In deze paragraaf zal eerst een toelichting worden gegeven op het begrip “zelf”, daarbij worden ook zelfbeeld en zelfschema's beschreven. Daarna volgt een uitleg over de innerlijke dialoog. De paragraaf wordt afgesloten met een korte weergave van het belang van deze onderwerpen.

Zelf

Hermans (1996) definieert het zelf als een samengesteld fenomeen, bestaande uit schema's, beelden, prototypen, concepten, theorieën, doelen, taken en feiten. Hiermee wordt bedoeld dat degene die je bent wordt gevormd en ontstaat. Het is een fenomeen, voortdurend aan verandering onderhevig. Als baby en als kind kom je ter wereld, en alle ervaringen, beelden, woorden, gebeurtenissen, ideeën, gedachten, leveren een bijdrage aan het ontstaan van het zelf. In dit kader zijn twee beschrijvingen van een zelf te maken, namelijk identiteit en imago. Identiteit is het totaal van iemands persoonlijke karaktereigenschappen, gevoelens, maar ook sociale rollen en statussen. Imago is een geïdealiseerde, persoonlijk beeld van het zelf. Dit imago krijgt de vorm van een karaktereigenschap, maar is feitelijk niet meer dan het beeld wat men van zichzelf neer wil zetten naar buiten toe. Identiteit is wie men is, imago is wie men wil zijn. Hoe men wilt dat anderen je zien. De begrippen identiteit en imago krijgen gestalte door het zelf.

Hier speelt bijvoorbeeld ook de theorie van de sociale vergelijking een rol (Brehm, 1999). Personen creëren een zelfbeeld doordat ze een beeld van zichzelf maken op basis van wat ze zien bij andere personen. De sociale norm wordt op deze manier vastgesteld en een vergelijking met jezelf wordt op basis van deze norm gemaakt. Een zelfbeeld ontstaat door betekenisgeving, door het samenstellen van een selectie eigenschappen

waarvan een persoon zelf vindt dat deze eigenschappen bij hem horen. Dit wordt beaamd door Breeuwsma (1994) die zelfbeeld als volgt definieert: een verzameling zelf toegekende persoonlijkheidsstreken en eigenschappen waarmee levensgeschiedenissen als het ware kunnen worden gelegitimeerd en verklaard.

Vanuit een zelfbeeld kunnen op eenvoudige wijze zelfschema's ontstaan. Met behulp van zelfschema's kunnen op snelle wijze herinneringen, reconstructies of opmerkelijke gebeurtenissen gekoppeld worden aan een nieuwe situatie. Doel is om op die manier een snelle beoordeling van de situatie te kunnen maken door het zoeken naar overeenkomsten. Een persoon reageert op een situatie vanuit de invalshoek zoals deze persoon zich zelf ziet (vanuit het zelfbeeld). Daarbij treedt het verschijnsel op dat informatie dat niet in lijn is met eigen zelfschema's wordt afgewezen. Personen houden vast aan eigen schema's, zelfs als dit een negatief gevolg kan hebben. Hierdoor kunnen personen met deze zelfschema's stigma's creëren. Zelfschema's lijken nauw verwant aan de scripts van Tomkins, die Nathanson beschrijft (1992). Tomkins gaat er vanuit dat wanneer in een situatie een emotie wordt aangesproken er een daarbij horend patroon van reacties en gevoelens zich afspeelt. Ook een verwachtingspatroon kan dienen als stimulus voor het afgaan van een zelfschema of één van Tomkin's scripts (Yingling, 1994).

Innerlijke dialoog

Het zelf is volgens de theorie van James (Hermans, 1996) te verdelen in de "ik" en de "mij". De ik speelt in gedachten de rol van de bepalende figuur, degene die beslist wat er gebeurt, degene die het verhaal (de levensloop) bepaalt. De mij is degene die de werkelijkheid ervaart en ondergaat, nadat de ik heeft beslist hoe deze werkelijkheid er uit komt te zien. De mij evalueert hetgeen de ik beslist. Dit gebeurt in gedachten, er is sprake van een innerlijk gesprek tussen de ik en de mij. Dit innerlijk gesprek wordt ook wel innerlijke dialoog, of automatische gedachten genoemd. De ik en de mij worden geuit door middel van een stem. Deze stemmen zijn de gedachten, de twee persoonsvormen zijn continu in gesprek met elkaar. In dit gesprek beoordelen, evalueren, informeren, interpreteren ze zichzelf en de omgeving, inclusief alle sociale objecten in die omgeving. De innerlijke dialoog is daarom van grote betekenis in het geheel van traumaverwerking en betekenisgeving. Dit gesprek heeft als doel om een beeld te vormen van jezelf, van anderen en van jezelf ten opzichte van anderen.

Baneke (2004) spreekt in dit kader ook wel van het zelf-in-dialoog. Dit betekent dat de persoon in gedachten een gesprek voert met een andere persoon. De ik-figuur laat zijn eigen stem spreken, maar neemt ook de functie van een andere persoon over. Hij vult zelf in wat hij denkt dat de andere persoon zal gaan zeggen. Op deze manier ontstaat een conversatie in gedachten, een gefantaseerde dialoog. De ik-persoon denkt feitelijk voor de ander, hij vult zelf in wat de ander zal denken. Ook bij betekenisgeving is dit zeer

belangrijk. Het oordeel van de ander zal de ik-persoon in een eigen dialoog mogelijk al zelf invullen.

Mead (Charon, 2000) geeft aan dat de innerlijke dialoog twee vormen kan aannemen. In een rustige, stabiele situatie, is de innerlijke stem, het innerlijke gesprek, continu aanwezig. Op een rustige wijze is de stem in het hoofd aanwezig. Wanneer er sprake is van een problematische situatie kan de stem overgaan in een chaotisch gesprek. Op dat moment komt er zoveel op de persoon af, dat het een geheel van verschillende gesprekken, interpretaties en het losmaken van gevoelens wordt. Dit kan er toe leiden dat een persoon een geblokkeerd gevoel krijgt, omdat hij geen wijs meer kan worden uit de diverse gesprekken die gelijktijdig in het hoofd plaatsvinden.

Belang

Het zelf, inclusief zelfbeeld, zelfschema's en verwachtingen, is van grote invloed op betekenisgeving. De persoon zal vanuit deze zelf communicatie aangaan, interpreteren en er een betekenis aan geven. Bewust zijn hoe een persoon over zichzelf denkt is dan ook van groot belang om communicatie op een juiste wijze te interpreteren. De innerlijke dialoog is van groot belang omdat dit verschijnsel aangewend en gebruikt kan worden om de persoon te laten denken en overwegen en betekenis te geven aan het beeld dat deze persoon van zichzelf heeft. Met behulp van de innerlijke dialoog kunnen zelfschema's en verwachtingen positief worden beïnvloed. Hiermee kan voorkomen worden dat stigma's en dogma's vergrooten of ontstaan. Tevens kan de innerlijke dialoog door het evalueren en informeren een corrigerende functie hebben.

Wanneer dit belang wordt gekoppeld aan de tekstanalyse die uitgevoerd zal worden, dan lijkt het relevant om in de teksten te zoeken naar mogelijke verwijzingen naar een innerlijke dialoog die zich afspeelt bij een respondent. Wellicht schrijft de persoon over zijn of haar zelfbeeld en ook of deze persoon met inzet van de innerlijke dialoog een oordeel velt over zichzelf.

3.5.2 Communicatie over emoties

In het algemeen geldt dat mensen een emotionele ervaring willen delen. Onderzoek geeft aan dat dit percentage ligt tussen de 88 en 96 procent (Rimé, 2002). Hoe groter de emotionele ervaring, hoe groter ook de drang tot delen met andere mensen. Het vertellen aan andere personen heeft nog een ander aspect. Vertellen leidt tot een gevoel van herbeleving van de emotie. Dit kan een vorm van verwerken zijn, en vervult in ieder geval de behoefte tot vertellen (Herman 2003, Rimé, 2002). Complex is dat mensen er tegen op zien om het gevoel her te beleven. Uit onderzoek blijkt echter dat men er vooraf

tegenop ziet, maar dat de uiteindelijke herbeleving niet als naar wordt ervaren (Rimé, 2002).

Voor veel personen is het moeilijk om over emotionele gebeurtenissen te praten. In veel gevallen is het gemakkelijker om hierbij gebruik te maken van een indirecte-communicatievorm, in vergelijking met een directe wijze. Het gebruik van een metafoor is een voorbeeld van een indirecte benadering. Doordat traumatische ervaringen vaak niet in een afgerond verhaal worden herinnerd (Herman, 2003 en Sorsoli, 2002), kan het gebruik van metaforen ook helpen om de losse fragmenten wel als geheel te zien. De metafoor kan dan dienen als een symbool voor een gebeurtenis. Aan de hand van de metafoor kan de gebeurtenis, of delen van de gebeurtenis, worden beschreven. Dit sluit aan bij wat Burgoon (Heath, 2000) vast stelt over vormen van communicatie. Hij geeft aan dat verbale elementen meer geschikt zijn voor feitelijke, abstracte en persuasieve communicatie. Niet verbale elementen lenen zich beter voor relationele, affectieve en op attitude gerichte facetten van communicatie. Vermoedelijk ligt hier een aansluiting bij de vormen van directe en indirecte communicatie. Metaforen zijn in deze optiek dan een vorm van indirecte communicatie (waarbij wel gebruik gemaakt kan worden van parataal, maar doel blijft de boodschap zelf).

Personen met traumatische ervaringen geven aan dat zij in een gesprek erg gefocust zijn op parataal. Ze luisteren naar de woorden achter de woorden, ook woorden die niet uitgesproken worden (Sorsoli, 2002). In dit opzicht is ook het onderscheid dat Fiehler (2002) maakt over communiceren met een emotie interessant. Bij een expressieve boodschap gaat het om de uiting van de zender van de boodschap. Hij wil zijn emotie uit drukken en laten zien, de woorden die worden gebruikt hebben als doel het uitdrukken van de emotie. Bij dergelijke expressieve boodschappen gaat het primair om de emotionele uiting. Veelal blijkt de woordkeuze en intonatie dan ook niet relevant voor de echte boodschap. Een voorbeeld kan een kreet van woede zijn, een kreet die letterlijk niet relevant is. Bij een conventionele boodschap gaat het er juist om dat de ontvanger weet waarover het gaat, de zender zal net zo lang zoeken naar woorden en beschrijvingen, totdat de ontvanger duidelijk is wat er wordt bedoeld. Wanneer we spreken over de moeilijkheid van communiceren over traumatische gebeurtenissen, zal er veelal sprake zijn van bewust of onbewuste expressieve communicatie.

Van belang is voorts wat Burgoon (Planalp, 2002) heeft vastgesteld. Namelijk dat er individuele verschillen zijn en individuele focussen op soort van boodschappen. Personen kunnen geneigd zijn om alle boodschappen te interpreteren als zijnde conventioneel. Terwijl een ander iemand juist alle boodschappen benadert alsof het een expressieve boodschap is. Deze tendensen zijn individueel en uniek voor die persoon.

Belang

De kennis van communicatie over emoties is essentieel omdat een traumatische jeugd gepaard gaat met veel emoties. Communiceren over deze ervaringen is daardoor moeilijk. Analyse van communicatie kan wellicht duidelijk maken wat communicatieve intenties zijn. Verwoordt een persoon iets vanuit een expressieve invalshoek, of is er sprake van een conventionele boodschap. Om elkaar goed te kunnen begrijpen is dit onderscheid erg belangrijk. Daarbij is het ook van groot belang om vast te stellen dat een indirecte vorm van communicatie wordt gekozen om communiceren gemakkelijker te kunnen maken. Hoewel een indirecte communicatievorm een bron van ruis kan zijn, is het in het kader van het verwerken van traumatische ervaringen toch belangrijk om in te zetten als hulpstuk om communicatie mogelijk te (blijven) maken.

Wanneer dit belang wordt gekoppeld aan de tekstanalyse die uitgevoerd wordt dan lijkt het zinvol om binnen de teksten te bekijken hoe moeilijk het is om te schrijven over een ingrijpende ervaring, zoals dat het geval is bij een schaamte-ervaring. Gelet kan worden op het feit of er direct geschreven wordt over de ervaring, of dat de schrijver op een indirecte wijze duidelijk maakt wat is gepasseerd. Wordt er expliciet geschreven over gevoelens, of moet de lezer dit zelf opmaken.

3.5.3 Delen van ervaringen

Ervaringen uit het verleden blijken van grote invloed op communicatie, met name wanneer deze ervaring onderwerp van communicatie is. Personen voelen zich geconfronteerd met een verlangen naar vertellen en delen van emoties die behoren bij een gebeurtenis. Tegelijkertijd is er ook een verlangen om het stil te houden. Personen voelen zich kwetsbaar en zij hebben het idee dat ze toch niet begrepen worden (Sorsoli, 2002). Ze willen wel dat iemand weet wat er is gebeurd, maar ze willen hun ervaringen niet in woorden benoemen. Het voelt alsof woorden de lading toch nooit op de juiste manier dekken. Sorsoli (2002) vermoedt dat dit komt doordat dit de woorden zijn die ze zelf tijdens de gebeurtenissen van iemand hadden willen horen, of juist toen hadden willen uiten.

De reactie van luisteraars op een emotioneel verhaal is ook van belang. Aangetoond is dat mensen die dit aanhoren, dit zelf ook als een emotionele gebeurtenis beschouwen (Rimé, 2002). Dit kan tot gevolg hebben dat zij, op basis van het algemeen geldende principe dat mensen emotionele ervaringen willen delen, dit zelf ook weer willen verder vertellen. Maar belangrijker is misschien wel, dat mensen zelf ook emoties ervaren bij het aanhoren. En dit kan gevolgen hebben voor het gesprek. Hoe groter bijvoorbeeld de emotionele ervaring die wordt gedeeld, hoe groter de neiging van de gesprekspartner om zich hier uit los te maken en zich terug te trekken (Rimé, 2002). Dit terugtrekken is dan

een reactie op het willen vluchten of niet willen voelen van een bepaalde emotie. Dit kan als afwijzing worden gevoeld door de persoon die zich juist opmaakt om de moeilijke stap te zetten om een emotionele boodschap te uiten.

Vanuit de hechtingstheorie, die al eerder aan de orde is geweest, zijn de vertrouwde figuren uit de kindertijd vaak personen die gedurende het gehele leven van grote invloed blijven. De ouder/verzorger-rol is de eerste kennismaking met andere personen, de eerste figuur waarmee een relatie wordt aangegaan. Wanneer er wordt gesproken over belangrijke anderen, gaat het vaak over de ouders/verzorgers. Emotionele gebeurtenissen worden bij voorkeur gedeeld met personen die als belangrijk worden bevonden. Personen die een traumatische achtergrond hebben, voelen niet altijd de aanwezigheid van een dergelijk belangrijke persoon in zijn of haar directe omgeving.

Belang

Het is relevant om te weten wat redenen zijn om ervaringen niet met anderen te delen. Een aantal redenen dat in dit kader meespeelt is: personen zijn bang voor afwijzing, vrezen dat een ander hen toch niet zal kunnen begrijpen en soms is er geen vertrouwde gesprekspartner in de nabije omgeving.

Binnen de tekstanalyse kan er gelet worden op communicatieve intenties van de schrijver. Wellicht blijkt daaruit een wens tot delen van de ervaring, of juist een wens tot geheim houden. De schrijvers motiveren wellicht deze keuze. Ook maakt de schrijver mogelijk bekend wie voor deze persoon belangrijke anderen zijn. In de verhalen wordt misschien ook zichtbaar of de schrijvers het gevoel hebben dat ze duidelijk zijn en begrepen worden.

3.5.4 Gebruik van taal

Taal is een systeem van symbolische tekens volgens een bepaalde code (Oomkes, 2000). Deze codering is afgesproken en binnen een maatschappelijke groep of eenheid. Ondanks dat het hier om afgesproken symbolen gaat, is er wel ruimte voor interpretatieverschillen.

Gelijke woorden kunnen verschillende betekenissen hebben, en dezelfde betekenis kan zijn toegekend aan verschillende woorden. Een voorbeeld van parataal is non-verbale communicatie. Onder non-verbale communicatie vallen onder andere lichaamshouding, gezichtsuitdrukking, uiterlijk, stemtaal, lichaamsbeweging. Ook beeldtaal maakt deel uit van parataal (Oomkes, 2000). Het interpreteren van lichaamstaal kan veel informatie verschaffen. Echter, het kan ook zijn dat er dingen worden gezien, en daar wordt een betekenis aangekoppeld, die onjuist zijn. Mensen maken zich een voorstelling van wat ze

zien, op het moment dat ze bijvoorbeeld een gezichtsuitdrukking proberen te herleiden. Vaak is parataal ook heel direct verbonden met de manier van uiten. Dit is echter niet altijd het geval. Het onjuist of onbedoeld interpreteren van parataal, is ook een valkuil die kan leiden tot miscommunicatie. Dit geldt niet alleen voor lichaamstaal, maar ook voor intonatie, woordkeuze, zinsverbanden en onderwerpskeuze.

Met behulp van taal kunnen personen zich uiten, taal is het middel dat gebruikt wordt in communicatie. Taal maakt betekenisgeving mogelijk. Hermans (1974) geeft aan dat betekenisgeving plaats vindt doordat met taal de omgeving, tijd en persoonlijkheid met elkaar in werking treden. Het geheel krijgt vorm met behulp van taal. Dit geldt voor het taalgebruik bij de innerlijke dialoog. Maar ook bij taalgebruik in andere vormen van communicatie.

Taal biedt ook mogelijkheden om afstand te nemen van ervaringen. Enerzijds is dit doordat het onder woorden brengen van ervaringen een belangrijke stap is in het verwerkingsproces van ingrijpende gebeurtenissen. Anderzijds biedt taal ook de gelegenheid om op grammaticale wijze afstand te nemen. Dit kan bijvoorbeeld door niet vanuit de ik-figuur een persoonlijk verhaal te vertellen. De ik-figuur kan worden vervangen door een andere persoonsvorm. Op deze manier neemt de persoon zelf afstand en kan het als gemakkelijker worden ervaren om iets te vertellen (Josselson, 2002). De manier waarop een emotie of ervaring wordt beschreven kan duiden op het feit dat het moeilijk is om over te spreken.

Belang

Taal maakt uitingen concreet en waarneembaar. Hierdoor leent taal zich ook heel erg goed als middel om nader te analyseren. Met name teksten zijn in deze zin concrete uitingen op schrift die veel aanwijzingen geven over personen. Doordat het een product is van taal en verbeelding van een individu, is betekenisgeving te herleiden uit taalgebruik. Van Hees (1992) benoemt deze wetenschappelijke relevantie voor tekstonderzoek. Binnen taalgebruik kan onderzocht worden welke betekenis gegeven wordt aan woorden, op welke manier begripsvorming wordt uitgedragen en gecommuniceerd. Tevens kan gekeken worden naar communicatieve intenties die zichtbaar worden door woordgebruik, verwijzingen en bedoelingen binnen teksten (Scheff, 2001).

Wanneer we dit belang koppelen aan de tekstanalyse die uitgevoerd wordt dan is het relevant om te kijken naar het taalgebruik van de respondenten. De verwoording van de begrippen, de gekozen ervaring om te beschrijven en de toon van schrijven zijn hierbij relevante aspecten.

3.6 Samenvatting

In dit hoofdstuk is de invloed van communicatie, en de rol van communicatie belicht aan de hand van de onderdelen van de theorie van de Sociale Interactie. Met name de onderwerpen zelfbeeld en innerlijke dialoog, communicatie over emoties, delen van ervaringen en gebruik van taal zijn nader toegelicht. Van elk van deze onderwerpen is tevens het belang aangegeven in relatie tot communicatie en betekenisgeving. Tevens zijn enkele aspecten genoemd die gebruikt kunnen worden bij verder onderzoek.

In het volgende hoofdstuk zal de rol van schaamte worden toegelicht. Het begrip zal worden uitgelegd en daarbij zal een toelichting worden gegeven op de rol van schaamte met betrekking tot betekenisgeving en communicatie.

Hoofdstuk 4: Op welke wijze speelt het begrip schaamte een rol

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal het begrip schaamte worden toegelicht. Als eerste zal een toelichting worden gegeven over het begrip zelf. Daarna zullen enkele belangrijke aspecten met betrekking tot schaamte en betekenisgeving en communicatie worden benoemd. Hierbij zal ook het belang voor de tekstanalyse worden aangegeven.

4.2 Wat is schaamte

Aan de hand van een aantal aspecten van schaamte zal worden beschreven wat schaamte is. Eerst wordt het begrip schaamte nader toegelicht. Vervolgens zal een toelichting gegeven over het herkennen van deze emotie. Hierbij wordt ook een uitleg gegeven over het verschil tussen schaamte en schuld. Tevens wordt er ingegaan op schaamte en de persoonlijkheid, hier wordt uitgelegd wat schaamte kan doen met een persoon.

4.2.1 Het begrip schaamte

Schaamte is een emotie, een affectieve staat van een persoon. Schaamte wordt als zeer pijnlijk en naar ervaren. Het heeft een directe negatieve invloed op persoonlijk gedrag, en op interpersoonlijk contact. Schaamte wordt gekoppeld aan een oordeel van een persoon over zichzelf. M. Lewis (1992) stelt dat schaamte de emotie is die we ervaren wanneer we een negatieve evaluatie over onszelf uitvoeren. Tangney (2002) vult dit aan door te concluderen dat het niet blijft bij een negatieve evaluatie, maar dat er gesproken kan worden over een negatief oordeel. Het is niet een oordeel dat afhangt van de specifieke situatie of context, maar het gaat over een negatief oordeel, over minderwaardigheid, van zichzelf door de persoon. Ook Nathanson (1992) spreekt over een gevoel van een incompetente zelf. De emotie is direct gekoppeld aan de identiteit van een persoon. Baneke (2004) stelt vast dat voor het voelen van de emotie schaamte een persoonlijke identiteit nodig is. Nathanson brengt een gevoel van schaamte ervaren samen met het hebben van een plezier of vreugde in een activiteit. Volgens hem kan schaamte alleen optreden wanneer plezier of vreugde wordt verstoord. Zodra er geen verstoring van plezier plaats vindt, zal er ook geen schaamtegevoel worden ervaren. Deze onderzoekers brengen allen naar voren dat schaamte zeer pijnlijk is en dat het zorgt voor moeizame en soms verbroken communicatie. Het staat intimiteit in de weg. Heel belangrijk is ook de vaststelling dat de ervaring van schaamte zo naar is, dat personen op verschillende manieren proberen te voorkomen dat schaamte wordt gevoeld. Nathanson (1992) heeft in

dit kader vier strategieën vastgesteld. Dit zijn: verloochening, aanval op jezelf, aanval op een ander en vermijding. Met verloochening wordt bedoeld dat de persoon handelt alsof niets is voorgevallen, het is een ontkenning van hetgeen is gebeurd, of van de schaamte die wordt ervaren. Bij aanval op jezelf escaleert de persoon in verwijten naar zichzelf. Bij aanval op een ander wordt een emotie op een ander gericht, bijvoorbeeld woede. Iemand anders krijgt (mogelijk ten onrechte) verwijten om daarmee de eigen gevoelens op de achtergrond te plaatsen. Bij vermijding is er sprake van het ontlopen van bepaalde activiteiten die mogelijk voor een schaamtesituatie zouden kunnen zorgen. In dit kader kan opgemerkt worden dat trauma op een gelijke wijze de persoonlijkheid aantast. Door de ervaringen van het trauma probeert een persoon bewust of onbewust ook verder pijn te voorkomen door verschillende afweermechanismen in te zetten (Stroecken, 2001). Door het verwantschap tussen trauma en schaamte zal dit elkaar versterken.

Schaamte kent drie componenten; een biologische, psychologische en culturele component (Scheff, 2001). Met de biologische component wordt bedoeld dat degene die schaamte voelt fysiologische verschijnselen ervaart. Dit zijn verschijnselen als zweten, rood worden, nerveuze lichaamshouding, gezichtsuitdrukking. De psychologische component bestaat uit gedrag dat met schaamte te maken heeft. Dit kan zijn iemand niet meer durven aankijken, neiging tot verstoppen van (delen van) jezelf, jezelf klein willen maken. De culturele component heeft betrekking op het feit dat in een bepaalde context bepaald wordt wanneer iemand zich zou moeten schamen. Waarvoor je je in de ene maatschappij zou moeten schamen, hoeft niet gelijk te zijn aan schaamtevolle gebeurtenissen in een andere gemeenschap. Daarnaast kan schaamte ook op een andere wijze in 3 categorieën worden verdeeld (Ahmed, 2001). De sociale dreigende situatie ontstaat wanneer de schaamte-ervaring leidt, of heeft geleid tot, ongewenste sociale verhoudingen. Bij persoonlijk falen gaat het met name om hoe we ons voelen over onszelf. Tot is er de ethische vorm van schaamte. Hierbij gaat het om wat ethisch gezien een schaamtevolle gebeurtenis is.

4.2.2 Herkennen van de emotie schaamte

Een probleem van schaamte is dat personen die schaamte ervaren, moeite hebben met het ontdekken bij zichzelf van een schaamtegevoel. Of een onduidelijk gevoel ervaren en dat niet onder de noemer “schaamte” plaatsen. Verder hebben personen problemen met het onder woorden brengen en het praten over gevoelens van schaamte en ervaringen die ze hebben met schaamte (Tangney, 2002).

Schaamte en schuldgevoel worden vaak onder één noemer geplaatst (Tangney, 2002). Er zijn dan ook een aantal duidelijke overeenkomsten, zoals: het zijn beide morele emoties, beide emoties hebben een relatie met zelfbewustheid, beide emoties worden als negatief

ervaren en beide emoties worden vooral zichtbaar ten tijde van falen. Belangrijk verschil is dat schuld past bij een gebeurtenis, terwijl schaamte wordt belicht over een persoon zelf. Dit houdt ook in dat de “zelf” als negatief wordt beoordeeld in geval van schaamte. Dit is niet het geval bij schuld, dan wordt alleen de gebeurtenis als negatief benoemd. Schaamte roept op tot een verlangen naar verstoppen, verdwijnen of terug kaatsen. Schuld leidt naar een wens tot toegeven van de fout, verontschuldigen aanbieden of de schade proberen te herstellen. Het is belangrijk om vast te stellen dat er een verschil is tussen deze twee emoties. Enerzijds omdat de gevolgen van deze emoties niet gelijk zijn. Over het algemeen wordt schaamte als meer pijnlijk ervaren. Daarbij is schaamte moeilijker te verminderen dan een gevoel van schuld. Dit laatste komt doordat schuld om een gedragsaspect gaat, en een gedragvorm is gemakkelijker te veranderen dan de gehele persoonlijkheid. En van dit laatste is sprake wanneer we te maken hebben met schaamte.

Wanneer schaamte-ervaringen niet als zodanig worden herkend, noemen we dat “unacknowledged shame”. Personen die hier mee te maken hebben, blijken in praktijk wel vaak een substituuat te kiezen voor het schaamtegevoel. Veelal zijn dit depressieve, verdrietige gevoelens of gevoelens van boosheid (Bradshaw, 1988).

Belang

Het is van groot belang de juiste emotie te kunnen herkennen. Als eerste is het in communicatie van belang dat er wordt gesproken over dezelfde emotie. Is dit niet het geval, dan is er direct sprake van storende ruis. Verder kan er alleen worden gezocht naar verbetering van een negatief gevolg, wanneer duidelijk is wat dat gevolg is. Wanneer er gesproken wordt over schaamte als gevolg, dan moet ook duidelijk zijn dat het schaamte betreft. Wanneer er bijvoorbeeld sprake is van een substituuat voor het gevoel, dan kan de oplossing gezocht worden voor het substituuat en niet voor de directe oorzaak. Ook in verder onderzoek is het belangrijk om helder te krijgen over welke emotie het precies gaat. Daarbij kunnen de effecten van de emotie schaamte gebagatelliseerd worden, wanneer de emotie niet erkend wordt en de negatieve gevolgen van deze emotie onder een ander kader geplaatst worden.

In de tekstanalyse kan worden gekeken naar de herkenning van de emotie schaamte. Wordt de emotie herkend, of wordt de emotie verward met andere emoties. Is de schrijver in staat om onderscheid te maken tussen schaamte en schuld. En op welke manier laat de schrijver zien dat het om schaamte gaat. Hoe verduidelijkt de schrijver het begrip in de tekst.

4.2.3 Schaamte en persoonlijkheid

Bijna alle emoties behorend bij het hebben ervaren van een traumatische jeugd leiden op een bepaalde manier naar een gevoel van nietigheid, waardeloosheid en geven een zinloosheid van het leven weer. Men schaamt zich hiervoor. Men schaamt zich voor zichzelf. Er wordt door Lewis (Scheff, 2001) een stelling gelegd in de richting van de hechtingstheorie. Aangenomen wordt dat trots de emotie is die in het verlengde ligt van een veilige hechting, daar waar sprake is van een sociale verbondenheid in de relatie. Schaamte echter hoort bij een bedreigde hechting, daar waar sprake is van een vorm van isolement. Wanneer personen gedurende een periode veel schaamtegevoelens hebben gehad, kan de schaamte een verinnerlijkt gevoel worden. Zodra dit het geval is, kan dit gevoel worden opgewekt zonder externe stimulus. Men kan dan ook schaamte voelen, zonder dat anderen er bij zijn, zonder dat er een duidelijke trigger is of zonder dat er een daadwerkelijke schaamtevolle gebeurtenis plaatsvindt (Bradshaw, 1988). Deze verinnerlijking van schaamte heeft belangrijke consequenties. Ten eerste wordt schaamte een onderdeel van de identiteit van een persoon. Daarbij wordt het gevoel van schaamte diep geworteld. Het gevoel van schaamte lijkt hiermee continue aanwezig, en hierdoor kunnen tot slot op eenvoudige wijze schaamtespiralen en –patronen ontstaan.

Wanneer schaamte niet onderkend wordt, of opgelost, dan is de kans groot dat dit leidt tot (erge vorm van) boosheid en dat kan dan weer leiden tot geweld (Scheff, 2001). Baneke (2004) is een gelijke mening toegedaan. Hij stelt dat schaamte de basis is van een gevoel van machteloosheid. Dit machteloze gevoel is in zijn optiek de reden waarom schaamte kan overgaan in agressie, woede-uitbarstingen, geweld en depressie. Schaamte is een emotie die grotere vormen kan aannemen, en op die manier stigmatiserend kan worden. De schaamte blijft dan niet een incidenteel te ervaren emotie, maar lijkt over te gaan tot een eigenschap of persoonlijkheidstrekk (Ahmed, 2001). Dit is gelijk aan wat Bradshaw (1988) aangeeft bij verinnerlijkte schaamte.

Schaamte vervult verschillende functies (Scheff, 2002). Het maakt een persoon bewust van zijn of haar gevoel en moraal. Daarnaast vervult schaamte een taak op het gebied van afstand scheppen tussen personen. Wanneer schaamtegevoelens aanwezig zijn, is er een afstand geschept. Het doorbreekt het gevoel dat iedereen dezelfde normen heeft, en maakt duidelijk dat er gedrag is vertoond dat niet past bij het sociaal geaccepteerd normgedrag.

Belang

Het is belangrijk om de invloed van schaamte op de persoonlijkheid vast te stellen. Schaamte is een emotie die vaak wordt ontkend, maar waarvan de invloed op de persoon zeer groot is. Met name wanneer er sprake is van een verinnerlijkte vorm van schaamte, zoals dat vaak aan de orde is bij personen met een traumatische achtergrond, kunnen de

gevolgen een enorme reikwijdte hebben. Ten eerste omdat schaamte gewenst gedrag blokkeert. Maar zeker ook omdat schaamte kan leiden tot vormen van boosheid en agressie.

In de teksten kan gekeken worden naar de mate waarin schaamte wordt ervaren. Is er sprake van een verinnerlijkt gevoel, of is de schaamte-ervaring eenmalig.

4.3. Schaamte en haar rol op betekenisgeving en communicatie

In deze paragraaf zal de rol van schaamte op betekenisgeving en communicatie worden toegelicht. Eerst zal er een beschrijving van het zelf in relatie tot schaamte en de innerlijke dialoog worden gegeven. Vervolgens wordt er een toelichting gegeven op de rol van schaamte en relaties met anderen. Tot slot wordt ook aangegeven waarom verder onderzoek naar schaamte relevant is met betrekking tot betekenisgeving en communicatie.

4.3.1 Schaamte; zelf en innerlijke dialoog

Schaamte ontstaat op basis van een negatief ideaal, het herkennen dat we niet degene zijn die we zouden willen zijn. Niet op basis van het herkennen dat het ons niet lukt om het positieve ideaal waar te maken (Tangney, 2002). Schaamte kan ook als betekenisgeving dienen voor een verder gevoel van schaamte. Dit is het geval wanneer een persoon zich schaamt voor het feit dat hij zich schaamt (Scheff, 2001). Doordat schaamte een gevoel geeft van falen, denken we dat anderen ons ook zien als iemand die faalt, zelfs als die persoon helemaal geen indruk over falen heeft. De persoon met het schaamtegevoel ervaart in ieder geval dat andere personen hem of haar als falend beschouwen. Dit ontstaat geheel in het hoofd van de persoon die een schaamtegevoel heeft. Schaamte ontstaat niet altijd door de gebeurtenis zelf, maar ook doordat we geleerd hebben, als een reactiepatroon, dat bij bepaalde momenten schaamte hoort. We hebben geleerd wanneer we ons moeten schamen, zelfs als we zelf het moment of het gedrag zelf als niet schaamtevol beschouwen (Nathanson, 1992).

De innerlijke dialoog is van groot belang bij het fenomeen schaamte. Op het moment van ervaren van schaamte gaan vaak allerlei gedachten door het hoofd van eerdere schaamtemomenten. Het ene moment nu, werkt als stimulus voor herinneringen van eerdere ervaringen. Doordat deze herinneringen ook weer actief worden, wordt het schaamtegevoel als nog groter en erger ervaren (Nathanson, 1992). Schaamte blokkeert de activiteit waar we mee bezig waren. De persoon die zich schaamt, is slechts nog in staat om zich te focussen op zichzelf. Dit resulteert in een gevoel van verwarring, men is

niet in staat om helder te denken, te spreken en te handelen. De persoon blokkeert (Bradshaw, 1988). De hiergenoemde focus op zichzelf, heeft wellicht te maken met het innerlijke gesprek wat plaats vindt. Zoals Burgoon al eerder aangaf vindt er in een problematische situatie ook een chaos in het hoofd plaats. Deze chaos kan dan hetgeen zijn wat zorgt voor de verwarring.

Schaamte spiralen en patronen worden ook getriggerd door de innerlijke dialoog. Het is belangrijk om vast te stellen hoe veel macht deze stem, of het innerlijk gesprek heeft. Schaamte kan pathologische vormen aannemen (Scheff, 2001). Dit wil zeggen dat men in zichzelf het gevoel van schaamte, of de gedachten daarover, blijft herhalen. Hierdoor kan een algeheel gevoel van schaamte ontstaan, dat niet weggaat. Pathologische schaamte is gebaseerd op onbewuste fantasieën over je eigen ontbrekende vaardigheden (Rizzuto, 2003). Tangney (2002) adviseert om het innerlijk gesprek op gang te brengen als methode om schaamte te verminderen. De persoon die schaamte ervaart zou kunnen proberen de stem halt toe te roepen, te corrigeren en de stellingen die in de dialoog naar voren komen te weerleggen.

Belang

De innerlijke dialoog kan zinvol zijn bij het verminderen van negatieve gevoelens van schaamte. Met behulp van de innerlijke dialoog kunnen irreële gedachten worden verworpen of gecorrigeerd. Tevens kunnen met behulp van de innerlijke dialoog schaamtepatronen worden geanalyseerd. Veel personen zijn zich niet bewust van deze innerlijke dialoog, het kan zeer zinvol zijn om deze innerlijke dialoog meer te benadrukken en te laten ervaren hoe deze automatische handeling plaats vindt.

Vanuit de wens naar kennis over schaamte is het relevant om onderzoek te doen naar de innerlijke dialoog, zoals ook de relevantie is vastgesteld in paragraaf 3.5.1 voor kennis over de relatie tussen communicatie, zelfbeeld en de innerlijke dialoog.

4.3.2 Schaamte en relaties met anderen

Veel personen die schaamte ervaren hebben moeite om de gebeurtenis op een juiste wijze te identificeren en om onder woorden te brengen (Tangney, 2002). Het lijkt altijd alsof een ander het toch niet begrijpt (Rimé, 2002). Dit kan elkaar ook versterken. Het is al ingewikkeld en als een ander het toch niet begrijpt, lijkt het al bijna niet meer de moeite waard om het te proberen. Daar komt bij dat er geen drang is tot delen van schaamtegevoelens met anderen. Dit is opvallend, want al eerder is beschreven dat de drang tot delen van een emotionele ervaring zo groot is (Rimé, 2002). Enige uitzondering

op deze drang is het delen van de emotie schaamte. Schaamte wordt vaak geuit als een vorm van verbaal of non-verbaal verstoppertje. Het is een reactie om te vluchten voor de afkeuring van anderen (Planalp, 2002). Rimé (2002) legt hier een verband naar het delen van schaamtegevoelens. Zij stelt dat het niet willen delen van ervaringen waarbij schaamte een rol speelt, ook een vorm van vluchten is. Onderzoeker Elias merkt op dat het ook kan zijn door het eigen ego dat men zich stil houdt op het moment dat schaamte gevoeld wordt (Scheff, 2001). Niet alleen naar de buitenwereld wordt op deze manier schaamte ontkend, de persoon ontkent of ontvlucht het gevoel ook naar zichzelf. Dit sluit aan bij de conclusies van Rimé. Het willen vluchten voor de emotie schaamte is een belangrijk verschijnsel. De emotie is zo pijnlijk dat personen bereid zijn hun persoonlijkheid terug te trekken. De persoon komt steeds verder van zichzelf af te staan. Dit heeft een negatieve werking, want voor het voelen van schaamte is een eigen identiteit nodig (Baneke, 2004). Zodra schaamte wordt vermeden, of niet gevoeld wordt door alle afweermechanismen, kan het gevoel ook bijna niet worden opgelost. Dit kan de basis zijn voor het gevoel van personen dat ze de controle kwijt zijn, dat er dingen in hun leven gebeuren die ze niet begrijpen en dat ze er niet over kunnen praten (Lewis, 1992).

Het is moeilijk om te communiceren over iets dat wordt afgewend, ontkend en vermeden door een persoon die zichzelf niet is. Niet voor niets stelt Tangney (2002) dat het delen van schaamte-ervaringen een van de beste methodes is om een gevoel van schaamte te kunnen verminderen.

In het huidige maatschappelijk beeld wordt schaamte min of meer ontkend. Dit wil zeggen dat men vlucht voor gevoelens voor schaamte, deze gevoelens niet openlijk worden getoond en het in de meeste gevallen onuitgesproken blijft. Ook hier komt terug dat men zich schaamt voor het ervaren van schaamte (Scheff, 2001). Het ontkennen van schaamte leidt niet alleen tot een gevoel van alleen staan ten opzichte van de rest. Het geeft ook een gevoel van onbegrip, je identificeren met de groep lijkt onmogelijk.

Het reageren op schaamte door de persoon zelf of door anderen kan op twee manieren plaatsvinden. Bij een vorm staat reïntegratie centraal. Belangrijk is dat de gebeurtenis als schaamtevol kan worden gekenmerkt, maar de persoon zelf wordt met respect behandeld. Bij een stigmatische benadering wordt de hele persoon als schaamtevol aangezien, en niet alleen de gebeurtenis zelf. (Ahmed, 2001). Vermoedelijk vindt de pathologische schaamte die mensen zich zelf opleggen, voor een groot gedeelte ook op stigmatiserende wijze plaats.

Belang

Schaamte is een emotie die een persoon erg bij zichzelf houdt. Dit staat contact met anderen in de weg en maakt dat de persoon die schaamte ervaart zich alleen voelt staan met zijn gevoel. Om schaamte te kunnen verminderen is het belangrijk dat schaamtegevoelens en ervaringen uit de taboesfeer komen. Het leren reageren op personen die een schaamte-ervaring delen is in dit kader ook interessant. Wanneer een persoon met respect reageert, kan dit een reïntegratieve werking hebben op het schaamtegevoel van de persoon. Het is dus zinvol om personen schaamte-ervaringen te laten delen, in het bijzonder bij personen die hier op een goede manier op kunnen reageren.

De tekst is een uiting van de respondenten over een schaamte-ervaring. Bij analyse kan gekeken worden wat de schaamte-ervaringen zijn, in welke situaties schaamte wordt ervaren. Wellicht wordt in de tekst ook duidelijk of een persoon deze schaamte terecht vindt of niet. Met het zoeken naar communicatieve intenties wordt wellicht duidelijk wat de redenen van een persoon zijn om deze ervaring te delen met anderen (de lezers).

4.3.3. Waarom is verder onderzoek naar schaamte relevant?

Wanneer schaamte niet herkend wordt of opgelost, dan is de kans groot dat dit leidt tot (erge vorm van) boosheid en dat kan dan weer leiden tot geweld (Scheff, 2001). Baneke (2004) is een gelijke mening toegedaan. Hij stelt dat schaamte de basis is van een gevoel van machteloosheid. Dit machteloze gevoel is in zijn optiek de reden waarom schaamte kan overgaan in agressie, woede-uitbarstingen, geweld en depressie. Daarbij is schaamte een emotie die steeds grotere vormen kan gaan aannemen, en op die manier stigmatiserend worden. De schaamte blijft dan niet bij een incidenteel te ervaren emotie, maar lijkt over te gaan tot een eigenschap of persoonlijkheidstrekk (Ahmed, 2001). Schaamte is nauw verwant aan de ervaringen van een traumatische jeugd. Om de negatieve gevolgen van een traumatische jeugd te kunnen verminderen, is het noodzakelijk om de aspecten van schaamtegevoelens hierin te betrekken. De gevoelens van schaamte moeten worden herkend en hier dient een betekenis aan te worden gegeven, teneinde deze gevoelens te kunnen verminderen. Dit kan enerzijds met behulp van de innerlijke dialoog, anderzijds kan ook het communiceren over deze schaamtegevoelens helpen (Tangney, 2002).

4.4 Samenvatting

In dit hoofdstuk is het begrip schaamte nader toegelicht. Het herkennen van de emotie is niet gemakkelijk. Bovendien wordt de emotie vaak verward met het begrip schuld. De rol van schaamte met betrekking tot betekenisgeving en communicatie is uitgelegd. Het zelfbeeld van iemand kan door schaamte worden aangetast. De innerlijke dialoog speelt ook bij een schaamte een belangrijke rol. Verder onderzoek naar schaamte is zeer relevant. Aspecten die onderzocht kunnen worden zijn onder andere betekenisgeving en herkenning van het verschijnsel schaamte. Het kunnen onderscheiden van de begrippen schaamte en schuld is relevant. Daarnaast kan de rol van de innerlijke dialoog met betrekking tot schaamte verder worden onderzocht.

In het volgende hoofdstuk zullen de inzichten uit de hoofdstukken over communicatie en schaamte worden gecombineerd met kennis vanuit de taalwetenschap, om daarmee het tekstanalytisch apparaat voor de analyse van de teksten te kunnen ontwerpen.

Hoofdstuk 5 Tekstanalytisch model

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zullen elementen uit de literatuurstudie worden gekoppeld aan de uit te voeren tekstanalyse. Hierbij zal ook betekenisgeving vanuit de taalwetenschap worden geïntegreerd om tezamen te komen tot een tekstanalytisch model. In dit tekstanalytisch model zullen zowel talige als niet-talige elementen worden ingezet om teksten te analyseren op betekenisgeving. Betekenisgeving wordt in dit onderzoek toegepast op schaamte. In de eerste paragraaf volgt een uiteenzetting over taalwetenschap en elementen met betrekking tot betekenisgeving. Vervolgens wordt de methodologische keuze voor elementen die worden ingebracht bij het tekstanalytisch model beschreven. Tot slot volgt het tekstanalytisch model met daarbij een toelichting.

5.2 Betekenisgeving vanuit taalwetenschap

Taalonderzoekers hanteren als uitgangspunt dat het interpreteren van taaluitingen een proces is dat niet alleen is gebaseerd op taalkennis, zoals woordgebruik en grammatica, maar ook op kennis die eerder is opgedaan in vergelijkbare communicatie (Houtkoop, 2000). Hier benadert de taalwetenschap de theorie van de Sociale Interactie, die ook stelt dat alle communicatie ontstaat op basis van interactie, en dat altijd contextuele situaties een bijdrage leveren aan de vorm van de interactie. In deze paragraaf volgt een toelichting op aspecten met betrekking tot betekenisgeving en aspecten vanuit de taalwetenschap als analyse-instrument.

5.2.1 Betekenisgeving

Er zijn een aantal aspecten vanuit de taalwetenschap die betrokken zijn bij betekenisgeving. Dit betreft zowel talige als niet-talige elementen.

Op verschillende niveaus is er sprake van betekenisgeving. Ten eerste is dat de woordbetekenis. En woordbetekenis is niet altijd eenduidig. Wordt er met het gebruik van een woord de gebruiksbetekenis bedoeld, of juist datgene waar we spontaan het eerste aan denken bij een woord, of wellicht de oorspronkelijke, oude betekenis van een woord. Maar ook de woordvolgorde, zoals in zinnen, speelt een rol in betekenisgeving. Dezelfde woorden, gebruikt in een andere volgorde, kunnen totaal verschillende betekenissen hebben. Als derde zijn ook teksten meer dan alleen een verzameling woorden of een verzameling zinnen. Binnen een tekst is er ook sprake van een context, en binnen deze context krijgen de woorden en de zinnen een eigen betekenis.

In een taaluiting, zoals een tekst of een verhaal, worden er twee soorten van informatie uitgedragen. De taal informatie is hierbij de concrete uiting door middel van gebruikte woorden en zinnen. Daarnaast is er echter ook sprake van veronderstelde contextuele informatie. De schrijver kiest er voor om begrippen, woorden en zinnen al dan niet uit te leggen, op basis van de kennis die hij veronderstelt dat een lezer heeft (Houtkoop, 2000). De interpretatie van de uiting is daarbij ook nog eens afhankelijk van de communicatieve gebeurtenis waarvan de uiting onderdeel is (Janssen, 2003). Een formeel gesprek met een chef is een andere communicatieve gebeurtenis dan een informeel gesprek met de buurvrouw. Bij communicatieve gebeurtenissen zijn er regels waaraan men zich dient te houden, de zogenaamde communicatieve normen. Dit zijn bijvoorbeeld uitingen van beleefdheid, maar ook veronderstelde reacties op bepaalde uitingen (zoals troostende woorden bij een verdrietige taaluiting). Deze normen zijn vaak ingebed in de contextuele informatie.

De contextualiseringstheorie van Gumperz (Houtkool, 2000) laat zien dat mensen elkaar signalen geven over hoe talige uitingen moeten worden geïnterpreteerd. Hiertoe zijn er twee aspecten; namelijk de reflexieve relatie en de contextualiseringsaanwijzingen. De reflexieve relatie is de wisselwerking tussen taal en context. Aan de ene kant wordt de context beschreven met behulp van taal, aan de andere kan bepaald taal ook de context doordat daarmee de situatie wordt aangeduid. In interactie kan op deze manier door de deelnemers aan de interactie samen de context worden neergezet.

Contextualiseringsaanwijzingen zijn signalen waarmee iemand aangeeft welke communicatieve structuur relevant wordt geacht in de taaluiting. Gebruikte taalelementen hebben niet alleen een beschrijvend karakter, maar nog belangrijker in deze is het sturende karakter van het gekozen taalelement. De taalgebruiker kiest bepaalde taalelementen, daarmee laat hij de ander afleidingen maken. Een dergelijke afleiding wordt ook wel inferentie genoemd (Janssen, 2003). Een voorbeeld van een inferentie is: het glas is halfleeg. Objectief gezien is dit identiek aan een halfvol glas, echter de afleiding heeft een pessimistisch of negatief element.

Het laatste aspect van betekenisgeving dat wordt benoemd zijn de communicatieve scripts. De interpretatie van een taaluiting, zowel schriftelijk als mondeling, is een proces dat niet alleen is gebaseerd op kennis van taal. De verwachtingen die er zijn op basis van eerdere communicatieve handelingen, te weten communicatieve scripts, maken dat er een interpretatie wordt gekozen die door deze persoon als meest logisch wordt verondersteld.

5.2.2 Analyse-instrument

Het uitgangspunt van de taalwetenschap is dat concrete taaluitingen afgeleid zijn van onderliggende structuren. Er is sprake van analyse van taalgebruik wanneer er wordt voldaan aan de volgende elementen (Pander Maat, 2002):

- bewuste vorm van lezen
- hanteren van een bepaalde methode
- begrijpen van het geheel
- onderscheiden van onderdelen van een tekst en relaties leggen tussen deze onderdelen

De samenhang tussen de gebruikte woorden en zinnen maakt een tekst tot een tekst. Binnen een tekst kan analyse plaatsvinden naar de inhoud van de samenhang en naar de signalen die de schrijvers geven, onder andere over deze samenhang. Pander Maat (2002) introduceert hiertoe de begrippen referentiële identiteit en referentiële structuur. Met referentiële identiteit worden uitdrukkingen bedoeld die moeten worden geïnterpreteerd in relatie met een andere uitdrukking. Het zijn rechtstreekse verwijzingen naar een vaststaande identiteit. Met behulp van de referentiële identiteit binnen een tekst kan worden vastgesteld welke uitdrukkingen volgens de schrijver behoren bij een bepaalde woordidentiteit. Een voorbeeld van een referentiële identiteit is: Jan, de buurjongen, is op vakantie. De buurjongen is dan de rechtstreekse verwijzing naar Jan. Met referentiële structuur wordt bedoeld de manier waarop de schrijvers de verbanden binnen een tekst laten zien. De conclusies die binnen een tekst worden getrokken door de schrijver, zijn deze duidelijk beschreven voor de lezer. Kan de lezer op basis van de gepresenteerde tekst dezelfde conclusies trekken met de informatie die de schrijver geeft (onafhankelijk van een persoonlijke visie).

Los van de tekst, maar wel als additionele toevoeging, introduceert Pander Maat (2002) het begrip interactionele ondersteuning. Dit is een taaluiting die een schrijver aan een tekst kan toevoegen, maar die inhoudelijk los staat van de tekst. Het is niet bedoeld om de tekst te verduidelijken of om de samenhang in de tekst te vergroten. De toevoeging is bedoeld als persoonlijke noot van de schrijver aan de lezer. Met deze interactionele ondersteuning kan de schrijver nog eens extra het belang van de tekst aanduiden, aandacht trekken of de aanleiding voor het schrijven ondersteunen.

5.3 Methodologische keuze voor tekstanalytisch model

In de praktische opstelling zullen teksten worden geanalyseerd. De literatuur geeft veel basis om teksten te benaderen. Er zijn een aantal factoren dat maakt dat de teksten zeer geschikt zijn voor analyse. Ten eerste gaat het om een persoonlijke ervaring van een

persoon die wordt verwoord in het verhaal. Doordat het een persoonlijke ervaring is, zal er een beschrijving zijn van elementen in het verhaal die voor de schrijver belangrijk en benoemenswaardig zijn. Deze elementen zijn niet vooraf bepaald of gestuurd, maar door de schrijver zelf beslist. Ten tweede zijn teksten en de taaluiting in de verhalen een vorm van interactie. De schrijver weet dat de verhalen gelezen zullen gaan worden, daarmee is het een vorm van interactie. Maar het is een vorm van interactie zonder dat de schrijver direct beïnvloed kan worden door de reactie van de lezer. Deze reactie kan pas komen nadat het verhaal gelezen is, dit vindt niet gelijktijdig plaats. Als derde kan genoemd worden dat het thema van de verhalen: een persoonlijke schaamte-ervaring, zeer goed past bij de beschouwing over communicatie en schaamte. Naast alle wetenschappelijke relevantie en betrokkenheid van deze noties met elkaar, is duidelijk dat deze noties ook samen komen in persoonlijke verhalen van respondenten. In de verhalen kan betekenisgeving dan ook vanuit een multidisciplinaire benadering worden bekeken. Enerzijds vanuit een gedragsaspect, en anderzijds vanuit de taalwetenschappelijke invalshoek.

In de literatuurstudie is op verschillende plaatsen aangegeven wat het belang is van verder onderzoek en hoe bepaalde elementen kunnen terugkeren in de tekstanalyse. Om deze elementen te gebruiken, wordt gekozen voor twee thema's in het tekstanalytisch model. Deze thema's zijn schaamteverwoording en schaamteherkenning. Er is gekozen voor deze thema's omdat hierbinnen alle belangrijke elementen geplaatst kunnen worden. Omdat per thema wordt gecategoriseerd is het eenvoudiger om de verbanden met de literatuur te leggen. Bovendien krijgen de vragen van de analyse hiermee ook een context. Dit maakt dat de resultaten niet alleen per vraag interessante antwoorden op kunnen leveren, maar ook het totaal van vragen binnen een thema kan inzichten geven.

5.4 Tekstanalytisch model

De verhalen uit de twee sets zullen worden geanalyseerd met behulp van een tekstanalytisch model. Dit model bestaat uit twee gedeelten. Het eerste gedeelte bestaat uit een vijftal vragen, dat tezamen een inzicht geeft in schaamteherkenning. Het tweede gedeelte bestaat uit een vijftal vragen met betrekking tot schaamteverwoording. In het model zullen eerst de vragen worden benoemd. Daarna volgt een toelichting eventueel vergezeld van verwachtingen, over de oorsprong van de vraag.

Het eerste gedeelte van het tekstanalytisch model ziet er als volgt uit:

Om schaamteherkenning in de teksten te ontleden, worden de teksten benaderd met de volgende vragen:
1. hoe wordt schaamte door de respondenten benoemd
2. Is de benoeming van de emotie schaamte gelijk aan wat de literatuur stelt over het begrip schaamte
3. hoe is binnen het verhaal de referentiële identiteit van het begrip schaamte
4. over welke categorie van schaamte wordt geschreven
5. zijn de strategieën van Nathanson om schaamte te ontlopen of te vermijden, terug te vinden in de verhalen

ad 1)

De manier waarop respondenten schaamte benoemen lijkt relevant bij de herkenning van schaamte. Op basis van de drie componenten van schaamte: de biologische, psychologische en culturele component (Scheff, 2001) kan worden vastgesteld wat de respondenten onder schaamte verstaan. Het is relevant om te weten dat als een persoon een gevoel van bijvoorbeeld nietigheid ervaart of dit dan gerelateerd wordt aan schaamte. Door middel van deze vraag kan worden gezien hoe de schaamteherkenning is en wordt verwoord door deze respondenten en of er verschil in herkenning bestaat tussen deze componenten. In de teksten zal met name worden gelet op aanduidingen als “rood worden” of “zweten” als zijnde uiting van de biologische component. Dit zijn concrete fysieke verschijnselen. Woorden als “door de grond willen zakken” of “niet aan durven kijken” als uitingen van de psychologische component. Dit zijn uitingen die direct worden gekoppeld aan een gedragsuiting, bijvoorbeeld een psychologische belemmering. De culturele component wordt vastgesteld wanneer er een uiting wordt gevonden zoals: “hoorde ik ze over mij praten” of “iedereen ging lachen”. Bij een culturele uiting gaat het om de mening van anderen die direct van invloed is op het al dan niet ervaren van gevoelens van schaamte. Het is mogelijk dat in een tekst meerdere uitingen worden gevonden, de componenten sluiten elkaar niet uit.

Ad 2)

In de literatuur blijken de begrippen schaamte en schuld dicht bij elkaar te liggen. Tangney (2002) heeft een duidelijk verschil tussen deze 2 begrippen vast gesteld. Met behulp van de methode van Tangney kan worden bepaald of de schrijvers spreken over schaamte of over schuld, of over wellicht een andere emotie. Volgens Tangney is er sprake van schaamte wanneer het gaat om een negatief oordeel door een persoon over zichzelf. Bij schuld echter is er sprake van een negatief oordeel over het voorval. Het gaat dan over een evaluatie van het gedrag van iemand. Deze vraag is relevant omdat het inzicht geeft in het herkennen van een emotie. Daarbij is het herkennen van het verschil tussen schuld en schaamte relevant omdat deze emoties dichtbij elkaar lijken te liggen, maar er voor emotionele verbetering een andere benadering nodig is.

Ad 3)

Om vast te stellen of de respondenten binnen het verhaal een relatie leggen tussen de persoonlijke (schaamte) ervaring en de emotie schaamte, kan binnen de teksten worden gekeken naar de referentiële identiteit van het begrip schaamte. Op deze manier kan ook duidelijk worden of de ervaring volgens de schrijver een schaamte-ervaring is. Dit kan met behulp van de identiteit worden vastgesteld. Thema van het verhaal is schaamte is, en daarmee is schaamte vastgesteld als identiteit. Doel van het begrip referentiële identiteit is om te kijken of de schrijver in zijn verhaal verwijst naar het begrip schaamte. Het is interessant om te zien hoe de lezer duidelijk maakt, of blijft maken, dat het om het begrip schaamte gaat. Hierbij zal vooral worden gelet op herhaling van woorden, terugverwijzingen, syntactische markeringen en conceptuele relaties. Naast de letterlijke benoeming van de componenten van schaamte (zoals bij vraag 1) geeft ook deze vraag inzicht in de herkenning en erkenning van schaamte door de schrijver.

Ad 4)

In de literatuur zijn door Ahmed (2001) 3 categorieën van schaamte onderscheiden, namelijk: sociaal dreigende situatie, persoonlijk falen en ethische vorm van schaamte. Er is sprake van een sociaal dreigende situatie wanneer de schaamte-ervaring met name wordt bepaald door het ervaren van een verstoorde sociale relatie, of de angst dat deze sociale relatie alsnog door de gebeurtenis wordt verstoord. Er is sprake van een persoonlijk falen wanneer de schaamte wordt ervaren door een tekortkoming in een bepaalde situatie, een onvolkomenheid, een fout of bijvoorbeeld een verkeerde inschatting. De ethische vorm van schaamte wordt vastgesteld zodra het in ethisch

opzicht wordt gezien als een schaamtevolle situatie. Binnen bepaalde maatschappelijke normen is vastgesteld wanneer een persoon zich zou moeten schamen. Met analyse naar deze categorieën kan worden vastgesteld of deze ook gebruikt worden door de schrijvers. Daarnaast is het interessant om te zien welke frequenties deze categorieën in de verhalen laten zien. Hiermee kan er worden vastgesteld wat personen schaamtevolle categorieën vinden, of welke soort van ervaring gekozen wordt om te delen met de lezers.

Ad 5)

Nathanson (1992) heeft een viertal technieken beschreven die personen hanteren om schaamtegevoelens te ontlopen en of te vermijden. Het is interessant of in de verhalen blijkt wordt gegeven van deze strategieën en tevens is het interessant welke strategie toegepast wordt in bepaalde situaties. Deze technieken behoren bij schaamteherkenning omdat deze de emotie schaamte of het willen ontlopen van deze emotie kunnen verduidelijken.

Het tweede gedeelte van het tekstanalytisch model ziet er als volgt uit:

De verwoording die is gekozen door de respondenten zal worden geanalyseerd door middel van de volgende vragen:
6. hoe is de referentiële structuur in het verhaal
7. wordt er gebruik gemaakt van interactionele ondersteuning in het verhaal
8. leidt de verwoording tot een mogelijke indeling in zwaarte van de ervaring
9. is er in de verwoording sprake van een innerlijke dialoog
10. wat zijn de vermoedelijke communicatie intenties van de schrijvers

Ad 6)

Uit de referentiële structuur van het verhaal kan duidelijk worden of de ervaring die gedeeld wordt in het verhaal, ook door de schrijver als een schaamte-ervaring wordt uitgelegd. Legt de schrijver een koppeling tussen de ervaring en het schaamtegevoel.

Legt de schrijver uit dat het om een schaamte ervaring gaat, of gaat hij er vanuit dat de lezer dat wel begrijpt. Gekeken wordt of er een duidelijke structuur in het verhaal staat, met een conclusie dat het een schaamte-ervaring betreft. Of is er eerder sprake van een verhaal, waarbij onduidelijk is waarover het gaat. Wellicht laat de schrijver het over aan de interpretatie van de lezer waar het precies over gaat. Bij het onderzoeken van de referentiële structuur zal tevens aandacht worden geschonken aan het feit of het verhaal is geschreven op basis van een hoofdhandeling of op basis van een thema. Er is sprake van een hoofdhandeling wanneer het verhaal één centrale uiting kent, en de overige gedeelten uit het verhaal dienen ter ondersteuning van deze centrale uiting. Er is sprake van een thema wanneer de schrijver er voor kiest om een thema toe te lichten door gebruik te maken van meerdere uitingen die dit thema kunnen verduidelijken. Mogelijk is dit een bewuste en of relevante keuze van de schrijver voor het verhaal. Deze structuren die worden gekozen door de schrijver zijn relevant omdat het inzicht geeft in het delen van de ervaring en de manier waarop. Verder kan de structuur ook inzicht geven in de duidelijkheid die er is over het voorval bij de schrijver

Ad 7)

Is er binnen het verhaal sprake van interactionele ondersteuning door de schrijver. Deze interactionele ondersteuning kan extra informatie verschaffen over hoe de schrijver de gebeurtenis heeft ervaren, of hoe de schrijver wil dat de lezer de boodschap interpreteert. De schrijver kan bijvoorbeeld een extra toevoeging aan het verhaal geven door een toelichting te geven hoe hij iets heeft ervaren, zonder dat deze toevoeging een onderdeel van het verhaal is. Op die manier geeft de schrijver naast het verhaal, nog extra informatie aan de lezer. De interactionele kan inzicht geven in de interactie die de schrijver aangaat met de lezer. Dit is relevant omdat de respondent zich hiermee rechtstreeks richt tot de lezer en gebruik maakt van een directe communicatievorm.

Ad 8)

De ernst van de gebeurtenis blijkt mogelijk uit de verwoording van de ervaring door de respondent. Op basis van de categorieën die in een eerdere vraag zijn vastgesteld, namelijk: sociaal dreigende situatie, persoonlijk falen en ethiek is het wellicht mogelijk om de zwaarte te coderen. Deze codering zal eenvoudig worden gehouden, omdat dan de ervaring beter is in te delen (meer details leiden tot meer interpretaties bij indeling). Hiertoe zal gebruik gemaakt worden van een drietal groepen: matig, erg en heel erg. De ernst van de situatie wordt met name bepaald door de (individuele) gevolgen van de gebeurtenis. Daarbij zal ook gekeken worden of er vermoedens ontstaan op basis van de teksten of er sprake zou kunnen zijn van (een vorm van) een traumatische achtergrond. De

gekozen verwoording van de schrijvers is in dit opzicht zeer relevant. Het gebruik van sturende woorden en zinconstructen, kunnen er voor zorgen dat deze zwaarte te herkennen is in de verhalen.

Ad 9)

De innerlijke dialoog is als communicatievorm zeer relevant bij het ervaren van schaamte. Enerzijds kan de innerlijke dialoog stigmatiserend werken. Anderzijds kan de innerlijke dialoog een corrigerende functie hebben, waardoor het gevoel van schaamte verminderd kan worden. Het is dus zeer interessant om te weten of er sprake is van een innerlijke dialoog. Wordt in de verhalen zichtbaar of er sprake is van een innerlijke dialoog? Dit kan in de teksten worden vastgesteld met passages zoals: “ ik dacht bij mezelf dat hij me wel raar zou vinden” of “opnieuw ging het door mijn hoofd dat ik een mislukking ben”.

Ad 10)

In Persoonlijkheid of Fictie geeft Baneke (1991) een benadering weer waarin niet het verhaal centraal staat, maar eerder de dynamiek van het vertellen. Mogelijke communicatieve intenties van de schrijver kunnen onderwerp van analyse zijn omdat ze mogelijk een reactie zijn op onderliggende gevoelens. Hierbij kan het gaan om verdringing en reactie daarop, maar ook over herinneringen en fantasieën, de reconstructie van een ervaring, symbolische uitdrukkingen en patronen. In dit kader zullen de verhalen worden bestudeerd op uitspraken die mogelijk een onthulling geven over het doel van de schrijver om zich op deze manier te uiten. De vragen die bij een Thematische Apperceptie Test worden gebruikt (Baneke, 1991) kunnen bij de verhaalanalyse ook nuttige informatie geven. Komen er in het verhaal belangrijke centrale figuren voor. Welke handelingen, gevoelens, motieven komen zijn kenmerkend in het verhaal. Spelen externe omgevingsfactoren een rol. Is er sprake van een dialoog met de lezer. Gekeken kan dan worden naar de overeenkomsten en verschillen tussen deze aspecten in de verhalen binnen de totaliteit van de respondenten. Inzichten in deze communicatieve intenties kunnen wellicht een aanwijzing zijn waarom communicatie blokkeert of wordt verbroken en of een aanwijzing bevatten hoe communicatie weer op gang gebracht zou kunnen worden. Hierbij zal binnen de tekst gekeken worden naar verschillende perspectieven (zoals bijvoorbeeld tijdsperspectief) en er zal gekeken worden of belangrijke personen worden benoemd.

5.6 Samenvatting hoofdstuk 5

In dit hoofdstuk is uiteen gezet hoe elementen uit de taalwetenschap kunnen worden ingezet voor het analyseren van betekenisgeving. Verschillende aspecten dragen bij aan betekenisgeving zoals woordbetekenis, zinsconstructie en verbanden binnen teksten. Het gaat daarbij zowel om talige als niet-talige elementen. De aspecten van de theorie van Gumperz dragen hier ook aan bij. Een taalelement heeft zowel een beschrijvend als een sturend element, deze laatste geeft een signaal af hoe de ontvanger de tekst dient te interpreteren. Teksten lenen zich om verschillende redenen goed voor analyse. Als analyse-instrument kan onder andere de referentiële identiteit en de referentiële structuur worden bekeken. Deze twee aspecten geven aan hoe een schrijver een begrip gebruikt en hier verder naar verwijst en tevens welke verbanden er in het geheel van de teksten worden gelegd. In het tekstanalytisch model staan twee thema's centraal, schaamteverwoording en schaamteherkenning. Het tekstanalytisch model staat in dit hoofdstuk opgenomen en wordt per vraag toegelicht.

Hoofdstuk 6 Resultaten praktisch onderzoek

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de resultaten weergegeven van het onderzoeken van de twee sets van teksten. De opdracht was om een verhaal te schrijven over schaamte. Voor het uitvoeren van de analyse is gebruikt gemaakt van een tekstanalytisch model, deze is beschreven in hoofdstuk 5. In de analyse staan twee gedeeltes centraal. Ten eerste is dat de schaamteherkenning in de teksten. Ten tweede is dat de gekozen verwoording door de respondenten.

In dit hoofdstuk wordt een weergave van de resultaten van deze analyse gegeven. Als eerste zal er een beschrijving worden gegeven van de antwoorden op de vragen uit het tekstanalytisch apparaat met betrekking tot schaamteherkenning. Daarna zullen de resultaten worden weergegeven van de vragen uit het tweede gedeelte, namelijk de gekozen verwoording.

6.2 Resultaten schaamteherkenning

In het tekstanalytisch model zijn een vijftal vragen opgenomen die inzicht kunnen geven in schaamteherkenning. De eerste vraag behelst de benoeming van schaamte door de respondenten. Scheff (2001) heeft een drietal schaamtecomponenten benoemd, te weten de biologische, de psychologische en de culturele component. De tweede vraag gaat in op de benoeming van de emotie schaamte. Deze vraag kan inzicht geven in het feit of de benoeming door de respondenten overeenkomstig is aan wat de literatuur vast stelt over het begrip schaamte. Hierbij zal met name gekeken worden naar de definities die Tangney (2002) heeft vastgesteld. De begrippen schaamte en schuld onderscheidt zij door te stellen dat schaamte gaat over een devaluerend oordeel over het zelf, waarbij schuld een oordeel geeft over een gedragsaspect van een persoon. Bij de derde vraag wordt er gekeken naar de referentiële identiteit van het begrip schaamte. De toepassing van de referentiële identiteit is gebaseerd op literatuur van Pander Maat (2002). Met het analyseren van de referentiële identiteit kan binnen het verhaal worden gekeken naar de identiteitsverwijzingen die de schrijver legt met het begrip schaamte. Het begrip schaamte staat centraal en er wordt gekeken of de schrijver met behulp van: herhaling van woorden, terugverwijzingen, syntactische markeringsen en conceptuele relaties refereert naar het begrip schaamte. Op deze manier kan meer inzicht worden verkregen in aspecten van schaamte die een schrijver beleeft, naast de bij vraag 1 genoemde componenten van schaamte. De vierde vraag betreffende schaamteherkenning gaat over de categorie van schaamte, die door de schrijver wordt gebruikt. Ahmed (2001) heeft een drietal schaamtecategorieën vastgesteld, namelijk: sociaal dreigende situatie, persoonlijk

falen en ethische vorm van schaamte. Met deze indeling kan mogelijk een inzicht worden verkregen in de mate van schaamtegevoelens in verschillende situaties en ook of de manier van communiceren verschilt in deze situaties. Verder is gekeken of de strategieën van Nathanson (1992) waarbij personen trachten de emotie schaamte te ontvluchten, zijn terug te vinden in de verhalen.

Vraag 1: hoe wordt schaamte door de respondenten benoemd.

In 10 verhalen uit set 1 tegenover 4 verhalen uit set 2 wordt de biologische component letterlijk benoemd. Vooral het “rood worden” is voor de schrijver een duidelijke biologische component van schaamte. Voorbeelden zijn: schaamrood steeg naar mijn kaken, hoofd als een tomaat, rood worden van teen tot haargrens, rode wangen. Daarnaast werden ook genoemd: het opwellen van tranen, knagen rond buikstreek, misselijkheid en het hebben van onrustige handen en voeten.

De psychologische component wordt in 22 verhalen van set 1 en in 13 verhalen van set 2 benoemd. Vooral een vorm van onzichtbaar willen zijn, het willen verdwijnen, wordt door de schrijvers vaak genoemd. Dit komt naar voren met woorden als: “blijf ik het liefst onopgemerkt”, “door grond willen zakken”, “in het niets willen verdwijnen” en “onder tafel willen wegkruipen. Daarnaast blijkt ook het niet uit woorden kunnen komen een duidelijk gebruikte component van schaamte. In een aantal verhalen staan letterlijke benoemingen zoals: “hakkelen”, “klap ik dicht” en “niet in staat om juiste woorden te vinden”. Ook het niet durven/kunnen maken van contact blijkt een belangrijk aspect. In meerdere verhalen wordt hier een uitspraak over gedaan, zoals: “durfde niet aan te kijken” en “durf niet onder ogen te komen”. Andere benoemingen in het kader van de psychologische component van schaamte zijn: “er liever niet willen zijn”, “probeer zo min mogelijk aan te denken” en “ging heel klein weer zitten”.

De culturele component wordt in 17 verhalen uit set 1 en 10 verhalen uit set 2 benoemd. Voorbeelden hiervan zijn: “hoorde ik gegiechel, gelachen en gefluister”, “nog nooit op mijn leeftijd”, “verontschuldig mezelf voor mijn bestaan” en “wil niet dom overkomen”.

Opvallend is verder dat in 14 respectievelijk 9 verhalen geen enkele component van schaamte letterlijk wordt benoemd.

Wanneer dit in een overzicht wordt geplaatst zien we de volgende frequenties:

	Set 1	Set 2
Totaal aantal verhalen	43	38
Biologische component	10 (23%)	4 (11%)
Psychologische component	22 (51%)	13 (34%)
Culturele component	17 (40%)	10 (42%)
Geen enkele component	14 (33%)	9 (24%)

De absolute aantallen zijn weergegeven met daarbij het percentage ten opzichte van het totale aantal verhalen. Doordat er in een verhaal meerdere componenten benoemd kunnen zijn, is het totaal van de percentages meer dan 100%.

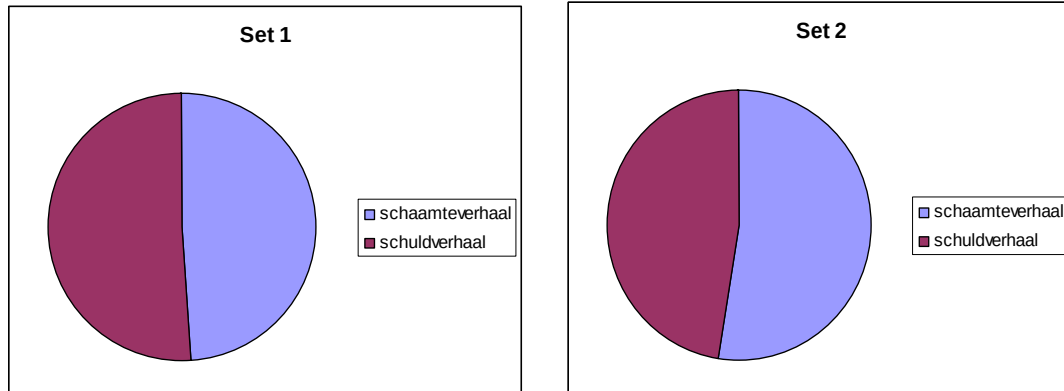
De verschillen tussen set 1 en set 2 zijn minimaal. De culturele component is een belangrijke component in de benoeming bij beide sets. Bij de eerste set blijkt met name de psychologische component ook veel benoemd. In de eerste set worden in totaal 63 letterlijke benoemingen van een component geteld, in de tweede set is dit slechts 36 keer. Mogelijk heeft dit te maken met de kwaliteit van de teksten. De kwaliteit van de eerste set is in meerdere opzichten groter dan van de tweede set. De teksten uit de eerste set zijn langer, er worden meer details weergegeven en er wordt een bredere context gegeven van de ervaring. De verhalen uit de 2^e set van teksten zijn relatief kort en de persoonlijke ervaring die wordt weergegeven krijgt weinig verdere toelichting.

Vraag 2: is de benoeming van schaamte gelijk aan wat de literatuur (Tangney) stelt over het begrip schaamte.

Wanneer de richtlijnen van Tangney worden gevolgd, blijkt er in set 1 bij 21 verhalen sprake van schaamte en in 22 verhalen blijkt sprake schuld. Deze emoties worden in overige literatuur dicht bij elkaar gelegd. Dit wordt ook door de respondenten als zodanig ervaren. Ondanks de opdracht een verhaal over schaamte te schrijven, schrijft uiteindelijk meer dan de helft van de respondenten over een schuldervaring. Het vaststellen of het om schaamte of schuld gaat, is een lastige taak. In veel gevallen gaat het in de verhalen om een beschrijving van meerdere emoties. In een aantal gevallen is geconcludeerd dat het om schaamte gaat, terwijl het verhaal een aantal thematische voorbeelden van een emotionele ervaring over schuld geeft. Om mijn persoonlijke interpretatie of het schaamte of schuld betreft zoveel mogelijk uit te sluiten, is de vaststelling van de emotie voor deze analyse meerdere keren uitgevoerd door meerdere personen. In slechts enkele gevallen heeft dit geleid tot een korte discussie. In alle overige verhalen was meer duidelijk vast te stellen of het om schuld of schaamte gaat.

In de tweede set zijn er 20 verhalen geschreven over schaamte en zijn 18 verhalen te definiëren als een schuldverhaal.

De verdeling zien is terug te zien in de volgende grafieken:

Grafiek 1 en 2: Set 1 en Set 2 verdeling schaamte- en schuldverhaal over totaal.

In deze grafieken is duidelijk zichtbaar hoe groot het aantal schuldverhalen is. Dit is zeer relevant omdat de opdracht is gegeven om een schaamte-ervaring te verwoorden. Bij een goed begrip van schaamte zou de gehele grafiek moeten bestaan uit schaamteverhalen.

Vraag 3: hoe is binnen de verhalen de referentiële identiteit van het begrip schaamte.

Met behulp van herhalingen, verwijzingen, markerings en conceptuele relaties refereren de schrijvers binnen het verhaal naar de schaamte-ervaring. In 12 verhalen uit set 1 kan geen enkele vorm van een gebruikte referentiële identiteit worden teruggevonden. Wanneer binnen deze 12 verhalen worden gekeken naar de benoeming van de componenten van schaamte, blijkt dat in 7 verhalen ook geen enkele schaamtecomponent in het verhaal letterlijk werd benoemd.

In de 2^e set wordt in 16 verhalen geen referentiële identiteit beschreven. In 2 van deze 16 verhalen werd ook geen component benoemd.

Wanneer er een vergelijking wordt gemaakt tussen uitingen van referentiële identiteit in de verhalen over schaamte en verhalen over schuld, kan het volgende worden opgemerkt. Verwijzingen bij de schaamteverhalen lijken aansluiting te vinden bij de drie componenten van schaamte. Voorbeelden zijn: “eigenlijk besta ik niet”, “moeite te

verstoppen”, “schaam mij voor gevoelens”, “zonder mij af te vragen of andere mensen”, “zag geen uitweg meer”, “tot op dag van vandaag schaam ik mij”.

Verwijzingen bij de schuldverhalen zijn vaak identiek, maar hier staan ook enkele verwijzingen die duidelijk bij schuld horen, en ook niet als verwijzing zijn voorgekomen bij de schaamteverhalen. Ik doel hier op verwijzingen zoals: “hoe heb ik me zo kunnen laten meeslepen”, “wat een blunder”, “na paar dagen humor er van inzien”, “hoe had ik me gevoeld als”, “niet trots op”, “dat er mensen zijn die slecht over me denken”, “tegen me gaat gebruiken”, “knaagt aan geweten” en “angst en verwijt”.

Deze vergelijking tussen schaamte en schuld laat zich zien in beide sets.

Vraag 4: over welke categorie schaamte wordt geschreven.

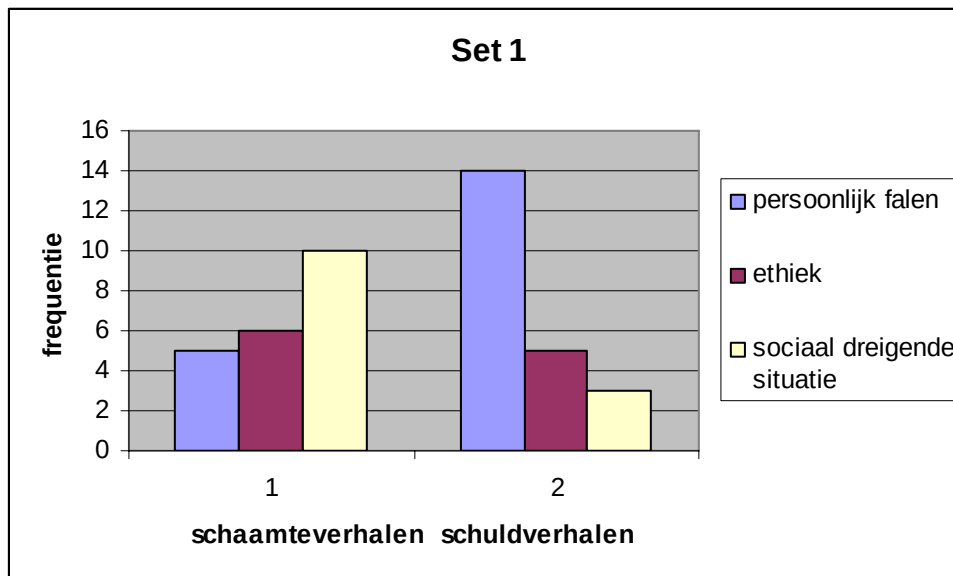
De drie vormen die Ahmed heeft benoemd, zijn duidelijk terug te vinden in de verhalen. De frequenties in set 1 zijn als volgt:

Persoonlijk falen wordt beschreven in 19 verhalen, de categorie ethiek wordt beschreven in 11 verhalen, en een sociaal dreigende situatie in 13 verhalen.

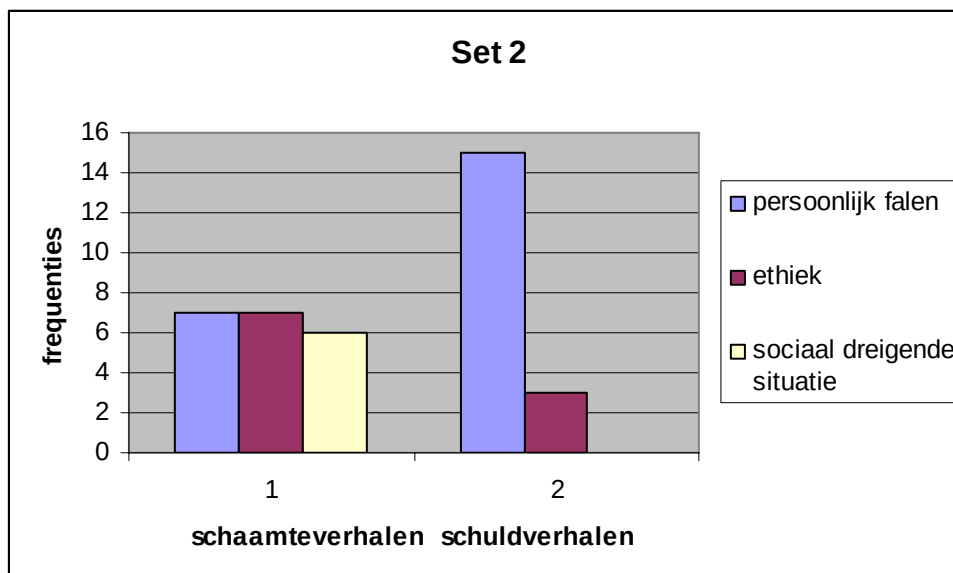
Wanneer er een opsplitsing wordt gemaakt tussen schaamte en schuld, is zichtbaar dat de categorieën niet op een gelijke manier zijn verdeeld. Van de 21 schaamteverhalen gaan er: 5 over persoonlijk falen, 6 over een ethische vorm en 10 over een sociaal dreigende situatie. Van de schuldverhalen gaan er 14 over persoonlijk falen, 5 over een ethische vorm en 3 over een sociaal dreigende situatie.

De tweede set bestaat uit 38 verhalen. Daarvan gaan er 22 verhalen over persoonlijk falen, 6 verhalen gaan over een sociaal dreigende situatie en 10 verhalen over een ethische vorm van schaamte. Van de 20 schaamteverhalen gaan er 7 over persoonlijk falen. Bij de schuldverhalen zijn dit er 15 van een totaal van 18 verhalen.

Dit laat zich zien in grafiek 3 en 4.

Grafiek 3: Frequenties van de categorieën van Ahmed voor Set 1.

Grafiek 4: Frequenties van de categorieën van Ahmed voor Set 2.

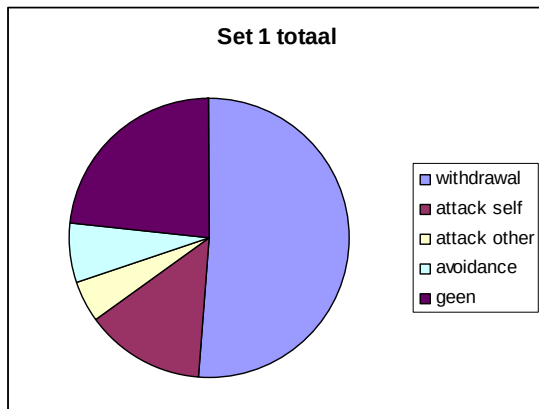
In beide sets is het verschil tussen de schaamte- en schuldverhalen groot. Het is duidelijk dat persoonlijk falen vooral wordt gekoppeld aan de schuldverhalen. De sociaal dreigende situatie komt vooral voor bij de schaamteverhalen.

Vraag 5: Zijn de strategieën van Nathanson om schaamte te ontlopen of te vermijden, terug te vinden in de verhalen

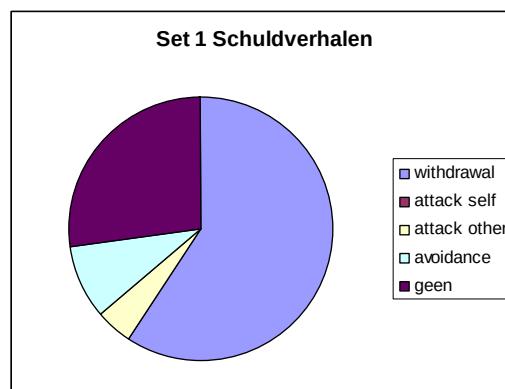
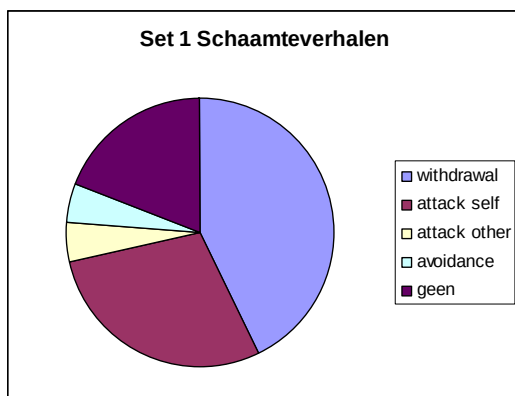
Nathanson heeft vier strategieën vastgesteld die personen gebruiken in een situatie die voor hen emotioneel zeer moeilijk of ongemakkelijk is. De reactie op de gebeurtenis in het verhaal wordt door veel schrijvers op papier gezet. Deze reactie is vergeleken met de strategieën van Nathanson. Verloochening komt het meest voor, in 22 verhalen uit set 1. Aanval op jezelf komt in deze set 6 keer voor, aanval op een ander komt 2 keer voor. Vermijding komt 3 keer voor en in 10 verhalen is er geen strategie vast te stellen. Wanneer dit wordt uitgesplitst naar schaamte- en schuldverhalen, zien we dat “aanval op jezelf” alleen maar voorkomt bij de schaamteverhalen. Verloochening komt bij de schuldverhalen 13 keer voor, bij de schaamteverhalen is dat 9 keer. De aantallen van vermijding en aanval op een ander zijn gelijk. Bij 6 schuldverhalen is geen sprake van toepassing van een strategie, en bij 4 schaamteverhalen is hier geen sprake van.

In de 2^e set zien we soortgelijke resultaten. In 14 verhalen is geen strategie vast te stellen, bij 10 verhalen is er sprake van verloochening, in 8 verhalen is er sprake van aanval op jezelf, in 1 verhaal wordt aanval op een ander als strategie ingezet en in 5 verhalen vindt vermijding plaats. Bij 7 schuldverhalen (van 18) is geen sprake van een strategie. Ook bij 7 schaamteverhalen (van 20) is dat het geval. Aanval op jezelf vindt vooral plaats bij de schaamteverhalen (6 ten opzichte van 2 voor de schuldverhalen).

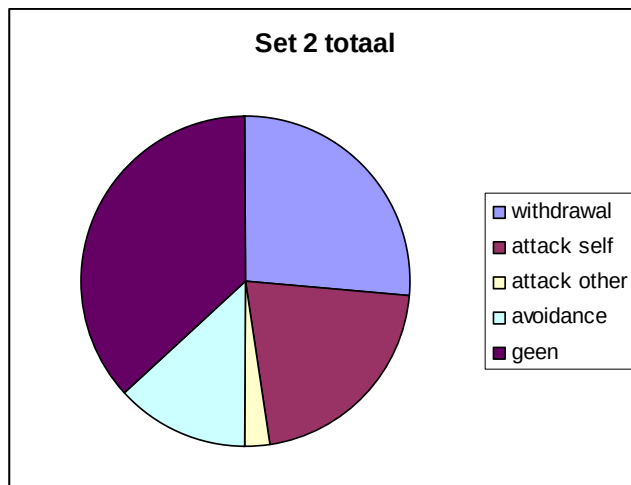
In de grafieken 5 tot en met 10 zijn deze gegevens weergegeven. In deze grafiek zijn de Engelstalige benamingen genoemd. Withdrawal staat voor verloochening. Attack self staat voor aanval op jezelf. Attack other staat voor aanval op een ander en tot slot Avoidance staat voor vermijding.

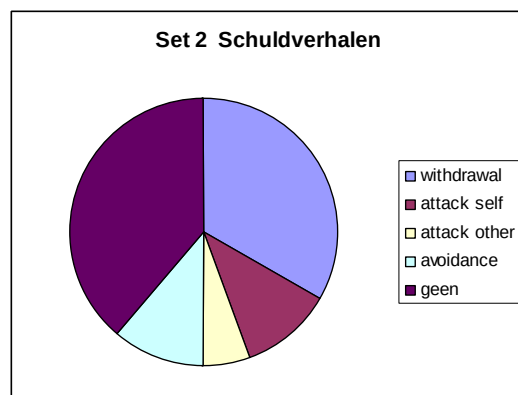
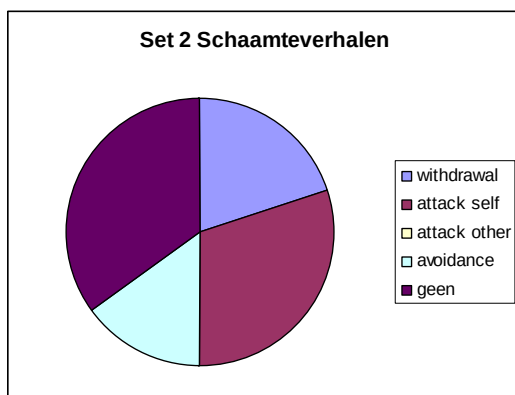
Grafiek 5: Verdeling van inzet strategieën van Nathanson over totaal van Set 1.

Grafiek 6 en 7: Verdeling van inzet strategieën van Nathanson over schaamte- en schuldverhalen in set 1.

Grafiek 8: Verdeling van inzet strategieën van Nathanson over totaal van Set 1.

Grafiek 9 en 10: Verdeling van inzet strategieën van Nathanson over schaamte- en schuldverhalen in Set 2.

6.3 Resultaten schaamteverwoording

In het tweede gedeelte van de verhaalanalyse wordt vooral ingezoomd op de gekozen verwoording door de respondenten. In het tekstanalytisch model zijn een vijftal vragen opgenomen, die deze verwoording inzichtelijk maakt. Als eerste wordt gekeken naar de referentiële structuur in het verhaal. Het begrip referentiële structuur maakt duidelijk of de verbanden in het verhaal correct zijn. In dit geval wordt gekeken naar de verbanden die worden gelegd door de respondent naar de schaamte-ervaring. Maakt de schrijver duidelijk waar het om draait, vraagt de schrijver om begrip of het trekken van conclusies door de lezer. De volgende vraag in het tekstanalytisch model gaat in op de gebruikmaking van interactionele ondersteuning door de respondent. Het kan interessant zijn omdat hiermee extra informatie aan de lezer wordt gegeven, en het betreft dan een toevoeging die los staat van het verhaal. Vervolgens kan een indeling in zwaarte van de ervaring worden gemaakt, op basis van de verwoording door de schrijver. De vierde vraag gaat over de innerlijke dialoog. Afgevraagd wordt of binnen de tekst blijkt dat er bij de respondent sprake is van een innerlijke dialoog. Daarbij kan worden gekeken of deze innerlijke dialoog een corrigerend of stigmatiserend karakter heeft. De laatste vraag uit het tekstanalytisch model is de benadering naar de mogelijke communicatieve intenties van de schrijver. In de analyse kan worden bestudeerd wat mogelijk het doel van de schrijver is om zich op deze manier te uiten. Mogelijk geven deze doelen en intenties een reactie van de respondent weer, zoals onderdrukte gevoelens, herinneringen en omgevingsfactoren. Met behulp van deze vraag kan worden gekeken of er aanwijzingen zijn waarom communicatie blokkeert of een aanwijzing hoe communicatie weer op gang gebracht kan worden.

Vraag 6: hoe is de referentiële structuur in het verhaal

De structuurproblemen zijn in 3 categorieën verdeeld.

- a) De schrijver trekt de conclusie dat het om een schaamte-ervaring gaat, maar binnen de structuur van het verhaal blijft onduidelijk wat nu precies het schaamtevolle aan de situatie of aan de ervaring is. Dit wordt niet duidelijk uitgelegd, en de lezer moet dit zelf invullen.
- b) Er wordt een verhaal beschreven, maar er wordt geen conclusie getrokken waar het nu eigenlijk om gaat. De lezer moet zelf concluderen op basis van de informatie, dat het om een schaamte-ervaring zou moeten gaan.
- c) De structuur van het verhaal is onduidelijk. De conclusies die de schrijver trekt, lijken niet te passen bij de verhaallijnen, of er lijkt sprake van een probleem dat niet of slechts indirect wordt benoemd.

In set 1 zijn er bij 16 verhalen geen moeilijkheden betreffende de referentiële structuur. De verbanden in het verhaal zijn duidelijk, en de lezer krijgt voldoende informatie om het verhaal en de verbanden in het verhaal te begrijpen.

Bij 27 verhalen zijn er wel problemen met de referentiële structuur.

Bij het totaal van de verhalen komt categorie A 12 keer voor, categorie B 7 keer en categorie C 8 keer.

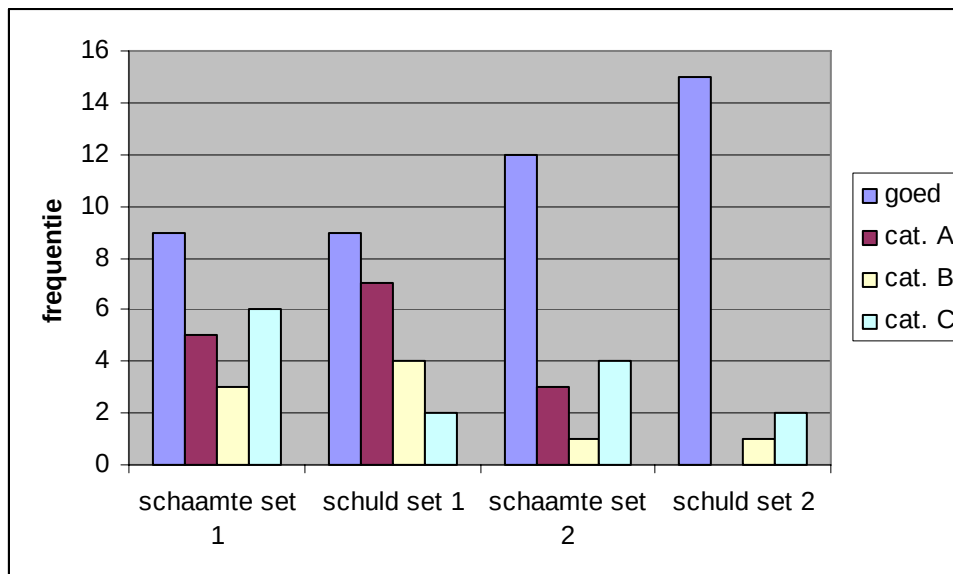
Wanneer dit wordt opgesplitst naar de schaamte- en schuldverhalen, zien we het volgende:

Bij de schaamteverhalen is er 7 keer sprake van een goede structuur (totaal 21). Categorie C komt met 6x het meest voor, daarna categorie A met 5 en tot slot categorie B met 3.

Bij de schuldverhalen is er 9 keer sprake van een goede structuur (totaal 22). Categorie A is met 7 het grootst, verder heeft categorie B 4 verhalen en C 2.

De referentiële structuur is in de tweede set van verhalen significant beter. 11 verhalen zijn structureel onduidelijk, de overige 27 zijn van een goede structuur.

De frequenties zijn weergegeven in de volgende grafiek.

Grafiek 11: Verdeling van referentiële structuurproblemen over Set 1 en Set 2, onderverdeeld in schaamte- en schuldverhalen.

Hoofdhandeling / thema

Wanneer er geschreven wordt vanuit een hoofdhandeling, tracht de schrijver met 1 uiting een weergave te geven van een ervaring en de context. Wanneer er is geschreven vanuit een thema gaat het om meerdere verschillende uitingen binnen een tekst. Deze uitingen ondersteunen elkaar niet, geven geen toelichting op elkaar, maar hebben tot doel een gemeenschappelijk thema te benoemen. In totaal zijn er in de eerste set 21 verhalen geschreven op basis van een hoofdhandeling en 22 verhalen op basis van een thema. De verdeling tussen schaamte- en schuldverhalen is gelijkwaardig. Bij de schaamteverhalen komt een hoofdhandeling 11 keer voor, bij de schuldverhalen is dit 10 keer. Op basis van een thema zijn dit 10, respectievelijk 12 verhalen. Bij de 2^e set is er voornamelijk op basis van een hoofdhandeling geschreven. Vermoedelijk heeft dit te maken met de lengte van de tekst).

Vraag 7: Wordt er gebruik gemaakt van interactionele ondersteuning in het verhaal.

In 28 verhalen uit de eerste set wordt geen gebruik gemaakt van interactionele ondersteuning. In 15 verhalen uit deze set is er wel sprake van een vorm van interactionele ondersteuning. In de meeste gevallen is dit in de laatste alinea van het verhaal, namelijk bij 12 verhalen. In de overige 3 verhalen is er sprake van een interactionele ondersteuning in de 1^e alinea. Bij deze gevallen wordt er in de inleiding een uiting gegeven dat het een schaamte-ervaring is, en dat de lezer wel moet begrijpen dat het om schaamte gaat, zodra deze het verhaal leest. Bij de 12 verhalen waarbij de interactionele ondersteuning in de afsluiting staat, gaat het altijd om een conclusie over het gevoel van de respondent. Dit kan zijn een bevestiging van het eerder genoemde gevoel, een correctie op het eerdere gevoel (ach, het valt wel mee), een versterking van het eerdere gevoel (het is nog erger) of een vaststelling van het gevoel met daarbij de opmerking dat het weer goed gaat komen. De interactionele ondersteuning lijkt dus een belangrijke rol te spelen in de vaststelling van de ervaring voor de respondent zelf. Het gebruik van interactionele ondersteuning is wat betreft frequentie gelijk bij de schaamteverhalen en schuldverhalen.

De verhalen uit de 2^e set zijn zeer kort, dit is waarschijnlijk de reden waarom vrijwel geen gebruik is gemaakt van interactionele ondersteuning. In 2 verhalen is dit wel gedaan. Hierbij betrof het beiden een uiting van een corrigerende gedachte op de eerdere ervaring.

Vraag 8: Leidt de verwoording tot een mogelijke indeling in zwaarte van de ervaring

Doordat de lezer zich verplaatst in de situatie van schrijver, kan de lezer komen tot een oordeel over de ernst van de situatie. Met deze indeling worden mogelijke afwijkingen zichtbaar en wordt wellicht ook duidelijk wat schrijvers als erg of als minder erg ervaren bij schaamtegevoelens. Er zijn drie categorieën gebruikt, te weten: matig (1), erg (2) en heel erg (3). Het gemiddelde van de toekenning van deze getallen komt uit op 1,88. Hieruit volgt meteen dat schaamtegevoelens erger lijken te zijn. Het gemiddelde uit de eerste set schaamteverhalen is namelijk 2,2 tegenover een gemiddelde van 1,5 voor de schuldverhalen. Uit de eerste set schaamteverhalen lijken de gebeurtenissen meer ernstig, de gevolgen groter en de emoties pijnlijker. Bij de schaamteverhalen is 8 keer de codering heel erg toegekend, tegenover 3 keer bij de schuldverhalen. De codering matig is 4 keer toegekend aan een schaamteverhaal tegenover 13 keer bij de schuldverhalen.

De uitkomsten in de 2^e set liggen dicht bij elkaar. De schaamteverhalen krijgen een gemiddelde zwaarte van 1,7 tegenover een zwaarte van 1,6 bij de schuldverhalen.

Bij 12 verhalen uit de eerste set lijkt er zichtbaar sprake te zijn van een traumatische achtergrond. Dit is vastgesteld door te kijken of er een aanknopingspunt in het verhaal is over een eerdere ingrijpende ervaring, een dreigende omgeving waar men niet uit weg kan, of gevolgen voor het verdere levensverloop. Dit is bij 11 schaamteverhalen en 1 schuldverhaal vast gesteld. Wanneer we naar de schaamteverhalen kijken, is dit in meer dan de helft van de verhalen.

Bij de tweede set lijkt bij 7 verhalen sprake te zijn van een traumatische achtergrond. In 5 gevallen betreft het een schaamteverhaal, bij 2 verhalen gaat het over schuld.

Vraag 9: Is er in de verwoording sprake van een innerlijke dialoog

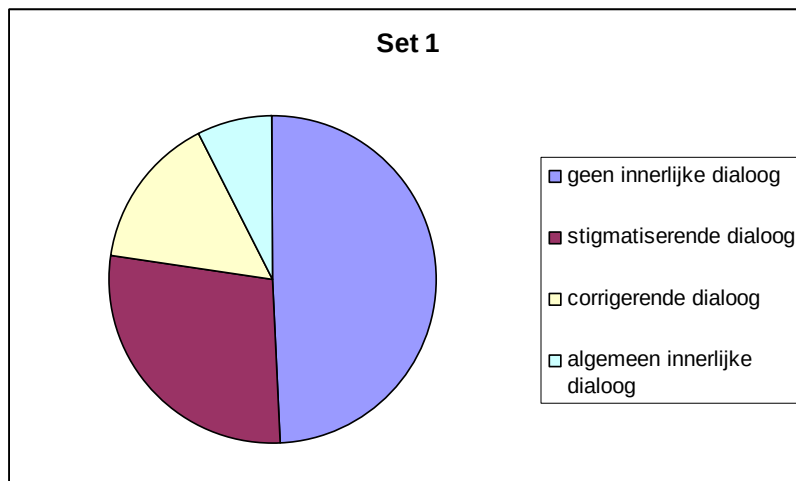
De innerlijke dialoog is als communicatievorm zeer relevant bij het ervaren van schaamte. Enerzijds kan de innerlijke dialoog stigmatiserend werken. Anderzijds kan de innerlijke dialoog een corrigerende functie hebben, waardoor mogelijk het gevoel van schaamte verminderd kan worden.

In de verhalen blijkt er veelal sprake te zijn van een vorm van een innerlijke dialoog. Dit varieert van het heroverwegen van gevoelens en gedachten tot het afvragen wat anderen mensen denken, en deze gedachten beschouwen. In 26 verhalen uit set 1 is geen enkele vorm van een innerlijke dialoog vastgesteld. In 15 verhalen was er een

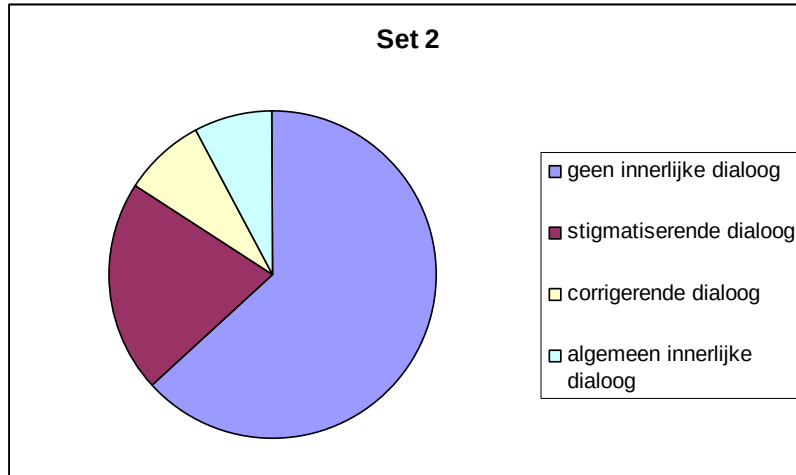
stigmatiserende dialoog gaande en in 8 verhalen een corrigerende dialoog. In 4 verhalen was er sprake van een innerlijke dialoog, deze was echter niet te classificeren als stigmatiserend of corrigerend.

Wanneer we deze gegevens opsplitsen naar de schaamte- en schuldverhalen, zien we een duidelijk verschil bij de stigmatiserende dialoog. Dit komt bij de schaamteverhalen in 10 verhalen voor, bij de schuldverhalen is dit 5 keer.

Bij de 2^e set zien we dat er bij de schaamteverhalen 7 keer sprake is van een innerlijke dialoog. Eenmaal is deze neutraal, 1 maal corrigerend en 5 keer heeft deze innerlijke dialoog een stigmatiserend karakter. Bij de schuldverhalen is ook 7 keer een innerlijke dialoog vastgesteld. Hiervan zijn er 2 neutraal, 2 corrigerend en 3 stigmatiserend te noemen.

Grafiek 12: Voorkomen van de innerlijke dialoog in Set 1.

Grafiek 13: Voorkomen van de innerlijke dialoog in Set 2.

Vraag 10: Wat zijn de vermoedelijke communicatieve intenties van de schrijvers

De redenen waarom de schrijver zijn verhaal op papier zet, kunnen zeer divers zijn. De schrijver wil wellicht een leuk verhaal vertellen, maar misschien ook wel belangrijke emoties uiten zoals zijn reactie en gevoel bij een bepaalde gebeurtenis. Misschien wil de schrijver wel een dialoog met de lezer, een bevestiging ontvangen, of een advies. Inzichten in deze communicatieve intenties kunnen wellicht een aanwijzing bevatten waarom communicatie over schaamte vaak wordt verbroken of vast loopt.

De gevonden intenties zijn de volgende:

- willen uiten van gevoelens
- zoeken naar bevestiging
- vragen naar erkenning voor gevoel
- dragen van een geheim
- open willen zijn, spreken over taboe
- willen horen dat niet nodig is, troost
- reactie willen hoe anderen er over denken
- indirecte vraag om hulp
- uiten van een onterecht gevoel, soort van wanhoop, machteloosheid
- uiten dat het nu goed gaat, dat je er boven op komt
- verkrijgen van goedkeuring en sympathie
- willen dat iemand trots is, wellicht de lezer
- met verhaal hulp zijn voor anderen
- bekennen, spijt tonen

- wens tot goedmaken, corrigeren
- willen uiten van een correctie ten opzichte van eerder gedrag
- tonen van schuld

Bij het splitsen van deze intenties naar de schaamte- en schuldverhalen, zien we een tendens dat bij de schaamteverhalen meer gezocht wordt naar bevestiging, erkenning voor het gevoel, open willen zijn, uiten van wanhoop en machteloosheid. Bij de schuldverhalen zien we vaker een wens tot bekennen, spijt tonen, verkrijgen van goedkeuring en sympathie, reactie willen hoe anderen er over denken en een wens tot corrigeren van gedrag. Deze intenties lijken aan te sluiten bij de literatuur van Tangney.

Belangrijke anderen

In de eerste set wordt in 15 verhalen zeer expliciet geschreven over belangrijke anderen personen. In de meeste gevallen is dit de persoon met wie de schrijver een liefdesrelatie heeft (gehad), namelijk 7x. In 3 verhalen betreft het collega's en in de overige gevallen betreft het familieleden (ouders, zoon/dochter). In de tweede set wordt in 11 verhalen een uiting van belangrijke anderen gegeven. Juist doordat deze anderen belangrijk zijn, wordt het schaamtegevoel als groter ervaren.

Tijdsperspectief

Schaamte is voor schrijvers een emotie die niet zomaar verdwijnt. In 14 verhalen uit set 1 wordt letterlijk aangegeven dat men zich nog steeds schaamt voor een gebeurtenis die al geruime tijd geleden is (tot zelfs wel 30 jaar terug). In de tweede set zien we dit eveneens. In 10 verhalen worden tijdsaanduidingen gegeven, in de meeste gevallen betreft dit ook meerdere jaren terug (tussen 1 en 10 jaar terug).

Dysfunctioneel perspectief

In 12 verhalen uit de eerste set blijkt er sprake te zijn van een dysfunctioneel perspectief. In dit verhaal komt de schaamte (onder andere) voort uit het feit dat de persoon met een bepaalde focus de situatie of de woorden interpreteert, waardoor de eigenlijke boodschap ontgaat. Het gaat hierbij om het verkeerd interpreteren van intonatie, van woorden, het zien van tekens. In de 2^e set is dit niet op deze duidelijke wijze gevonden.

6.4 Resultaten vragenlijsten

Naast de sets van verhalen is aan de eerste groep van respondenten ook gevraagd om 2 vragenlijsten in te vullen. Het betreft hier een vragenlijst betrekking hebbende op het ervaren van schaamte. De tweede vragenlijst gaat over het ervaren van gevoelens van depressie. Beide vragenlijsten bestonden uit eenvoudige, snel te beantwoorden, meer keuzevragen. Het totale aantal vragen is 45. In totaal zijn de vragen door 19 personen uit de eerste set van respondenten ingevuld. Helaas is dit aantal niet erg groot, en is het moeilijk om conclusies te geven. Wanneer de 19 respondenten worden verdeeld in een groep dat een schuldverhaal heeft geschreven en een groep dat een schaamteverhaal heeft geschreven, komen we tot 11 respectievelijk 8 respondenten per groep.

De ESS-lijst bestaat uit 25 vragen. De minimaal te behalen score is 25 en de maximaal te behalen score is 100. Een waarde van 1 staat voor “helemaal niet”, de waarde 4 voor “heel erg”. De spreiding ligt tussen 29 en 74 en de gemiddelde score is 46,1. Een hoge score staat voor een hoger gevoel van ervaren schaamte.

De CES-D bestaat uit 20 vragen. De minimaal te behalen score is 20 en de maximaal te behalen score is 80. Een waarde van 1 staat voor “zelden of nooit” en een waarde van 4 staat voor “meestal of altijd”. De spreiding ligt tussen 27 en 60 en de gemiddelde score is 35. In deze vragenlijst zijn een aantal vragen positief geformuleerd en een aantal vragen zijn negatief geformuleerd. In de optelsom is deze spiegeling meegenomen (Bouma, 1995). Hoe hoger de score, hoe meer gevoelens van depressie worden gemeten.

De vragenlijst van ESS laat de volgende resultaten zien.

Spreiding 29-74. Gemiddelde score 46,1

Schuld: gemiddelde score 45,6. Schaamte gemiddelde score 46,8

Omdat er echter in beiden groepen één grote uitschieter waarneembaar is, is hiervan de beïnvloeding op de resultaten erg groot. Bij aantallen onder de 15 zijn de gegevens niet genoeg valide. Wanneer deze uitschieter niet wordt meegenomen in de berekening, waardoor de spreiding minder groot is, wordt een meer betrouwbaar resultaat behaald. De score ziet er dan als volgt uit:

Schuld: gemiddelde score 43,6. Schaamte gemiddelde score 42,9. Hier lijkt een aanwijzing te liggen dat er minder gevoelens van schaamte worden ervaren bij die personen die op een directe wijze over schaamte-ervaringen hebben gecommuniceerd en deze emotie correct hebben herkend.

De vragenlijst van CES-D laat de volgende resultaten zien.

Spreiding 20-69. Gemiddelde score 31,1

Wanneer ook bij deze score dezelfde uitschieter niet wordt meegenomen in de berekening, ziet de verdeling tussen schaamte en schuld er als volgt uit.

Schuld: gemiddelde score 29,5. Schaamte: gemiddelde score 25,4

Ook hier lijkt een aanwijzing te liggen dat personen die schuldervaringen hebben beschreven meer gevoelens van depressie ervaren. Personen die over schaamte hebben geschreven, scoren duidelijk lager op deze lijst. Alhoewel uit deze beperkte gegevens geen conclusies kunnen worden getrokken, ligt hier wel een aanwijzing om verder onderzoek naar te doen.

6.5 Samenvatting hoofdstuk 6

In dit hoofdstuk zijn de resultaten van de 10 vragen uit het tekstanalytisch model gegeven. Ter illustratie is aan sommige vragen een of meerdere grafieken toegevoegd. Ook zijn de resultaten van de ingevulde vragenlijst van de eerste groep van respondenten betrokken. Uit deze vragenlijst lijkt naar voren te komen dat personen die een schaamteverhaal hebben geschreven een meer positieve score hebben in vergelijking met personen die een schuldverhaal hebben beschreven. De scores van de schrijvers van de schuldverhalen zijn hoger, en daardoor minder positief. In het volgende hoofdstuk zal een nadere analyse over de resultaten worden gegeven, tevens zal dan getracht worden te komen tot beantwoording van de onderzoeksvragen en de probleemstelling van het onderzoek.

Hoofdstuk 7 Eindconclusie

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal eerst een beschouwing worden gegeven over de resultaten van de tekstanalyse met betrekking tot schaamteherkenning. Daarna volgt een toelichting op de resultaten over de schaamteverwoording. Er zal worden getracht een antwoord te geven op de geformuleerde probleemstelling. Vervolgens worden er aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek en worden de beperkingen van het onderzoek weergegeven.

7.2 Conclusie schaamteherkenning

Wat betreft schaamteherkenning kan worden vastgesteld dat veel schrijvers de door Scheff vastgestelde componenten van schaamte in de verhalen verbinden aan schaamte. Vooral het rood worden wordt door veel schrijvers herkend als een verschijnsel van schaamte. In bijna een derde van de verhalen wordt geen enkele component benoemd. Voor een groot aantal schrijvers lijkt het dus moeilijk om naast het verhaal aan te geven wat de situatie voor hen heeft betekent in fysiek, ethisch of psychologisch opzicht. De culturele component komt het meest voor.

In veel verhalen blijken schrijvers geen onderscheid te maken tussen schuld en schaamte. Naast het feit dat meer dan de helft van de verhalen een schuldverhaal blijkt te zijn, zijn er ook een aantal verhalen waarbij het gaat om schaamte, maar deze schaamte wordt geïllustreerd met een aantal voorbeelden van schuldgedrag. Het lijkt uit deze verhalen of schuldmomenten makkelijker te benoemen zijn. De mate van ernst lijkt bij de schaamteverhalen groter dan bij de schuldverhalen..

De associaties die schrijvers maken met de beschreven emotie, zijn in de schuld- en schaamteverhalen identiek. Opvallend is wel dat men enkele items kan benoemen die alleen voor schuld gelden en niet voor schaamte. In de schuldverhalen komen associaties voor die niet terug te vinden zijn in de schaamteverhalen, dit zijn benoemingen als “knaagt aan geweten”, “angst en verwijt” en “niet trots op”.

Voorts blijkt uit de verhalen dat een sociaal dreigende situatie een groot schaamtegevoel bij personen kan neerleggen. Persoonlijk falen zorgt in de meeste gevallen niet voor een dieper schaamtegevoel, maar voor een gevoel van schuld en spijt. Dit sluit aan bij de theorie van Tangney die stelt dat gedrag (persoonlijk falen is in de meeste gevallen een gedragsuiting) leidt tot schuld.

Schaamteherkenning is voor grote verbetering vatbaar. Onderscheid tussen schaamte en schuld wordt nauwelijks gemaakt. De associaties die gemaakt worden, laten zien dat de schrijvers nauwelijks notie hebben van de betekenis van hun emoties.

7.3 Conclusie schaamteverwoording

Uit de analyse van de referentiële structuur blijkt dat personen een verhaal kunnen schrijven, maar dat geen uiting wordt gegeven aan de herkomst van de emoties. In de meeste gevallen verwacht de schrijver dat de lezer hen volledig begrijpt en weet wat er in ze omgaat. Er wordt nauwelijks aangeven waarom ze zich schamen of wat het schaamtevolle aan de situatie is. Er worden indirecte aanwijzingen gegeven over meerdere emoties, maar in de meeste gevallen worden deze emoties niet benoemd. Het lijkt alsof de schrijver zelf ook niet zo goed weet wat een situatie precies met hen doet. Vooral bij de schaamteverhalen blijkt onduidelijkheid een grote rol te spelen. Er wordt een groot beroep gedaan op de lezer om een en ander te kunnen volgen. Enerzijds kan dit liggen aan de communicatieve capaciteiten van een persoon. Dit lijkt bevestigd door het feit dat de structuur in de verhalen van de 2^e set duidelijk beter is dan de structuur van de verhalen uit set 1. De respondenten uit set 2 zijn studenten, van hen mag worden verwacht dat communicatieve vaardigheden zijn ontwikkeld. Belangrijker lijkt echter de gedachte dat de structuurfouten voortkomen uit de verwarring die is veroorzaakt door het voorval. Dit sluit aan bij onder andere onderzoeken van Lewis (1992) die aantoont dat door het ervaren van schaamte personen gevoelens van controle kwijt raken, gebeurtenissen niet begrijpen en de context niet meer kunnen plaatsen. Hoewel de zwaarte van verhalen moeilijk is te classificeren, geeft een eenvoudige indeling al een aanwijzing dat schaamte als zwaarder wordt ervaren dan de schuldervaringen uit deze verhalen. Wanneer er gekeken wordt of er in de verhalen een aanduiding wordt gegeven over een mogelijke traumatische achtergrond, zien we dat deze aanwijzingen vooral zijn terug te vinden in de schaamteverhalen. Hiermee lijkt een mogelijk verband zichtbaar tussen een eventuele traumatische jeugd en het ervaren van schaamte. Dit zelfde verband wordt niet zichtbaar in de verhalen waarin schuldervaringen worden beschreven.

De onduidelijke structuur is het grootst bij die schaamteverhalen die ook het hoogste scoren op zwaarte en ernst. Het probleem met de referentiële structuur is waarschijnlijk ook een aanwijzing dat personen in gesprek moeite zullen hebben met communicatie. Structuur is in een direct gesprek nog moeilijker aan te brengen dan in een geschreven tekst. Het benaderen van de verhalen als zijnde geschreven vanuit een thema of vanuit een hoofdhandeling lijkt in beide sets niet tot opvallende conclusies te leiden.

Interactionele ondersteuning is een interessante toevoeging aan een verhaal. De interactie die de schrijver zoekt met de lezer, levert interessante informatie op. Voor de analyse is het jammer dat deze ondersteuning niet gevraagd kan worden, maar dat deze spontaan bij het verhaal gevoegd moet zijn. De interactionele toevoeging wordt met name direct in het begin van het verhaal gezet, of volledig aan het einde van het verhaal geplaatst. Dit sluit aan bij de literatuur van Pander Maat (2002), waarin hij aangeeft dat interactionele ondersteuning wordt gebruikt om bijvoorbeeld de aandacht te trekken, de aanleiding nog eens extra te benadrukken of bijvoorbeeld de inhoud van meer persoonlijke informatie te voorzien. In deze ondersteuning zien we in de verhalen terug dat er vooral signalen worden afgegeven over hoe het verhaal zou moeten worden geïnterpreteerd. De aspecten van de contextualiseringstheorie van Gumperz (Houtkool, 2000) zijn zichtbaar in deze additionele ondersteuning door de schrijver. In veel gevallen trekt de schrijver een conclusie over de ervaring en over zijn gevoelens. Met sturende taalelementen geeft hij aan welke inferenties de lezer zou moeten maken.

De relevantie van de innerlijke dialoog is in dit onderzoek aangetoond. In de verhaalanalyse is zichtbaar dat de innerlijke dialoog zowel voor komt in de schaamteverhalen als in de schuldverhalen. In totaal is in meer dan de helft van de verhalen een aanwijzing te vinden dat er sprake is van een innerlijk gesprek. Het stigmatiserende karakter van de dialoog is vooral terug te vinden in de schaamteverhalen. Een corrigerende dialoog komt in beide soort van verhalen terug, maar is meer frequent te vinden bij de schuldverhalen.

De communicatieve intenties die zijn terug gevonden in de verhalen lijken aan te sluiten bij de literatuur van Tangney (2002). Het verschil dat zij aangeeft tussen het ervaren van schuld en schaamte lijkt te passen bij de gevonden intenties van de schrijvers. Hiermee lijkt het verschil tussen schuld en schaamte niet alleen op basis van herkenning van de emotie, maar ook op basis van communicatieve intenties te kunnen worden onderscheiden. Bij de schaamteverhalen zien we als communicatieve intentie in meerdere verhalen het willen uiten van een gevoel van wanhoop en machteloosheid. Deze emotie is zeer individueel en moeilijk te beschrijven. Erkenning van dit gevoel, ook als deze nog niet wordt benoemd, kan wellicht zorgen voor een verbetering in communicatie. Tevens is een belangrijke communicatieve intentie bij deze groep het willen ontvangen van troost. Het vinden van iemand door wie ze zich getroost en erkend voelen, kan wellicht bijdragen aan openheid over ervaringen in een later stadium.

Bij de communicatieve intenties is ook gekeken naar personen die belangrijk zijn voor de schrijvers. In de meeste gevallen zijn de belangrijke anderen, die personen waar liefde voor wordt gevoeld. Ten opzichte van deze personen voelen de schrijvers ook meer schaamte of schuld. Wanneer men geen betrokkenheid ervaart met de toeschouwer van een voorval, kan de schaamte als minder groot worden ervaren. Het aantal toeschouwers lijkt hierdoor minder relevant dan de persoonlijke betrokkenheid met de aanwezigen.

Opvallend in de verhalen is het feit dat er veelal een zeer lange inleiding wordt gegeven, met veel details voordat de echte gebeurtenis wordt verteld. Doordat de inleiding al zo lang is, worden mogelijk de belangrijke passages onterecht ingekort. Dit kan samenhangen met de referentiële structuurfouten, en is wellicht een aanwijzing naar een blokkade voor goede communicatie.

Bij schaamteverwoording is tot slot opvallend het tijdsperspectief dat in de verhalen wordt genoemd. Bij het tijdsperspectief gaat het om een aanduiding wanneer de schaamtevolle gebeurtenis zich heeft afgespeeld. Dat schaamtegevoelens niet eenvoudig verdwijnen, blijkt uit het feit dat de tijdsverwijzingen zeer ver terug in de tijd zijn.

7.4 Conclusie vragenlijsten

Opvallend is dat personen die een schuldverhaal hebben geschreven zowel hoger scoren op de lijst van schaamte als op de lijst van ervaren van gevoelens van depressie. Dit is een belangrijke aanwijzing om verder onderzoek naar te doen. Belangrijk is om te weten wat de oorzaak is van het feit dat zij deze negatieve gevoelens als sterker ervaren. Het kan zijn dat personen die schaamte ervaren maar hier openlijk over kunnen communiceren, door het verwerkingstraject een positieve verbetering voelen ten opzichte van het ervaren van deze emotie. Dit sluit aan bij de gedachte dat communiceren over ingrijpende gebeurtenissen een doeltreffende manier is om ervaringen te verwerken. Ook past dit bij het geschetste model uit het tweede hoofdstuk. Doordat deze personen een juiste betekenis kunnen toekennen aan hun emotie, kunnen negatieve gevolgen worden verminderd.

7.5 Beantwoording probleemstelling en aanbevelingen

Met het uitvoeren van het literatuuronderzoek en de verhaalanalyse is getracht een antwoord te vinden op de probleemstelling uit het eerste hoofdstuk. Aangetoond is dat betekenisgeving een belangrijke rol speelt bij erkenning en herkenning van emoties. De rol van schaamte en communicatie bij deze betekenisgeving is uiteen gezet. Om dit in waarneembare verschijnselen te kunnen analyseren, is een tekstanalytisch model ontwikkeld waarin ook elementen uit de taalwetenschap zijn opgenomen. Het tekstanalytisch model geeft nuttige informatie over betekenisgeving en kan op die manier een bijdrage leveren aan de kennis die nodig is om verbetering te kunnen aanbrengen bij het verwerken van een traumatische jeugd.

De algemene en belangrijkste aanbeveling is om verder te gaan met verhaalanalyse. De informatie die dit onderzoek oplevert, geeft veel kennis over betekenisgeving en elementen die bijdragen aan betekenisgeving aan het fenomeen schaamte. In een

vervolgonderzoek kan een aantal zaken uit de verhaalanalyse nader uitgewerkt worden. Ik doe een aantal aanbevelingen aan de hand van vier aspecten, die afzonderlijk worden toegelicht.

Verder onderzoek naar schaamteverhalen

Het wordt aanbevolen om verder onderzoek te doen naar schaamteverhalen. Dit exploratief onderzoek laat zien dat er nuttige informatie te vinden is in de analyse. In een vervolgonderzoek kunnen verschillende groepen van respondenten met elkaar worden vergeleken. Het is interessant welke resultaten worden gevonden bij respondenten met bijvoorbeeld een traumatische achtergrond. Wanneer de verhaalanalyse wordt uitgevoerd bij grotere aantallen verhalen kunnen ook statistisch toepassingen worden uitgevoerd. Hiermee kan nog beter in kaart worden gebracht welke resultaten significant zijn. In dit onderzoek zijn vooral name resultaten vergeleken tussen de schaamte- en schuldverhalen. Er zijn echter ook andere vergelijkingen denkbaar. Verder onderzoek naar de keuze van het onderwerp door de schrijver is ook interessant. Ik vermoed dat de keuze om te schrijven over een schuldervaring mede is ingegeven door het feit dat over schuld makkelijker is te communiceren dan over schaamte. Deze gedachte past bij het feit dat er minder structuurfouten worden gemaakt en op ernst en zwaarte lager wordt gescoord. De relatie met de vragenlijsten laat zien dat dit niet betekent dat personen minder schaamte ervaren wanneer ze over een schuldervaring schrijven. De achtergrond bij keuze van het onderwerp wordt aanbevolen om nader te onderzoeken.

Verder onderzoek naar de innerlijke dialoog

Nader onderzoek naar de innerlijke dialoog wordt aanbevolen. Bij de schaamte verhalen blijkt er in veel gevallen sprake te zijn van een stigmatiserende innerlijke dialoog. In een verder onderzoek zou de dialoog nader onderzocht kunnen worden. Nu is alleen gekeken of er sprake is van een dialoog en welk karakter deze dialoog heeft. In een vervolgonderzoek kan dit verder uitgesplitst worden naar bijvoorbeeld het bewustzijn over deze dialoog door de schrijver, wie zijn de gefantaseerde gesprekspartners en welk karakter heeft de dialoog.

Onderzoek naar communicatieve intenties

In de verhalen is zichtbaar welke communicatieve intenties een schrijver heeft. In dit verkennende onderzoek is geen splitsing gemaakt naar verschillende intenties, maar is alleen gekeken of er algemene tendensen zichtbaar zijn. In een vervolgonderzoek kunnen intenties gecategoriseerd worden en kunnen statistische toepassingen significantie

aantonen. Deze communicatieve intenties geven veel informatie over de beleving van een respondent over communicatie, zijn wensen ten opzichte van de lezer en zijn wensen met betrekking tot communicatie over de ervaring. Deze informatie kan bijdragen aan mogelijkheden om communicatie te verbeteren.

Vervolgonderzoek naar relaties met CES-D en ESS

Een eerste confrontatie met de vragenlijsten van ESS en CES-D laat opvallende resultaten zien. Verder onderzoek hier naar is wenselijk en levert een bijdrage aan kennis over het ervaren van emoties en er kunnen relaties worden gelegd naar de resultaten van analyse van geschreven verhalen.

7.6 Beperkingen onderzoek

Het onderzoek kent een aantal beperkingen. Deze zijn relevant bij het interpreteren van de resultaten.

Bij de analyse van de verhalen uit de eerste set dient rekening gehouden te worden met het feit dat de verhalen voor een ander doel dan wetenschappelijk onderzoek zijn geschreven. Schrijvers hebben gereageerd op een uitgeschreven wedstrijd van een tijdschrift. In het bijzonder het wedstrijdelement kan betekenen dat de verhalen op een bepaalde manier zijn opgezet. Voor de verhalen uit de tweede set geldt de beperking dat deze zijn geschreven door studenten psychologie. De kennis vanuit hun studie kan van invloed zijn op de verhalen die door hen zijn geschreven. De achtergrond van de schrijvers uit zowel set 1 als set 2 is niet bekend, de invloed van deze achtergrond op het ervaren van schaamte is niet bekend. Aan het onderzoek hebben voornamelijk vrouwen meegewerkt. De invloed van geslacht op resultaten kon in dit onderzoek niet worden betrokken, waar de literatuur wel aangeeft dat deze invloed bestaat (Bradshaw, 1988 en Tangney, 2002).

De resultaten van de vragenlijsten zijn verkregen op basis van zeer kleine aantallen. Met grote terughoudendheid moeten deze resultaten worden bekeken.

In het praktisch onderzoek wordt vooralsnog nauwelijks aandacht besteed aan de traumatische jeugd. Enerzijds is dit vanuit een praktisch oogpunt. Van de respondenten is de levensgeschiedenis niet bekend. Anderzijds is het voor de ontwikkeling van een goed tekstanalytisch model niet direct noodzakelijk dit te toetsen bij deze groep. Binnen dit onderzoek is twee verschillende sets van verhalen geanalyseerd, en daarmee kan de bruikbaarheid van het tekstanalytisch model worden bestudeerd. In een vervolgstadium kan het tekstanalytisch model gebruikt worden bij respondenten met een traumatische

achtergrond. De bevindingen van het onderzoek over de verwoording van een schaamte-ervaring zijn zonder meer ook relevant voor personen met een traumatische achtergrond omdat zij in grote mate gevoelens van schaamte ervaren.

Om interpretatie zoveel mogelijk uit te sluiten, is het onderzoek meerdere keren uitgevoerd en zijn er meerdere onderzoekers betrokken bij een pilotstudy. Een beperking van het onderzoek blijft dat resultaten beïnvloed kunnen zijn door kennis en het referentiekader van de betrokken onderzoekers.

Het tekstanalytisch model is opgezet op basis van elementen uit de literatuurstudie. Er is gekozen om de teksten op basis van de thema's schaamteherkenning en schaamteverwoording te analyseren. Hiermee is niet geconcludeerd dat andere thema's geen interessante inzichten zouden kunnen geven. Het tekstanalytisch model kan verder worden uitgebreid en daarmee kunnen ook andere interessante resultaten zichtbaar worden.

Nawoord

Dit afstudeeronderzoek is het laatste onderdeel van mijn masterstudie Toegepaste Communicatiewetenschap. Mijn belangstelling voor communicatie in dialogen, communicatiepatronen en interactie is met deze scriptie volop aan bod gekomen. Het werken aan dit onderzoek is in meerdere opzichten voor mij een zeer leuke en leerzame periode geweest.

Graag wil ik het bestuur van de faculteit Elektrotechniek, Wiskunde en Informatica bedanken omdat zij het mede mogelijk hebben gemaakt om te studeren. Prof. dr. Joost Baneke en drs. Gert Brinkman wil ik bedanken voor hun begeleiding tijdens mijn onderzoek. Carolien Roodvoets wil ik danken voor de inspirerende gesprekken die we hebben gevoerd. Het Psychologie Magazine, in het bijzonder Oda Verkuijl, wil ik graag danken voor de medewerking aan mijn onderzoek. Jessica Vonk en Silvia van Deutekom hebben meegewerkt aan de uitvoering van de verhaalanalyse, hen wil ik daarvoor bedanken. Tijdens een eerdere fase in mijn studie heeft Dorindo Buma bijlessen gegeven in wiskunde en statistiek, mede dankzij zijn inzet heb ik ook deze vakken kunnen afronden.

Tot slot wil ik graag mijn vrienden, familie en collega's danken voor de belangstelling en betrokkenheid bij mijn studie.

Sharon Vonk

Literatuurlijst

- Adams, D.P. Mc. (2001) *The psychology of life stories*. Review of General Psychology, volume 5 no. 2, p. 100-122
- Ahmed, E., Harris, N., Braithwaite, J., Braithwaite, V. (2001) *Shame management trough reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press
- Albinski, M. (1981) *Onderzoekstypen in de sociologie*. Assen: Van Gorcum
- Andersen, S.M., Cole, S.W. (1990) "Do I know you?": the role of significant others in general social perception. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 49, no. 3, p. 384-399
- Askin, K.D. (2001) *Comfort women – Shifting shame and stigma form victims to victimizers*. *International Criminal Law Review*, vol. 1, p. 5-32
- Baneke (1991) *Persoonlijkheid of fictie?* In: *Persoonlijkheid en personage. Psychoanalyse en cultuur*. Redactie: Baneke, J. en Jong, H. de. Amsterdam: Rodopi
- Baneke, J.J. (2002) *Het Antigone-Paradigma Conflict, Communicatie en Gezondheid*. Rede uitgesproken bij aanvaarding hoogleraarschap Universiteit Twente, Enschede
- Baneke, J.J. (2004) *Schaamte, Verslaving en Cultuur*. Lezing ten behoeve van studiedag "Verslaving en Cultuur" november 2004, Utrecht
- Baneke, J.J. (2005) *Dialogical shame, conflict and self in personal narratives*. In: Hermans, H.J.M., Oles, P.K. (ed). *The Dialogical self: Theory and Research*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL
- Boje, D.M. (2001) *Narrative methods for organizational & communication research*, Londen: Sage Publication Ltd
- Bouma, J, Ranchor, A.V., Sanderman, R., Sonderen, E. van (1995) *Het meten van de symptomen van depressie met de CES-D. Een handleiding*. Groningen: Noordelijk Centrum voor Gezondheidsvraagstukken.
- Bowlby, J. (1988) *A Secure Base. Parent-Child attachment and healthy human development*. London: Basic Books
- Bradshaw, J. (1988) *Healing the shame that binds you*. Houston: HCI

- Breeuwsma, G. (1994) *De constructie van de levensloop*. Amsterdam: Boom
- Brehm, S., Kassin, S.M., Fein, S. (1999) *Social Psychology*. Boston: Houghton Mifflin
- Burgoon, M., Hunsaker, F.G., Dawson, E.J. (1994) *Human Communication*, Thousand Oaks, Californië: Sage
- Charon, J.M. (1989) *Symbolic Interactionism. An introduction, an interpretation, an integration*. New Jersey: Prentice-Hall
- Copping, V.E., Warling, D.L., Benner, D.G., Woodside, D.W. (2001) *A child trauma treatment pilot study*. Journal of Child and Family Studies, volume 10, no. 4, p. 467-475
- Cyrluk, B. (2002) *Veerkracht. Over het overwinnen van jeugdtrauma's*. Amsterdam: Ambo
- Elst, P. (2002) *Een gat in je ziel. Het erfgoed van een liefdeloze opvoeding*. Houten: Bohn, Stafleu, Van Loghum
- Fiehler, R. (translated by H.B. Gill III) (2002) *How to do emotions with words*. In: Fussel, S.R., The verbal communication of Emotion: Introduction and Overview. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates
- George, E.L. Mc, Feng, B., Butler, G.L., Dudar, S.K. (2004) *Understanding advice in supportive interactions beyond the facework and message evaluation paradigm*. Human Communication Research, volume 30, p. 42-70
- Giffin, K., Patton, B.R. (1981) *Grondslagen van de interpersoonlijke communicatie*. Deventer: Van Loghum Slaterus
- Groen-Prakken, H. (1991) *Wie is Electra?* In: Persoonlijkheid en personage. Psychoanalyse en cultuur. Redactie: Baneke, J. en Jong, H. de. Amsterdam: Rodopi
- Gross, C.A., Hansen, N.E. (2000) *Clarifying the experience of shame: the role of attachment, style, gender and investment in relatedness*. Personality and Individual Differences, volume 28, p. 897-907
- Hagendoorn, L., Komler, A., Maier, R. (1994) *Samenhang der sociale wetenschappen. Beloften en problemen van een interdisciplinaire werkwijze*. Houten: Bohn, Stafleu, Van Loghum

- Hagendoorn, M. (1996) *Communicatieonderzoek. Een strategisch instrument*. Bussem: Coutinho
- Hart, H. 't., Dijk, J. Van, Goede, M. De, Jansen, W., Teunissen, J. (2000) *Onderzoeksmethoden*. Amsterdam: Boom
- Heath, R.L., Bryant, J. (2000) *Human communication. Theory and Research. Concepts, contexts and challenges*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates
- Hees, A. van (1991) *De dochter van de Vliegende Hollander*. In: Persoonlijkheid en personage. Psychoanalyse en cultuur. Redactie: Baneke, J. en Jong, H. de. Amsterdam: Rodopi
- Herman, J.L. (2003) *Trauma en Herstel. De gevolgen van geweld van mishandeling thuis tot politiek geweld*. Amsterdam: Wereldbibliotheek
- Hermans, H.J.M (2001) *Unhappy Self-Esteem: a meaningful exception to the rule*. The Journal of Psychology, vol. 126, no. 5, p. 555-570
- Hermans, H.J.M. (1974) *Waardegebieden en hun ontwikkeling. Theorie en methode van zelfconfrontatie*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger
- Hermans, H.J.M. (1996) *Voicing the self: From information processing to dialogical interchange*. Psychological Bulletin, vol. 119, no. 1, p. 31-50
- Hermans, H.J.M., Rijks, T.I., Kempen, H.J.G. (1993) *Imaginal dialogues in the self, Theory and Method*. Journal of Personality, vol. 61, no. 2, p. 207-236
- Houtkoop, H., Koole, T. (2000) *Taal in Actie. Hoe mensen communiceren met taal*. Bussum: Coutinho
- Janssen, T. red. (2003) *Taal in gebruik. Een inleiding in de taalwetenschap*. Den Haag: SDU Uitgevers
- Jong, P.J. de (1999) *Communicative and remedial effects of social blushing*. Journal of Nonverbal Behavior, vol. 23, no. 3, p. 197-217
- Josselson, R. (2004) *On becoming the narrator of one's own life*. In: Lieblich, A., Mc Adams, D.P., Josselson, R. Healing Plots. The narrative basis of psychotherapy. Washington: American Psychological Association Press

- Kessler, B.L., Bieschke, K.J. (1999) *A retrospective analysis of shame, dissociation, and adult victimization in survivors of childhood sexual abuse*. Journal of Counseling Psychology, vol. 46, no. 3, p. 335-341
- Kilborne, B. (1999) *When trauma strikes the soul: shame, splitting and psychic pain*. The American Journal of Psychoanalysis, volume 59, no. 4, p. 385-402
- Lansky, M.R. (2003) *Shame conflicts as dream instigators: wish fulfillment and the ego ideal in dream dynamics*. The American Journal of Psychoanalysis, vol. 63, no. 4, p. 357-363
- Leskela, J., Dieperink, M., Thuras, P. (2002) *Shame and Posttraumatic Stress Disorder*. Journal of Traumatic Stress, vol. 15, no. 3, p. 223-226
- Lewis, M. (1992) *Shame. The exposed self*. New York: Free Press
- Lieblich, A., Mc Adams, D.P., Josselson, R. (2004) *Healing Plots. The narrative basis of psychotherapy*. Washington: American Psychological Association Press
- Mittendorf, C., Muller, E. (2004) *Ik ben er kapot van. Over psychotrauma en de verwerking van schokkende gebeurtenissen*. Amsterdam: Boom
- Nathanson, D.L. (1992) *Shame and Pride. Affect, sex and the birth of the self*. New York: Norton & Co.
- O'Keefe, B.J., Delia, J.G. (1985) *Psychological and interactional dimensions of communicative development*. In: Recent advances in language, communication and social psychology. London: Lawrence Erlbaum Associates
- Oomkes, F.R. (2000) *Communicatieleer*. Amsterdam: Boom
- Pander Maat, H., (2002) *Tekstanalyse. Wat teksten tot teksten maakt*. Bussem: Coutinho
- Pilotta, J.J. (2001) *Communication & Social Action Research*. New Jersey: Hampton Press
- Planalp, S., Knie, K. (2002) *Integrating verbal and nonverbal emotion(al) messages*. In: Fussel, S.R., The verbal communication of Emotion: Introduction and Overview. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates

Rimé, B., Corsini, S., Herbette, G. (2002) *Emotion, verbal expression and the social sharing of emotion*. In: Fussel, S.R., *The verbal communication of Emotion: Introduction and Overview*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates

Rizutto, A. (2003) *“Is there such a thing as happy shame?” he asked*. *The American Journal of Psychoanalysis*, vol. 63, no. 4, p. 333-343

Scheff, T.J. (1990) *Microsociology. Discourse, emotion and social structure*. Chicago: University of Chicago Press

Scheff, T.J., Retzinger, S.M. (2001) *Emotions and violence. Shame and rage in destructive conflicts*. Lincoln: Backinprint

Scheff, T.J. (1991) *Emotions, the social bond and human reality. Part/whole analysis*. Cambridge: Cambridge University Press

Schooten, H. Van (1995) *(Echt)scheiding, ouderschap en zelfwaardering. Een kwalitatief onderzoek naar interacties tussen ouders, kinderen en omgeving*. Academisch proefschrift, Universiteit van Amsterdam. Amsterdam

Shalev, A.Y. (2000) *Biological responses to disasters*. *Psychiatric Quarterly*, volume 17, no. 3, p. 277-288

Shaw, J.A. (2000) *Children, adolescents and trauma*. *Psychiatric Quarterly*, volume 71, no. 3, p. 227-243

Singer, J.A. (2004) *Narrative identity and meaning making across the adult lifespan: an introduction*. *Journal of Personality*, vol. 72, no. 3, p. 437-459

Smaling, A., Zuuren, F. van, redactie (1992) *De praktijk van kwalitatief onderzoek. Voorbeelden en reflecties*. Amsterdam: Boom

Sorsoli, L. (2004) *Echoes of Silence: remembering and repeating childhood trauma*. In: Liebllich, A., Mc Adams, D.P., Josselson, R. *Healing Plots. The narrative basis of psychotherapy*. Washington: American Psychological Association Press

Stacks, D.W., Sellers, D.E. (1994) *Research: Expanding our knowledge of intrapersonal communication processes*. In: Vocate, D.R. *Different Voices, Different Minds*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates

Stalker, C.A., Gebotys, R., Harper, K. (2005) *Insecure attachment as a predictor of outcome following inpatient trauma treatment for women survivors of childhood abuse*. Bulletin of the Menninger Clinic, volume 69, no. 2, p. 137-156

Stroecken, G. (2001) *Het miskende kind is onszelf. Invloeden van de kindertijd op het latere leven*. Kessel: Unieboek Uitgevers

Swanborn, P.G. (1996) *Case-study's. Wat, wanneer en hoe?* Amsterdam: Boom

Tangney, J.P., Dearing, R.L. (2002) *Shame and Guilt*. New York: Guilford Press

Tannen, D. (2001) *Ik zeg dit alleen omdat ik van je hou. Over communicatie met je familie, vrienden en partner*. Amsterdam: Prometheus

Verschuren, P., Doorewaard, H. (2000) *Het ontwerpen van een onderzoek*. Utrecht: Uitgeverij Lemma BV

Vocate, D.R. (1994) *Self-talk and Inner speech: Understanding the uniquely human aspects of intrapersonal communication*. In: Vocate, D.R. *Different Voices, Different Minds*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates

Voorintholt, H. (2002) *"Anders was ik nu misschien wel minister geweest"*. Utrecht: Eburon

Watzlawick, P., Helminck Beavin, J., Jackson, D.D. (1970) *De pragmatische aspecten van de menselijke communicatie*. Deventer: Van Loghem Slaterus

Yingling, J. (1994) *Childhood: Talking the mind into existence*. In: Vocate, D.R. *Different Voices, Different Minds*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates